ATATÜRK KÜTÜPHANESİ : 4

ANKARANIN İLK GÜNLERİ

YUNUS NADİ

SEL YAYINLARI
Haldun Sel ve Şeriki, Hisar Matbaası
Cağaloğlu - İstanbul
1955

ATATÜRK KÜTÜPHANESİ : 4

ANKARANIN İLK GÜNLERİ

YUNUS NADİ

S E L Y A Y I N L A R I
Haldun Sel ve Şeriki, Hisar Matbaası
Cağaloğlu - İstanbul
1 9 5 5

YUNUS NADİ'YE VE HATIRALARINA DAİR

«Bugünkü rejimin temelinde Yunus Nadi'nin kocaman bir taşı vardır»

CELÂL BAYAR

Yunus Nadi, Türk matbuat tarihinin, üstünde uzun uzadıya duracağı büyük bir gazetecidir. Şinasi'nin, Ahmet Mithat'ın, Ebuzziya'nın idi; rolleri Türkiyede gazeteciliğin temellerinin atılışında Yunus Nadi'nin tesiri ve hizmeti ise gazeteciliğimizin inkişafında ve kısa zamanda medeni memleketler seviyesine çıkarılmış olmasındadır.

Bu, Yunus Nadi'nin bir cephesidir. Bu kitapta ve gelecek cildlerde onu, yeniler, bilhassa birincisinden daha başka ve daha ileri bir cephesi ile tanıyacaklardır: Vatanperver ve inkilâpçı Yunus Nadi... Ona matbuat tarihinin vereceği yeri, inkilâp tarihi, belki daha fazlasiyle, ayıracaktır. Yunus Nadi'nin Türk inkilâbının başlıca simaları arasına geçişi bir tesadüfün mahsulü değildir. Bu asrın başlarında, Abdülhamit tazyikinin en sıkı devrinde, elleri zincire vurularak Midilli kalesine sürülen Nadi'nin suçu hürriyetten bahsetmiş ve bu bahiste ısrar etmiş olması idi. 918 mütarekesinde düşman kuvvetlerinin tazyik ve takibine uğramasının sebebi de hürriyet ve istiklâl aşkından başka bir şey değildi.

Yunus Nadi'nin Atatürk'le teması ve işbirliği bu hatıralarda görüleceği gibi, mütarekenin kara günlerinde, İs-

tanbulda, başlamış ve İstanbul işgal edilir edilmez, kendini yabancı kuvvetlerden gizlemeğe muvaffak olarak, sür'atle Mustafa Kemal'e iltihak etmiştir.

Bir kaç ay içinde, İstanbulda İngilizlerin kapattığı «Yeni Gün» ü Ankarada çıkarmağa muvaffak oldu; bütün mücadele müddetince millî hareketin sözcülüğünü yaptı. Mustafa Kemal, Yunus Nadi'ye ve gazetesine çok ehemmiyet vermiş; Anadolunun sesini, Ankaranın bu ilk gündelik gazetesi ile bütün dünyaya duyurmuştur.

Yunus Nadi Atatürk'ün inandığı insandı. Şükrü Kaya bir hatırasında şöyle söyler: «Mustafa Kemal'in Yeni Gün'ü okumadan yatmadığını ve bazı kere de makalelerini, basılmadan evvel, telefonla dinlediğini bilenler çoktur. Yunus Nadi Türk Cumhuriyeti yapısının malzemesini, harcını taşıyanlardan biridir; meşrutiyet, hürriyet ve Cumhuriyet dâvalarında, mücadelelerinde kalemi ile, sözü ile ön saflarda, siperlerin üstünde ve ilerisinde çarpışan bir savaşçı idi.»

★

Bu hatıraların, Yunus Nadi gibi hadiselerin içinde ve Atatürk'ün yakınında yaşamış büyük bir gazetecinin kaleminden çıkmış olması dışında, bir çok bakımdan, kıymeti vardır: 924 de, yâni millî mücadeleyi takiben sıcağı sıcağına yazılmış olması, politika hayatının zamanla hadiseler ve şahıslar üzerinde yapması tabii tesirlerden azade kalması, ve asıl mühimmi bizzat Mustafa Kemal'in kontrolundan geçmiş, bir çok malûmat ve vesikaların onun tarafından verilmiş olması gibi.

Bu hatıralarda Atatürk'le bir çok muhavere ve hasbıhaller, hususî meclislerde Atatürk tarafından söylenmiş sözler, ortaya atılmış fikirlere tesadüf edilecek, ve hattâ

sonradan büyük Nutukta dahi bahsi geçmiyen hadiselerle karşılaşılacaktır.

Alâka ve zevkle takip edilecek bu hatıralar birkaç kitap teşkil edecektir. Şimdi elinizde bulunan ilk kitapta hatıra sahibi, İstanbul işgalinden kısaca bahsederek Anadoluya geçişini anlatacak ve sonra size Ankaranın o heyecanlı günlerini ve bilhassa Mustafa Kemal'in karargâhındaki hayatı ve hummalı faaliyeti yaşatacaktır.

— I —

İSTANBUL İŞGAL EDİLİYOR, MEBUSAN MECLİSİ BASILIYOR

Mustafa Kemal, fevkalâde hâdiselerin arifesinde bulunulduğunu işgalden dört gün evvel İstanbuldaki arkadaşlarına haber vererek onları Anadoluya çağırıyor

Bu hatıraların mevzuunu iki büyük safhaya ayırmayı muvafık buldum. Bu ayırma hâdisesini Mustafa Kemal Paşanın İstanbul işgaline takaddüm eden ve bu hâdiseyi keşfeylemiş bulunan bir telgrafnamesi deruhte eylemiş bulunmaktadır. Tarihe takaddüm ve tahakküm eden bu telgrafname mütareke ile millî cidalin hatt-ı fasılını teşkil eden bir şaheserdir; 12 Mart 920 tarihile Ankaradan çekilmiştir:

«İngiliz mümessili olarak Ankara'da bulunan (Vitol) dün buradan ağır eşyasını da alarak şömendöfere binip gitmiştir. Hükmetmek lâzımdır ki fevkalâde hâdiselerin arifesinde bulunuyoruz. Daha ziyade İstanbulda vuku ve tahakkukuna intizar olunabilecek olan bu hâdiselerin tevlit edebileceği mühim ve vahim vaziyetler üzerine arkadaşların nazarı dikkatlerini celbe musaraat ederim. Her ihtimale karşı bilhassa Anadolu'da bulunmaları faydalı olan arkadaşların gafil avlanmayarak icabında sür'at ve emniyetle Anadolu'ya geçmek için şimdiden tertibat almış olmaları lâzımdır.

Mustafa Kemal

Telgrafnamenın ne aslı, ne sureti bende mevcut değildir. Binaenaleyh bir iki kelime veya ibare farkı olabilir. Fakat esası, ruhu ve mânası itibarile yazdığımdan ibaret olan telgrafname Ankara'dan - o zaman kullanılan hususî vasıtalarla - 920 Martının galiba 12 nci gecesi çekilmiş ve burada ertesi 13 Mart akşamı o vakit Sivas mebusu olan Kara Vasıf beyin Şişlide Osmanbey karşısındaki evinde Hüseyin Rauf, Bekir Sami, Kara Vasıf beylerle ben olduğum halde okunarak vaziyet mütalâa ve müzakere olunmuştur.

İstanbulu işgal etmekte bulunan devletlerin o günlerde bir şeyler yapacaklarına ait olarak biz de bazı haberler almış bulunuyorduk. Fakat ne yapacaklarını sarih olarak bilmiyorduk. En ziyade hatıra gelen şeylerden biri meclisin muhasarasile bazı kimselerin tevkifi ve üst tarafının dağıtılması ihtimali idi. Biz en ziyade bu ihtimal üzerinde durarak - diğer arkadaşları paniğe salmamak için - son dakikaya kadar sebat ile beraber daima müteyakkız bulunarak yine son dakikada yakayı ele vermeden savuşmaya ve bilhassa paşanın da işaret ettiği gibi Anadolu tarafına geçmeye karar vermiş idik.

Malûm olduğu üzere paşanın ihtimal verdiği mühim hâdise 16 Martta İstanbul'un işgali şeklinde tahakkuk etti, ve o akşam İngiliz gizli zabıtası reisi kapiten (Benet) in gönderdiği otomobilli İngiliz polisleri meclise girerek Rauf ve Kara Vasıf beyi istediler. İngilizler aşağıda istedikleri adamları beklerken biz yukarda fırka odasında bir saatten fazla süren bir müzakere ile Rauf ve Kara Vasıf beyleri firara ikna için uğraştık. Evvelâ iki asker elbisesi getirildi. İki arkadaş iki nefer gibi savuşabilirlerdi. Bunu kendileri doğru bulmadılar. Sonra meclis binasının bitişik bulunduğu âyân dairesinden geçilip gidilebilirdi. Bunu da Hüseyin Rauf bey istemedi. Nihayet iki arkadaş Allaha sığınarak İngilizlere teslim olup gittiler. Bizler bizar ve

muztarip, onların arkalarından bakakalmış ve ilk hayretlerimizin geçmesini müteakip kendi başlarımızın çaresini görmeye gitmiştik.

İşgal harekètinin hedefi ne idi?

16 Mart İstanbul işgali ortalığa mümkün olduğu kadar fazla dehşet vermek isteyen tertibat ile vuku bulmuştu; haddi zatında bunu vahşiyane bir nümayiş addetmek mümkündür. İstanbul, zaten muteliflerin filî işgalleri altında bulunuyordu; karaya istedikleri kadar asker çıkarmışlardı, daha istedikleri kadar çıkarabilmeye de hiç bir mani görmemekte idiler. Binaenaleyh o zamanın hükûmetine - hattâ ortada bir meclis bulunmasına rağmen - sadece bir nota vermekle de filî ve zaten çok tecavüzkâr işgali resmî bir tasallut ve tahakküm haline kalbetmiş olurlardı.

Hal böyle iken onlar bu işe mahsus ve kuvvetin azametinden ziyade, vahşetini göstermeye yeter tertibat ile hususî bir mahiyet ve manzara vermeye itina etmişlerdir. Daha şafakla basılmaya başlayan resmî müessesatımızla karakollarımızdaki askerlerimiz ve memurlarımız dipçik darbelerine maruz bırakıldıkları gibi bunlardan masum uykuları içinde şehit edilenler bile olmuştu.

İstanbul limanını dolduran harp gemilerinin en büyükleri köprüye ve rıhtımlara yanaştırılarak en büyük topları İstanbul üzerine tehditkâr bir vaziyette çevrilmişti. İstanbul işgal kumandanlığını, zahirde çok fazla gibi görünen bir harekete sevk eden sebepleri, şimdi daha vüzuh ile hatırlayabiliriz:

1 — İstanbul o zamanki acz ve ıztırabına rağmen işgal kuvvetleri Türkün yalnız ismi ve yalnız manzarası muvacehesinde yine garip bir korku duymaktan kendilerini menedemiyorlardı. Bu hakikati bir Fransız dostumun bana vuku bulan tevdiatında gözlerimle görmüştüm. On-

lar emniyet ve selâmetine kail oldukları her cins ve millete mensup eşhastan mürekkep geniş bir istihbar şebekesine istinaden memlekette el altından kaçırılan ve kimbilir nerelerde ne maksatlarla cemedilmek istenilen silâhlardan, şurada burada alınan tertibattan, tecemmüattan ve hattâ tahşidattan haberdar bulunuyorlardı!.. Onlar bütün kuvvet ve ceberutlarile İstanbulu işgalleri altında tuttukları halde için için gölgelerinden bile korkacak halde bulunuyorlardı.

2 — Anadoluda kısmen fili ve kısmen de - o zamanlık - nazarî mahiyette bir mukavemet fikir ve ruhu vardı. İstanbulda zaten ölmüş Babıâli teşkilâtının kafasına mutantan bir darbe indirilmekle bütün Türk milleti felce uğratılabilir zihniyetine de ehemmiyetli bir hisse ayırmak lâzımdır.

3 — İngilizler ve hattâ bütün yabancılar Türk milletini öldürmeye müekkel olan bu hareketlerinde kendilerine sarayda kuvvetli bir müzahir ve muavin bulmuşlardı. Saray Devlet ve millet aleyhine yapılan ve yapılacak her hareketi tasvip ediyor, hattâ bu hususta aklınca ecnebilere yol bile gösteriyordu. Sırası geldiğinde vesikaya müsteniden söyleyeceğim ki ecnebiler İstanbul işgalinin daha ilk günlerinden itibaren sarayı tutarak meclisi ve milleti daha kolay boğabilecekleri kanaatine varmışlardı.

★

16 Mart sabahı Babıâli caddesinden köprüye doğru inerken memleketi çok ağır, âdeta boğan bir kâbusun kaplamış olduğunu gördüm. Hiç kimse bir şey bilmiyor, ortalıkta vahşi gözler ile yalnız ecnebi askerlerin şuraya buraya gittikleri, onların geçmesine intizaren halkın bir yere biriktiği, tramvayların toplandığı görülüyordu. Büyük topları İstanbulun üzerine tevcih edilmiş kocaman dretnotlar tâ kenara gelmişlerdi. Uzaktan görülmeye alışılmış

olan bu alâmetlerin bu kadar yakına gelmiş olması bile hayret olunacak şeydi.

Ne yapmalıydım?

Galata'da bir arkadaşımın yazıhanesine kadar giderek ve orada bir müddet kalarak vaziyet hakkında şuradan buradan malûmat aldım. İşgal keyfiyeti anlaşıldı. Mahsusan gönderdiğim bir arkadaş ile meclisin ne halde bulunduğunu öğrendim: Orada henüz bir şeyler yoktu, bir defa meclise gitmek lâzımdı, fakat bu gidişin nereye varacağı bilinemezdi. Binaenaleyh ondan daha evvel evime malûmat ve talimat vermek lâzımdı. Alelacele refikamı buldum. Kendisine vaziyeti izah ettikten ve artık bizim Anadoluya geçmekten başka yapacağımız bir şey kalmadığını anlattıktan sonra dedim ki:

— Bugün, yarın, öbürgün ve pek galip bir ihtimal ile ya gece yarısı, yahut sabah şafakla bizim matbaa - ev (daha evvel Şişlideki evim İngilizler tarafından işgal edilmiş olduğundan bir müddetten beri ailece matbaaya iltica etmiş bulunuyorduk) İngilizlerin nagihani bir hücumuna maruz kalacaktır. Emsali delâletile biliriz ki gelenlerin gösterecekleri marifet, ortalığa korku ve dehşet salmaya çalışmak olacaktır. Meselâ cümlesinin ellerinde göğüslerinize tevcih edilmiş tabancalar olacak, beni ararken sözleri ile ve hareketleri ile çok şedit olacaklardır. Bunları şimdiden bilirsen korkmazsın. Senin korkmamaklığın kâfi değildir. Bilhassa çocukların korkmamaları lâzımdır. Binaenaleyh bu dakikadan tezi yok, onları korkmamağa alıştır. Bana gelince, ağlebi ihtimal, Allaha ısmarladık!..

Rauf ve Kara Vasıf Beyler tevkif ediliyor

Öğle üzeri meclise gittim. Büyük kapının kısa bir merdivenle çıkardığı alt kat salonunda Rauf beyi bir aşağı iki yukarı dolaşıyor buldum. Beni şen ve şuh karşıladı:

— «Gelsin deyuslar, işte buradayız!» dedi, ve güle gü-

le vaziyeti kendi gördüğüne göre hikâye etti. O söyledi, ben söyledim. Muhavere her şeyin bitip bitmediği ve artık savuşmak sırası gelip gelmediği noktasına geldiğinde Rauf bey şu neticede karar kıldı:

— Kararımız karar. Ancak biz hâdisenin bu kadarını kâfi görerek savuşursak meclisin alt tarafı panik yaparak dağılır, gider. Ben istiyorum ki meclis dağılmasın, fakat dağıtılsın. Onun için vukuata intizaren biraz beklemek lâzım. Bunu bilhassa kendim için vazife görüyorum. Bakalım ne zuhur eder?..

Ne zuhur edeceği çok belli olmasına rağmen Rauf bey bu fikrinde sabit idi. O gün meclisin hali bir hezeyan manzarası arzediyordu. Azimkâr olanlar çok asabi idiler. Öbür takım ise maruf tabiri ile sıfırı tüketmiş vaziyette bulunuyorlardı. Fevkalâde zamanlarda insanlarda gördüğüm çok küçük ve çok bayağı vaziyet ve tavırlara, on üç senelik teşrii hayatımda, bilhassa meclislerde rastgeldim. İşte 16 Mart günü de onlardan biri idi. Resmi işgalin istihdaf ettiği tesir bilhassa mecliste görünüyordu. Pek az istisnasile hemen hiç bir kimsede hiç bir karar yoktu. İşgale rağmen meclisin devam edebileceği zihniyetinde bulunanların çokluk teşkil ettiklerini söylersem vaziyetin garabeti bilhassa şimdi daha iyi anlaşılabilir.

Yalnız meclis değil, meclisle beraber hükûmet dahi hezeyan halinde idi. Anadoluya bir heyeti nasıha göndermek fikri o gün kuvvet buldu. Hükûmet, bu İstanbul işgalinden alınarak Anadolunun hemen harekete geçmesini muvafık bulmuyordu. Bunu temin edecek muslih çare olmak üzere Mustafa Kemal paşa nezdine bir hey'et gönderilmesini düşünmüş, hattâ adamlarını da kendi seçmişti: Konya mebusu Hoca Vehbi efendi, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi efendi, Kastamonu mebusu Yusuf Kemal bey, Sinop mebusu Riza Nur bey...

Ciddî arkadaşlarca küfürlerle karşılanan bu tertibi

meclis ve divan riyaseti ile beraber bu arkadaşlar da kabul etmişlerdi, ki hikâyenin tatbikattaki mâbadını bütün gülünçlüğü ile beraber sıralarında kaydedeceğim.

İkindi üzeri, hâlâ bilmiyorum ne için, Hüseyin Rauf beyle Hoca Vehbi ve Abdülaziz Mecdi (Karesi) efendilerden mürekkep bir hey'et saraya giderek padişahı görüp geldiler. Galiba bu mülâkat dünden veya evvelki günden mevzuubahisti ki o gün Hüseyin Rauf bey, daha sabahtan padişahın huzuruna girip çıkabilecek gibi giyinmiş bulunuyordu. Hey'et, saraydan abus ve vakur döndü. Her halde mülâkat memnuniyet verici bir şey olmamalı idi. Fakat buraların tahkikine ne zaman, ne de imkân vardı.

Hezeyan hali devam ederken nihayet otomobille İngiliz polisleri gelip çattılar. En büyük hezeyan bunu takiben fırka odasında Rauf ve Kara Vasıf beylerin İngiliz zabıtasına teslim olmalarına müntehi olan yirmi otuz kişilik içtimada görüldü. Yukarıda yazdığım gibi, bir türlü firara ikna olunamayan Rauf ve Kara Vasıf beyler İngiliz zabıtasına teslim olup gitmişlerdi; bizler de başlarımızın çaresine bakmak üzere - biraz da çil yavrusu gibi - dağılmıştık.

İbrahim Süreyya Beyle meclisten ayrılıyoruz

Rauf ve Kara Vasıf beyler, otomobilleri ile meclise dahil olan İngiliz zabıtasına teslim olup gittikten sonra, o zaman Saruhan mebusu olan (sonraları İzmit mebusu) İbrahim Süreyya beyle beraber, İbrahim Süreyya beyin Beşiktaşta Akaretlerdeki evine gitmek üzere meclisten çıktık. Eski bir inkilâp arkadaşım olan İbrahim Süreyya bey İngilizlerin ilk merhalede tevkifine ihtimam edecekleri kimselerden değildi. İsmi etrafında çok gürültü geçmemiş olan bu ciddî, temiz ve pek azimkâr arkadaşım Anadoludan henüz gelmişti.

Kendisi İzmir ve havalisi cephesine gitmek üzere 919 Mayısının son yarısında İstanbuldan ayrıldıktan sonra

Anadolunun garbından şarkına giderek Amasya'da Mustafa Kemal paşaya iltihak etmiş ve onunla beraber Erzurum ve Sivas kongrelerine iştirak etmişti. Nihayet intihabatta Saruhan'dan mebus çıkarak İstanbula gelmişti. Akaretlerde ötedenberi ailesinin oturduğu ev ise zabıtanın hatırına gelemiyecek bir yerde idi. Vakit zaten geçti; geceyi orada emniyet, huzur ve selâmetle geçirebilirdik.

Yolda ağzımızı bıçak açmıyordu. O kadar sıkkın bir halde idik. Şu Rauf ve Kara Vasıf beylerin - savuşmak imkânı varken - İngiliz zabıtasına teslim olup gitmiş olmalarını ne Süreyya, ne ben bir türlü havsalamıza sığdıramıyorduk. Galiba bu bize çok fena bir başlangıç hissini veriyordu. Bu böyle olmamalı idi, bu böyle olmayacaktı. Rauf ve Kara Vasıf beyler meclisten çıkıp gidecekler, İngiliz zabıtasının eline geçmiyeceklerdi. İngiliz zabıtası ondan sonra belki meclisin içerisinde arama yapabilirdi. Tabiî kimseyi bulmıyacaktı.

Bu neticeden onlar korktuğu kadar kendi efkârı umumiyemiz memnun ve münşerih olacak, ümitvar olacak, onda kendisi için kuvvet ve azim menbaı bulacaktı. Bunun aksi, bittabi makûs neticeler verebilirdi. Rauf bey o zaman İstanbulda Anadolunun en büyük mümessili gibi görünüyordu. Halbuki evvel ve ahar her ümit Anadoluda idi. Onun tutulması Anadolunun tutulup kıskıvrak bağlanması mânasına alınabilirdi. Kaldı ki Anadoluda bir fazla adam, bir fazla kuvvet demekti. Eğer cidal yürüyecekse Anadolu da Rauf ve Kara Vasıf beylerin vücutlarından asla müstağni değildi. İş öteki itibar ile de, bu itibar ile de, hülâsa her itibarla kötü idi. Rauf ve Kara Vasıf beyler İngiliz zabıtasına teslim olmayacaklardı. Kendilerine bin rica ve minnetle arzolunan firar imkânlarından behemehal istifade edecekler, bir kerre meclisten savuşup gidecekler, ondan sonra da Anadoluya geçmek çaresini bulacaklardı.

Süreyya ile yolda gidiyor ve tepeden tırnağa kadar teessür kesilen bir asabiyet ile hep bunları düşünüyorduk. Arada teati olunan kesik bir iki cümle ikimizin de ayni düşünceler üzerinde bulunduğumuzu ifşa ediyordu.

★

Nihayet Süreyyanın evindeyiz, ve benim odamda!.. Evet benim odamda.. Şimdi 920 Martının 16 sında bulunuyoruz. İtilâf kuvvetleri ise 918 İkinci Teşrininin ilk haftasından itibaren İstanbuldalar. Aradaki iki seneyi geçen zaman zarfında kâh ben İstanbulda damat Ferit hükûmetlerile, kâh İngiliz kuvvetlerile hep saklambaç oynayarak vakit geçirdim. Bu iki seneyi geçen zamanın belki yarısından fazlasını İstanbul içinde firar ve takip ile geçirdim. Bu firar ve takiplerin bir çok haftası da işte bu odada geçmiştir. O zaman Süreyya burada değildi. Anadoluda idi. Ayni zamanda benim de annem olan annesi burada benim hemdemimdi. Ben burada (Hammer) tarihini tetkik etmiştim. Ben orada bulundukça evin içinde derin bir sükût hüküm sürer, herkes ayağının ucuna basarak yürüdü. Mustafa Kemal paşanın merhum annesi de iki ev aşağıdaki bir evde otururdu. Halep dönüşünde paşayı orada ziyaret etmiştim. Kalben hissederdim ki orada da gece gündüz gözleri semaya dikili vücutlar Allahlarına yalvarmaktadırlar. Kalben onların dualarına iştirak eder:

— Yarabbi, derdim, sen hiç bu kadar kudsî ve masum kalplere yardım etmez olur musun? Yardım etmezsen hattâ Allah olur musun?..

Evet, Süreyyanın evinde ve benim odamdayız. Benim oraya gelmekliğim ev halkına zaten bir fevkalâdelikten nişan vermiştir. Hiç kimse bir şey sormuş değildir. Fakat derhal hissettim ki yine ayaklarının ucuna basılarak yürünülmeye başlanmıştır.

Süreyya ile vaziyeti bir daha gözden geçirdik. Aramız-

da hep ayni meseleye müteveccih binbir çeşit hasbıhalin neticesi şu oluyordu ki Rauf bey meseleyi yirmi beş, otuz arkadaşın müzakeresine arzetmekle fena etmişti. Filhakika Rauf bey fırka odasında toplanabilen arkadaşlara:

— İngilizler iki arkadaşınızı tevkif etmeye gelmişler, nasıl hareket edeyim?.. Meseleyi müzakere ederek karar verin, öyle yapacağım..

Demişti. Ve şunun bunun kırık dökük üç beş sözünü müteakip yine kendisi ilâve etmişti:

— Arkadaşlar, olan şey beklediğimiz bir hâdise değildir. Osmanlı meclisi mebusanı nihayet bugün işte fiilen taarruza uğramış bulunuyor. Bu hâdisenin memleket muhiti için elbette ve pek büyük mânası vardır ve olacaktır. İki arkadaşınızın İngilizler tarafından tevkiflerine teşebbüs olunması bu mânayı arttıracak bir şeydir. Teslim olup olmamak şıklarından birini tercihe gelince, verilecek karar sizin olmakla beraber İngilizlerin benim şahsıma atfettikleri ehemmiyete binaen teslim olmamak şıkkında meclisin topa tutulması ve ezcümle benim yüzümden pek çok arkadaşların fazla takip ve rahatsız edilmeleri gibi neticeler dahi doğabilir. Hangi şıkkı ihtiyar etmekliğimiz lâzım geldiğine karar verin, öyle yapalım...»

Orada hele bu sözleri işittikten sonra, hattâ işitmeseler dahi, yirmi otuz kişi böyle bir meselede kat'î ve azimkâr bir karar alamazdı. Müzakere bermutad hezeyan manzarası arzetti. Yalnız hakikaten azimkâr üç beş kişi Rauf beyi firara ikna için nafile yere uğraşıp duruyorlardı. Firar da hakikaten pek mümkündü. Ezcümle ve fazla olarak Lâzistan mebusu Osman bey meclisten ayrıldıktan sonra her suretle emniyeti mucip ve selâmeti müemmen acar adamlarla dolu dört çifte bir kayığın emre amade olduğunu ve alt tarafının da kendisine bırakılmasını teklif evlemiş idi.

Olmadı, olmadı.. Nihayet müzakerenin keşfedebildiği mutavassıt çare şu oldu:

— Bu İngilizler meclisi basmakla fena bir harekette bulunmuşlardır. Bu iki arkadaşı meclis içinden böyle cebren aldıklarını senetle beyan edebilirler mi?..

Hazıruna bu âdeta bir keşf gibi göründü. Ekseriyetin tasvibile bir iki arkadaş İngiliz zabıtası ile konuşmak için aşağıya gittiler. İngilizler, kabul, demişler! Kabul mü, demişler?.. Yazılsın şu senedin sureti bakalım! Yazıldı ve okundu.. Yok, şurasına şu kelime konulsun, burasına bu kelime sıkıştırılsın. Oldu mu?.. Oldu. Âlâ. Sanki bir iş görülmüş gibi ekseriyet bu neticeden memnun. Hakikatte bu ekseriyet bu çare ile bir kâbustan kurtuluyor gibi idi. Orada uzaktan ve ağır mütalâalar beyan eden öyle kabadayılar gördüm ki tavırlarının mânası:

— Bana birşey olmasın da İngilizler bin Rauf beyi alsınlar, umurumda değil. Hem bu belânın içine de nereden düşmüşük. Rauf beyi mi alacaklar, kimi alacaklarsa bir an evvel alıp gitseler de geniş nefes alsak.

Mefhumunu sarahaten ifade etmekte idi.

Rauf bey bu işte yirmi otuz kişiden karar istemeye bedel evvelâ: Kendi kararile hareket edecekti. Zaten Mustafa Kemal paşanın telgrafnamesi üzerine daha üç gün evvel verilmiş bir karar da vardı. Saniyen: Son merhalede böyle imansız yirmi otuz kişilik bir kalabalığın değil, belki azimkârlıkları kendisince malûm üç beş arkadaşının fikir ve kararına müracaat edebilirdi. Bugün tarih olmuş olan bu hâdisede umumi ve kat'î fikrim odur ki Rauf beyin sürüklendiği netice, galiba kendisinin o zaman için öyle olmasını daha muvafık gördüğü neticesi idi.

Hakikati ifade etmek için itirafına mecburum ki Kara Yusuf bey neticeye kerhen sürüklenmiştir. Kulakları ağır işidir olduğu için bahse karışamayan Kara Vasıf bey, sabit bir heykel gibi sadece söylenen sözleri zeki gözleri ile ve merak ile takibe çalışıyordu. Vaziyetin siklet merkezi Rauf bey üzerinde toplanmış olduğu için kendisi hiç

bir fikir dermeyan edemiyor, ikinci, bir tabi halinde ne denilirse onu yapacak halde bulunuyordu. Fakat Allah bilir ki eğer kaçılsın fikri galip gelseydi bundan o memnun olacaktı. Kaçılmasın marifeti galip geldiği zaman dahi kendisini tıpkı mukaddes bir maksat uğrunda hiç teprenmeden sehpaya giden biri gibi gördüm. Eğer hissimde aldanmıyorsam onun itirazsız Rauf beyle beraber gidişinde bir kurbanlık koyun hali vardı. Bu manzarayı daima böyle hüzün ve eza ile hatırlarım.

Anadoluya nasıl geçebilecektik?

Süreyya ile olanı bırakıp olacağı düşünmeye karar verdiğimiz zaman sabah olmaya yakındı: Anadoluya geçecektik. Bu maksadı temin için kara ve deniz yollarını araştırmak lâzım idi. Birincisine o, ikincisine ben bakmak üzere ayrıldık.

Deniz yolunda başlıca ümidim Lâzistan mebusu Osman beyin bulacağı çare idi. Kendisi Sadıkzadelerin dostu idi, ve onların da o günlerde Karadenize kalkacak (Yeni Dünya) adlı bir vapurları vardı. Osman bey onlarla konuşmuştu. Evvelâ muvafakat eylemişlerdi. Birkaç arkadaş bizi geceleyin vapura alarak kontrol zamanında sintine aralıklarına saklayacaklar ve nihayet Karadenize çıkarıp Anadolu limanlarından birine bırakacaklardı.

17 Mart günü Osman beyle temasa geldim. Ümidi kuvvetli idi. Fakat vapurun kat'i olarak hangi gün kalkabileceği bilinmiyordu. Ben bir an evvel vapura binilerek orada intizar olunması muvafık olacağını söylüyordum. O cihet o gün için mümkün olmuyordu. Belki yarın mümkün olacaktı. Bana ait neticeden Süreyyaya haber gönderilmek üzere yazıhaneye mektup bırakarak o akşam sular kararduğında Bebekten sandalla Beylerbeyine geçtim. Geceyi orada geçirdim.

Ertesi günü öğle zamanı ayni tarikle beri yakaya ge-

çerek yazıhaneye geldiğimde Süreyya tarafından gönderilmiş, beni beklemekte olan bir hoca efendi buldum. Bu bahriye tabur imamlarından İbrahim efendi isminde biri idi. Süreyya ona muhtasar bir pusula vererek beni Beykoza davet ediyordu. Daha fazla izahatı hocadan aldım:

Bu Anadoluya geçmek meselesi İpsiz Recep takımı ile yapılabilirmiş. Ama o, şimdi yakında olmadığından Yetim Oğulları çetesile hareket etmek muvafık olurmuş. Bu suret hiç hoşuma gitmemekle beraber çaresiz Beykoza kadar gidip Süreyyayı ve vaziyeti yakından görmeli idim. Hoca bizim apartımanda kalmış bir Avusturya mavzerini alarak ertesi sabah Beykoza giden ilk vapura gelecek, ben de ayni vapurun ikinci mevki kamarasında bulunacaktım. Fakat yolda birbirimizle konuşmayacak, yalnız bilmem hangi iskelede yapılacak bir aktarmayı müteakip birbirlerimizi görerek Beykoza beraber çıkacaktık. Beykoza çıktığımızda bir arada yürümeyerek o yirmi otuz metre ileride, ben o kadar geride, fakat kendisini gözden kaçırmıyarak yürüyecektik. Nihayet onun dahil olduğu eve ben de girecektim.

Aktarma yapılacak iskeleden sonra hocanın bir taraftan zuhur etmesine nafile yere intizar ettim. Hoca yoktu görünüşe göre hoca vapurda yoktu. Vaziyet biraz müşkülât peyda etti ise de Süreyyayı Beykoz iskelesinde ismi bana verilmiş olan eczacı Ferit bey marifetile de bulabileceğimi ümit ediyordum. Hiç tanımadığım Beykozda Ferit beyi dahi eczanesinde bulamayınca bir an için muallâkta bir cisim hali geçirdim, ve zuhurata intizaren iskelede bir Rum kahvesinin köşesine çekilerek oradan geleni geçeni tetkike koyuldum. Böylelikle Ferit bey bir müddet sonra yine aranılabilir veyahut hoca öbür vapurdan çıkabilirdi.

Ismarladığım kahve henüz gelmemişti ki İbrahim Süreyya beyin yeğeni Vahidettin beyin koltuğunda büyücek bir paketle park istikametinde gitmekte olduğunu gör-

düm. Derhal kalkarak onu takip ettim ve ileride kendisine yetişerek beraberce o zaman galiba Beykoz Sulh Hâkimi olan Hakkı beyin hanesine gittik. Hemen ilk defa orada tanıdığım Hakkı bey mert ve fedakâr bir arkadaştı. Beni hüsnü istikbal etti.

— Hani Süreyya?..

— Süreyya yok.. O, dün akşam gitti. Hattâ çantasını da burada bıraktı. Onu da bir jandarma ile arkasından yetiştirmek üzere yola çıkardık.

— Nereye gitti, kiminle gitti, nasıl gitti?..

— Vallahi bu tafsilâtı arkadaşlar daha iyi bilirler. Jandarma takım kumandanı Salih beyle eczacı Ferit beyi bulalım da konuşalım.

Biraz sonra genç jandarma zabiti Salih beyle eczacı Ferit beyler geldiler. Sinirli bir arkadaş olan Süreyya daha ziyade duramıyarak yürümüş, ve ben geldiğimde kendisine yetişmek üzere ayni yoldan benim de gelebileceğimi söylemiş.

Evvelâ belki ben de giderim diye Süreyyanın çantasını götürmekte olan jandarma süvarisini telefonla geri çevirttik, ve sonra vaziyeti mütalâa ettik. Salih beye göre Süreyya o akşam (Tepeviran) köyüne varabilirmiş. Ben de yola çıkarsam ona yetişebilmekliğim ihtimali çok zayıfladı. Binaenaleyh o gün için benim yola çıkmaklığım kararından vazgeçildi. Yalnız zaten yola gidecek olan jandarmaya Süreyyaya verilmek üzere bir mektup verdim. Bu jandarma dahi Süreyyaya yetişememiştir. Hocadan hâlâ haber yoktu. (Bu tabur imamı İbrahim efendinin, beş altı ay sonra, Adapazarındaki badirelerde biraderi ile beraber parçalanmış olduğunu Ankarada hayret ve meraretle öğrenmiş olduğumu da buraya kaydedekoyayım.)

Şimdi İstanbula dönmek lâzımdı. Bunun için Paşabahçesinden bir kayık alarak boğazı onunla inmeyi ihtiyatlı bulduk ve Salih beyle karadan yürüyerek Paşabah-

çesine geldik. Deniz fazla idi. Buna rağmen bir kayıkçıyı razı ederek onunla İstanbula indik. O gün tekrar Lâzistan mebusu Osman beyi buldum. Vaziyette tebeddül yoktu. 18 Mart günü böylelikle beyhude geçmiş bir gün oldu. O geceyi İstanbulda Ahmet Nureddin bey ismindeki arkadaşımın evinde geçirmeye gittik. Sabahleyin erkenden bizim matbaa - evde kızılca kıyametin koptuğu uykudan uyandırılmak suretile bana bildirildi. İngilizler matbaayı basmışlardı, beni arıyorlardı!

İngilizler «Yeni Gün» matbaasını basıyor ve beni arıyorlar

— Nasıl olmuş?

— Nasıl olacak, işte müsellâh İngiliz polisleri, beraberlerinde Rumdan, Ermeniden, hattâ Türkten sekiz on casus olduğu halde, saat on dört raddelerinde müteaddit otomobillerle matbaaya gelmişler, kapıları tutarak, olanca şiddetile, âdeta kırasıya güm, güm diye vurmaya başlamışlar. Gürültüden aşağıdan matbaa erkânı, yukarda aile efradı uyanmışlar, kapılar açılmış. Herifler içeri girerek her tarafta, delikte deşikte sizi aramışlar..

— Aramışlar ve nihayet gitmişler mi?..

— Hayır bir türlü gitmek istemiyorlarmış. Sizin evvelâ evde olacağınızı tahmin ederek bulamadıklarından dolayı hiddetlerinden kudurmuş haller göstermişler, nihayet bir kısmı idare memuru İbrahim beyi alıp götürmüşler.

— Zavallı İbrahim.. Acaba döğmek ve işkence gibi şiddetler de yapmışlar mı?..

— Galiba bilhassa kadınlara ve çocuklara göz dağı olsun diye matbaanın adamlarına çok şiddetli davranmışlar, pek çok hakaretler yapmışlar. Hattâ İbrahim beyi iki yakasından yakalamak suretile sürüklemişler..

— Tüfek dipçikleri, tabanca tehditleri falan?..

— Galiba hepsi olmuş.

— Demek ki tıpkı tasavvur ettiğim gibi hareket etmişler. Ne ise bunlar evce meçhul şeyler değildi. Demek benim kendilerine söylediklerimin tatbikatını görmüşler. Bunu geçelim de şimdi asıl işe gelelim. Ben bugün İstanbuldan ayrılmak meselesini en kat'i surette halletmeliyim. Daha fazla vakit geçirmeye artık cevaz yoktur.

Bu muhavere 18 Mart 336 sabahı evinde misafir olduğum Ahmet Nureddin beyle aramızda alessabah cereyan etmişti. Kayın biraderi ile beraber Ahmet Nureddin:

— Hele biz bir kere dışarı çıkalım da işler ne hal ve merkezde, görelim.

Diyerek erkenden çıkıp gittiler. Onlar gittikten sonra evde ben de çok kalamadım. Çok kalmak hesabıma gelmedi. Gerçe ev emin idi. Fakat Ahmet Nureddin bey şu mesele ve yol hakkında tahkikat yapıp gelinceye kadar vakit geçmiş ve binaenaleyh o gün dahi beyhude yere ölmüş olabilirdi. Ben ise o gün behemehal bir karar almak ve mümkünse hemen onun tatbikine dahi geçmek istiyordum. Binaenaleyh henüz vakit varken ben de evden çıkarak Çemberlitaştan Nurosmaniye'ye giden yoldan ve mümkün olduğu kadar arka sokaklardan yürüyerek arkadaşların yağ iskelesindeki mağazalarına indim ve onun üst odasına çıkarak kendileri ile görüşmek ihtiyacında olduğum kimseleri birer birer oraya celp etmeye başladım.

Deniz yolu ile mi, kara yolu ile mi?

Kendileri ile görüşmek ihtiyacında olduğum kimselerin en mühimmi Lâzistan mebusu Osman beydi. Deniz ve kara yollarından biri ancak onunla görüşülerek hallolunacak idi, ve bence artık katiyyen hal de olunmalı idi.

Öğle sonuna doğru Osman bey de bulduruldu ve geldi. Kendisi gelirken Sadıkzadeleri son defa olarak yine görmüştü. Vaktinden evvel vapura girmek meselesi hiç bah-

sedilmedi. Çünkü hâlâ vapurun hareket edeceği gün kat'iyen belli olmadığı gibi vapur sahipleri o günlerde kontrol heyeti taharriyatının âdeta tazyikat derecesine çıkarılmış olduğuna bakarak vapurla gitmenin güçlük peyda ettiğini anlatmışlar!

O halde ne yapacağız? Osman beyle bu nokta üzerinde konuştuk. İstanbulda daha fazla kalınabilse belki deniz yolu için başka çareler düşünmek de mümkün olurdu. Fakat bence meseleye hemen o gün karar verilerek fiiliyata geçilmek behemehal lâzımdı. O şerait içinde kala kala yalnız kara yolu kalıyordu. İşin felâket ve fecaati orada idi ki günün birinde tahakkuk edeceği şüphesiz olan böyle bir ihtimal için icap eden arkadaşlar arasında bilinen tertibat ve teşkilât vücuda getirilmiş değildi. Kendi misalimde görülmüş olduğu üzere herkes kendi başının çaresini görmek mevkiinde idi.

Peki, ne yapacaktık, ne yapmalıyım? Daha serbest gezebilen Osman beyin Üsküdar tarafında teşkilâta benzer bir şeyden, fakat umumî olarak, şöyle bir duyuşu vardı: Kulağına Özbekler dergâhı merkez imiş, diye bir söz gelmişti. Sonra bir de Üsküdarda jandarma kumandanının bu işlere baktığını da işidir gibi olmuş!

Osman bey bu mesele üzerinde tahkikat icra ederek vaziyeti tespit etmeyi ve birkaç gün sonra beraber hareket etmeyi teklif etti. Halbuki o gün behemehal bir neticeye varmaya karar vermiş olduğumdan kendisine o gün Üsküdara geçeceğimi, bir ip ucu bulur da derhal istifade edebilirsem hemen yola revan olacağımı, eğer azimetim geri kalırsa sonra beraberce gidilmek üzere kendisini haberdar edeceğimi söyledim, ayrıldık. Ben de kat'î kararımı verdim: Bu akşam Üsküdara geçiyorum. Adı ve sanı olmayan şu jandarma kumandanını bulmaya çalışacağım. Buldum ne âlâ. Bulamadım, üst tarafını orada düşünürüm!

Orada düşünceğim üst tarafı da o geceyi o taraflarda bir bildik evinde geçirdikten sonra, yarından tezi yok, Kocaeli yarımadası içine dalmaktan ibaretti!

Oradaki arkadaşlar akibeti meçhul olan bu kararım karşısında hakikaten müteessir oldular. İçinde bulunduğum mağazadan çıkmak için akşam olmasını bekledik. Sokakta sulu sepken ince bir kar yağıyordu. Halicin manzarası irine benzer kirli bir renk ile yayılmakta idi. Büyük bir şemsiyenin altına iltica etmiş üç arkadaş, son Üsküdar vapuruna gittik. Onlar biletimi ve gazetemi aldılar. Kaçak insan için böyle bir taraftan diğer tarafa vapurla geçmek lâzım geldiğinde gazete birinci derecede ehemmiyeti haiz bir siperdir. Vapurun alt kamarasına inerek mümkün olduğu kadar en nihayetlerde köşe bir yer bulur ve orada gazetenizi çarşaf gibi açarak varacağınız yere kadar büyük bir dikkat ve ehemmiyetle okumakta devam edersiniz ve tabii vapurdan da son çıkanlardan biri olursunuz.

Üsküdara çıktığımda hemen yatsıya yakındı. Kenarları muşamba perdeli bir talika arabaya binerek:

— Jandarma dairesine çek!

Dedim. Dedim ama ne Üsküdar jandarma dairesini biliyorum, ne de jandarma kumandanını. Hiç bilmediğim bu adam ile ne konuşacağım malûm: Kendimi tanıttıktan sonra dereden tepeden lâflar arasında kendisinin veya başka birisinin bana söylenmiş olan teşkilâttan filhakika haberleri olup olmadığını öğrenmeye çalışacağım. Haberleri varsa ne âlâ; haberleri yoksa, buna karşı da benim kendi kararım var!

Araba dairenin kapısı önünde durduğunda nöbetçiye seslendim:

— Oğlum burası jandarma dairesi mi?

— Evet efendim.

— Kumandanınızın ismi ne?

— Remzi bey.

— Kumandan bey burada mı?

— Hayır efendim evine gitti.

— Evi uzakta mı?

— Hayır yakındır efendim, şu meydanın öte tarafında.

— Söylesene, bir arkadaş benimle gelsin de kumandan beyin evine kadar gidelim.

Araba ile iki üç dakika süren iki zikzaklık bir sokak yürüyüşünden sonra kumandanın evine vardık. Kapıyı açan kıza:

— Kumandan beye söyler misin, seni Yunus Nadi bey görmek istiyor de.

Dedim. Kız ismimi zaptedemeyerek, bir daha tekrar ettirirken yukardan bir ses haykırdı:

— Buyurun beyefendi, buyurun beyefendi!

Bu Remzi beyin kendisi idi. Kapıya gelen araba ile kimin gelmiş olacağını merak ederek yarı merdivenè kadar inmiş ve kızın anlayamadığı ismimi işiterek beni davete şitap etmişti. Merdiveni çıkarken Remzi bey pek eski bir aşina imiş gibi:

— Canım efendim nerede kaldınız, günler, var ki biz burada hep sizi bekliyoruz.

Diyordu, ve arkadaşlardan şikâyet ediyordu:

— Sizin de buradan geçeceğinizden haberdardım. Fakat nerede durup kaldınız ki iki üç gündür bir türlü gelemediniz. Şu arkadaşlar da kâfi faaliyet gösteremiyorlar. Canım gidip arasanız tarasanıza, ne ise hamdolsun gelebildiniz!

Salona çıkıp oturduğumuz zaman Remzi beyle sanki kırk yıllık ahbaptık. Hattâ daha ileri arkadaş ve belki kardeş, hattâ komitecilik kardeşi...

Remzi beyin evinde gökte aradığımı yerde bulmuştum.

— 2 —

ANADOLU'YA GEÇİŞ

Üsküdardan başlıyarak milli kuvvetlerle karşılaşıncıya kadar geçen tehlikeli ve heyecanlı günler

Biz İstanbul taraflarında Anadoluya nereden ve nasıl gidilecek diye kafa patlatırken meğer Üsküdar jandarma kumandanı Remzi bey Anadoluya geçmeleri lâzım gelen arkadaşların bu seyahatlarını, hususile tehlikeli mıntakadan salim bir sahaya geçinceye kadar olan kısmında, temin için mahsus tedbirler almış ve kendisine müracaatlar vuku buldukça onları tatbik dahi eylemekte imiş. Remzi bey vaziyetten fevkalâde emin bulunuyor ve âdeta başlayacağı bir harbi yüzde yüz nisbetinde kat'iyetle kazanacak bir kumandan manzarası arzediyordu.

— İngilizler mi?.. Adam sen de. Onlar şurada küçük ve büyük Çamlıcalar telâkisinde çadırlar kurmuşlar, güya geleni gideni kontrol edecekler. Halbuki herifler evvelâ kendi gölgelerinden korkmaktadırlar. Saniyen ileriye geçmek için mutlaka onların gözü önünden geçmeye de ihtiyaç yoktur. Arabayı yoldan yollayarak siz biraz aykırıdan dolaşmak suretile onların hattını geçer gidersiniz, ruhları bile duymaz.

— Arabacıya sen kimsin, nereye gidiyorsun diye bir şeyler sormazlar mı?

— Sorsalar da ne çıkar? İleride her hangi bir yere gidiyorum der. Alelâde gidip gelmeye de mümanaat edecek halleri yok ya. Zaten mümanaat ettikleri de yok.

— Daha ileride ne var?

— Daha ileride hiç birşey yok. Yalnız tren hattı boyunca, Gebze taraflarında İngilizler var. Şimdiye kadar nümayiş kabilinden bir iki süvari müfrezesi çıkarıp gezdirmişler ama mânasızdır. Gezen süvarilerin merkezlerine avdetlerinde bu defa da kurtulduk diye geniş bir nefes almış olduklarında şüphem yoktur.

— Ne için, neden korkuyorlar?

— Neden korkacaklar, bizlerden, Türklerden korkuyorlar. Hattâ şu Çamlıcadakiler akşama sabaha nerede ise tası tarağı toplayıp gidecekler. Geceleri şuradan buradan üç beş tüfek sıktırıyorum. Her tüfek sesinde herifler silâh başı oluyorlar. Dehşetli korku içindeler. Her halde bir iki gün sürmez kaçarlar sanırım.

Anadoluya geçmek vaziyeti bu suretle gözlerim önünde büyük bir emniyet ve selâmet manzarası arzetmiş oluyordu. Bu aralık Tevfik Sükûti bey merhum da geldi. Hani şu Damat Ferit hükûmetinin haksız yere astırdığı zavallı şehit Tevfik Sükûti. Kendisini evvelce de tanırım. Meleklik hali insan şekline temessül etse ancak Tevfik Sükûti merhumun manzarasında tecessüm etmiş olurdu. O gece geç vakte kadar memleketin düçar olduğu felâketten ve bundan kurtulmak çarelerinden bahsettik. Hemen ertesi gün hareket etmekliğim, daha diğer gelecekler varsa onlara benim haber göndermekliğim tensip olunarak ertesi gün de bu geleceklere intizaren Üsküdarda kalmaklığıma karar verildi.

Gece yarısı Tevfik Sükûti beyin hemen civardaki evine gittik, gece orada kaldım. Ertesi sabah erkenden ailemden başlayarak bazı dostlara ve arkadaşlarıma yazdığım mektupları Tevfik Sükûti bey ve yeğeni alıp gittiler. Artık vaziyet vuzuh ve sarahat peyda etmiş olduğuna göre evden seferde lâzım olacak eşya istiyordum. Diğer arkadaşlardan bazılarını da vaziyetten haberdar ederek kendilerine benimle beraber gitmek üzere Üsküdara gelmeleri lüzumu-

nu bildiriyordum. Bunlardan başlıca biri Lâzistan mebusu Osman bey, diğeri (Tanin) muharriri Muhiddin beydi. Osman bey, hareketinin iki üç gün teahhür etmesi zarureti hasıl olduğunu ihbar etti, Muhiddin ise Üsküdardaki bir akrabası nezdine misafir gelerek Tevfik Sükûti merhumun evinde beni buldu. Muhiddin daha bir kaç gün evvel bana giderken kendisini haberdar etmekliğimi söylemişti. O da gidecekti. Fakat son dakikada onun ailevî bazı hesabatı benim bu acele hareketimle telif olunamıyordu. O da benimle hemen yola çıkıvermek tehalük ve iştiyakı ile şu görülecek işlerin tereddütleri arasında üç beş gün sonra yola çıkmak üzere kaldı.

20 Mart akşamındayız. Gece sular karardıktan sonra Tevfik Sükûti bey merhumla Remzi beyin evine gittik. Yine dereden tepeden hasbıhal ederken o zaman İzmit mebusu olan Sırrı bey geldi. Sırrı bey de beraber gidecekti. Artık daha fazla bekleyemezdim. Ertesi günün programını hazırladık. Jandarma bölük kumandanları bize bu işde kullanılan arabacılardan birini akşamdan temin edeceklerdi.

Sabahleyin erkenden kalkarak seferî kıyafetlerimizi aldık: Kalpak, avcı elbisesi, tabanca, dürbün ve saire.. Benim istihalem yalnız kıyafete inhisar etmiyerek isim itibarile de değişiyordum. Daha dün gönderdiğim ve sabah yenilerini yazıp bıraktığım mektuplarda imza olarak (Abbas) nam müstearını almış bulunuyordum. Artık Abbas yolcuydu vesselâm...

Mülâzim Sabahaddin bey arabanın hazır olduğunu ihbar ettiği zaman biz de hazırdık. Tevfik Sükûti merhumla vedalaştık. Araba, epey uzakta, Karacaahmet mezarlıkları arasında durmuştu. Küçük çantam elimde ve yukarda arzettiğim zahirî ve o zaman İstanbula göre fevkalâde kıyafetim geniş bir Münih empermeablinin içinde olarak o tarafa doğru gittik.

Arabacı Abdürrahman ağa daha akşamdan ve sabah erkenden yol vaziyetini tetkik etmiş. Sualime:

— Hayır, arabadan inmenize hacet bile olmayacak, tehlike yok. Cevabı ile mukabele etti.

— Nasıl, canım İngilizler orada değiller mi?

— Hayır, orada yoklar.. Kâfirler bu gece ipi kırıp gitmişler..

— Bütün ağırlıklarını falan alarak mı gitmişler? Gece yarısı çadırlarını nasıl sökmüşler ve taşımışlar?..

— Çöp bile komamışlar beyefendi.. Zaten orada olsalar da ne ehemmiyeti olurdu ki!..

Filhakika üç dört günlük heyecanlı bir hayattan sonra 336 Martının 21 inci günü sabahı Abdürrahman ağanın çevik arabasile Çamlıcadan geçerken arabacının gösterdiği yerlerde dün çadırlar bulunduğuna inanmak için bin bir şahit lâzımdı. Güneş doğarken yanımızda temiz ve kahraman mülâzım Selâhaddin bey olduğu halde Dudullu üzerinden (Samandıra) ya doğru ilerliyorduk. Arabacı:

— Evelallah iki saat sonra oradayız! Diyordu.

«Abbas» müstear ismini alıyorum!

Nihayet saat onbir sularını geçerek (Samandıra) köyündeyiz. Araba kahvehanenin önünde durdu, indik ve kahvehaneye girdik. Çarpık boruları bin bir yerinden yamalı, kendisi eklim büklüm bir saç soba. Kırık dökük, yamrı yumru bir iki peyke. İnsana kimbilir kaç günlerden beri hiç değişmediği hissini veren ağır bir duman havası. Merhaba demek için bile yerinden kımıldamaya kudreti olmadığına hükmedilecek bir kahveci.

Arabacı ile Sabahaddin bey oradan avdet edeceklerdi. Vakit öğleye yaklaşmakta olduğundan orada ne bulursak onunla bir yemek yemeli idik. Kahveci Muhtar, ihtiyar, genç, elimize ne geçtiyse harekete getirildi. Yağda pişiril-

miş on, onbeş yumurta ile bir büyük tas yoğurttan mürekkep yemek etrafına toplaştık.

Yemeği müteakip Abbas İstanbula mektuplar yazdı. Abbas yani ben!. İlk mektubum jandarma kumandanı Remzi beye nasıl teşekkür edeceğimi tarif edemiyen satırlardan teşekkül ediyordu. Eve yazdım, selâmet sahiline çıktığımı bildirerek kendilerine huzur ve emniyet vermeye çalıştım. Nihayet bazı arkadaşlara yazdım. Artık ayrılmak lâzım geliyordu. Artık Remzi bey ve arkadaşlarının çok kıymetli olan vazifeleri bunda hitam buluyordu. Mert ve mübarek çehreli Sabahaddin beyi öptüm, ve arabacı Abdürrahman ağaya uğurlar olsun dedim. Bu arabacı bu işte alelâde bir kiracı olmaktan fazla bir şeydi. Dönecekleri anda bir taraftan görülmüş bir vazifeden dolayı memnun, diğer taraftan vaziyetin kimbilir kendisine neler ilham ettiğinden dolayı mahzun bana bakıyordu.

— Haydi Abdürrahman ağa, yakında inşallah yine İstanbulda görüşürüz.

Dedim. Herifin bir:

— İnşallah beyim, inşallah, inşallah!.

Demesi vardı ki eğer bir az damarına basılsa hemen ağlayacaktı. Kıyafetinden anlaşıldığına göre kendisi Rumelili idi. Kimbilir Rumelinin neresinden... Tuna boyundan mı, Deliormandan mı, Nişten veya Filibe havalisinden mi?.. Buraya gelirken belki kendisi çocuktu. Fakat o, hicretlerin acılarını kalbinde taşıyordu...

Arabacı ile Sabahaddin beyin İstanbula doğru hareketlerinden bir buçuk iki saat sonra Sırrı beyle ben iki öküzün çektiği, üzerine ot ve üstüne tente olarak çuval serili uzun bir arabanın otları üzerine yaslanmış, sulu karla karışık yağan bir yağmur altında ve kasvetli bir hava içinde (Tepeviran) köyüne doğru yollanmış gidiyorduk.

İstanbul ile Anadolu arasında ilk merkez

Akşam yakın, takriben saat dört buçuk beş raddelerinde (Tepeviran) köyüne vasıl olduk. Arabacı nereye gideceğimizi bize sordu. Biz nereye gideceğimizi ne bilelim? Biz köye gidiyoruz, o kadar.

— O halde cami önüne, mektebin yanına.

O, cami önünde ve mektepte, bir takım zabitlerin bulunduğunu ve kimbilir ne için çalıştıklarını biliyordu. Arabamız cami önüne ve mektebin yanına ilerledi ve durdu. (Tepeviran) köyü hakikaten köye benzeyen, oldukça kalabalık ve oldukça muntazam bir yerdi. Arabadan inerek mektebe dahil olduk. Filhakika orada iki üç zabit vardı. Bize hoş geldiniz dediler. Kırık saç soba orada da yanmakta ve odaları dumana boğmakta idi. Mektebin şu koğuşunda dürülerek köşeye kakılmış yataklar, bu köy odasında hasırdan veya ağaçtan kırık dökük sandalyalar vardı. Zabitler büyük bir faaliyette görünüyorlardı. Kendileri ile tanıştık. Diğerlerinin isimleri hatırımda kalmadı, fakat kumandanları Fehmi bey isminde babayiğit bir gençti. Kendileri Anadoluya silâh sevketmek ve muvasalaya bakmak için İstanbul ile Anadolu arasında ilk merkezi teşkil ediyorlardı. Asıl kumandanları Şükrü beydi. O bir konak ileride bilmem ne köyünde imiş. Dayı Mesut ta orada imiş. Elden ele verilmek suretile Anadolu için silâh gönderiliyordu. Bunlar buradan alıyorlar öteye veriyorlardı. Onlar da daha ilerisine atıyorlardı.

Bir çay, bir kahve, bir kahve ve bir çay daha.. Fehmi bey lâf arasında bir gidip gelerek bir taraftan işlerine bakıyor, diğer taraftan bizimle ateşli sohbete devamda zevk buluyordu. Ara yerde:

— Burada yatılabilir amma siz daha iyisi bu akşam bir evde rahat edin.

Demiş, ve bir çavuş çağırarak beylere her hangi bir

evde rahat birer yatak hazır edilmesi için muhtara haber göndermişti.

Akşam olup geçiyor, fakat muhtardan haber çıkmıyordu. Nihayet haber geldi ev ve yatak yokmuş... Bunun üzerine Fehmi bey hiddet etmek, atıp tutmak istedi ise de ben işi kısa kestim. Ben muhtarı buldurur, konuşur ve meseleyi hallederim dedim. Filhakika angaryaya tutulacağım diye korkusundan gizlenmiş olan muhtarı ısrarlı taleplerimle bulduraraK kulağına yemek ve yatak için bolca para vereceğimizi ve her halde istirahate muhtaç olduğumuzu söyledim.

— Beyefendi şuna söyledim, buna söyledim, olmadı. Bakayım bir daha gideyim. Merak etmeyin her halde bir çare buluruz, dedi. Yemek için sıcak bir çorba ile yoğurt bulunmasını muhtardan rica etmiştim. Üç çeyrek saat kadar sonra muhtar gelerek buyurun dedi. O önde biz arkada bir eve gittik. Burası derli toplu bir evdi. Çıkarıldığımız odanın kenarları el ile örülmüş dantelelerle süslü kar gibi beyaz örtülerle kapatılmış temiz sedirleri, yerde küçük minderleri, üzerinde iki buzlu lâmbası ve aynası olan bir konsolu vardı. Bu oda şöyle bir İstanbul evinin - köyde olduğu için kıymeti büyüyen - bir odası idi. Bu ev bizzat muhtarın kendi evi idi. İnsan oraya girmekle yalnız manzarasından huzur ve rahat buluyordu. Arkadaşım Sırrı bey kendisini bir yer minderine gelişi güzel atarak:

— Oh dünya varmış yahu!

Demekten kendini alamamıştı.

Muhtarın çorbadan yumurtaya, pilâva ve yoğurda kadar hazırladığı yemek hakikaten enfesti. Yemeği takip eden kahvenin hoş beşi arasında yataklarımız da ayni odada hazırlandı. Artık eni konu Anadoluda idik, rahat ve derin bir uykuya daldık. Fakat bundan evvel muhtara yarın sabah daha ileriye devam edecek seyahatimiz için

bir araba, iki tavuk ve yirmi yumurta ve ekmek hazırlatılmasını sıkı fıkı tenbih etmiş, ondan da teminat almıştık.

Kocaeli yarımadası içinde seyahatimizin ikinci günü sabahı (Tepeviran) köyünden Rumanya cinsi iki beyaz öküzün çektiği bir rençberin yük arabasile ileriye doğru seyahatimizde (Ağren) köyünü geçtikten sonra belli başlı bir hâdise, arabaya dere atlatmaklığımız ve onu bir dağın tepesine çıkarmaklığımız oldu. Elimdeki haritada dahi (Ağren) yazılı olan köyün doğru ismi (Akören) olmak lâzımdır. Daha evvel bıraktığımız (Tepeviran) ın da (Tepeören) olması lâzım geldiği gibi. (Anadolu hep bu (ören) lerle doludur. Anadoluda yüzlerce köy vardır ki isimleri her hangi bir kelimenin arkasına (ören) kelimesinin ilâvesile yapılmıştır. Hattâ sadece (ören) olan köyler dahi vardır. Bana şimdiye kadar bu (ören) kelimesinin birbirine zıd iki mânasını söylediler: Birine nazaran (ören) harabe yer, diğerine göre de şenlik yer demekmiş. Türkçülüğün çok ilerlediği şu zamanda erbabının bu kelimenin hakiki mânasını tesbit etmelerine intizar olunabilir.)

Evet, (Ağren) i geçtikten sonra mütemadi çalı ormanlarından ilerleyip gitmekteyiz. Arabacımız Ömer ağa ile pazarlığımız kendisinin bizi (Ağren) den sonra ilk merhale olan (Köseler) köyüne kadar götürmesidir. Bir aralık yollar çatallaştı. Yol dediğim zaman tabii şose falan mânasına değil, belki insan ve hayvan yürüyüşlerinin çizdiği ince hatlar mânasına alırsınız. İçine daldığımız yolun bizi olmayacak yere götürür bir çıkmaz olduğunu Ömer ağa keşfetmekte gecikmedi, ve doğru yolu bulmak için yolsuz yerlerden ve çalılar içinden gitmeye mecbur kaldık. İkide bir Ömer ağaya, gideceğimiz köyün nerede olduğunu soruyor, ondan:

— Te şu tepeceğizin arkasında!

Olduğunu öğrenip duruyorduk.

Nihayet dağın tepesinden, gideceğimiz (Köseler) kö-

yü, tıpkı Ömer ağanın dediği gibi şurada ayaklarımızın altında işte görünüp duruyor. Artık maksat hasıl olmuştur, aceleye lüzum yoktur. Biz de ağır ağır köye inerek oradaki zabit beyleri, yani Paşabahçeli Şükrü beyle Dayı Mesudu sorduk, ve derhal bulduk da. Bu Şükrü bey, sonradan İstanbul mebusu olan miralay Şükrü beydir. O zaman Kaymakam mı idi, binbaşı mıydı, şimdi pek hatırlayamıyorum. Şükrü bey köy ortasında iki katlı bir binanın ikinci katında, ceketi atılmış ve kolları sıvalı bir vaziyette çalışıyordu. Biraz sonra gelen Dayı Mesut ise insanın, hicabından nerede ise kara yüzü kızaracakmış gibi, kızarıyor gibi gördüğü masum çocuk çehresile karşımıza oturdu. Bu arkadaşlarla fazla konuşmaya hiç hacet yoktu. Onlar olanı, biteni, yapılan ve yapılmakta olanı hep biliyorlardı. Şükrü bey derhal kendi derdine geçti:

— Birader, çabuk Ankaraya, ve bize çabuk para. Allah razı olsun, köylüler gönül hoşluğu ile naklediyorlar ama yine ufak tefek bir hayli masrafa ihtiyaç var, her şey için halka yük olamayız.

— Pek iyi Şükrü bey, gider gitmez bununla meşgul olurum. Ne kadar paraya ihtiyacınız var?

— Şimdilik, ilk ağızda, hiç olmazsa iki üç bin lira.

Bu bana bir şey değil gibi göründü, ve derhal yapılabileceğini söyledim. Yaptıkları iş hakikaten kıymetli idi. İstanbuldan silâh, mühimmat ve ezcümle kama olarak ellerine ne geçirebilirlerse habire Anadolu içine aşırıyorlardı... Vakit, ikindi suları idi. Ondan sonra gideceğimiz köy Kuşçalı (galiba doğrusu Kuşçu Ali veya Kuruçalı olacak) köyü idi. Mesafesini sordum. İyi hayvan olursa iki, iki buçuk saatte tutulur dediler.

— O halde biz neden burada kalalım, ikimize birer vasıta bulun hemen yola revan olalım.

Dedim. Gebzeden gelmiş üç beş okka kadar taptaze

uskumru balıkları büyük bir tepsinin içinde parlıyorlardı. Şükrü bey onlara baktı, ve:

— Bu akşam burada kalsanız, şöyle bir yaşardık.

Dedi. Bizim yaşamaklığımızın yolu bir an evvel hareket etmek olduğunu ve hemen vasıta aranmasını rica ettim.

Dayı Mesut odadan kaydı ve galiba bu işe bakmaya gitti. Filhakika on, onbeş dakika sonra oturduğumuz binanın önüne iki semerli beygir gelmişti, sahiplerile beraber bir de Dayı Mesut'un lüzum gördüğü silâhlı korucu Ahmet. Geçirilecek vakit yoktu. Seyahatin ikinci gününün ikinci merhalesinde açık bir ilerleme vardı. Manda ve öküz yerine şimdi semerli beygire terakki etmiştik. Memnuniyetle hayvanlara atladık ve yola düzüldük.

Mustafa Kemal paşa ile makine başında konuşuyoruz

Yolda henüz erimekte olan, henüz dağlarda yarı erimiş, yarı erimemiş parça parça beyaz lekeler halinde görünen karlar arasından ve onların sularının yaptığı çamurlar içinden ilerleyip gidiyorduk. İki, iki buçuk saatte gidilir denilen Kuşçalı köyüne dört buçuk saat sonra yatsı zamanında vardık. Götürüldüğümüz Süleyman ağanın evinde çıkarıldığımız oda telgrafhane idi. Orada şen ve şuh, külhani bir telgrafçı vardı. Mahmutpaşa kahvecilerini, yahut döner kebapçıların davetini andırır çevik bir eda ile:

— Buyurun beyim... Diye bizi karşılıyordu.. Telgraf alât ve edavatını görünce birden bire şaşırdım. Telgrafçıya sordum:

— Sen ne yaparsın burada yahu?

— Muhabere yaparız beyim.

— Neresi ile muhabere yaparsın?

— Bulabildiğim her yerle.

— Mustafa Kemal paşa ile konuşabilir miyiz?

— Mustafa Kemal paşa ile mi? Yani kongre ile mi demek istiyorsunuz?

— Ne kongresi?

— Ne kongresi olacak, Ankarada kongre.

— Pek iyi öyle olsun, işte orası ile.

— Bulurum beyim..

— O halde seninle sonra konuşacağım..

Daha seyahatimin ikinci günü akşamı Mustafa Kemal paşa ile konuşmak imkânını bulmak, bana cihan değer bir saadet olmuştu.

Anadolu seyahatimizin ikinci merhalesi akşamı (Kuşçalı) mevkiinde telgrafçı Ali efendiye ve onun telgraf alât ve edevatına kavuşmak benim için hakikaten harikulâde bir şey oldu. Ev sahibi Süleyman ağa ile de tanıştıktan sonra beytutet ve istirahatimize ait bir iki nokta kolayca kararlaştırıldı. Bizden evvel, o gün oraya diğer mebus beyler de gelmişler. Bunlar Erzurum mebusları Hüseyin Avni, Necati ve Zihni beylerdi. Başka bir evde imişler:

— İsterseniz gidelim haber verelim de gelsinler.

Dediler. Ben:

— İstemez. Yarın sabah görüşürüz. Zaten erkenden yola devam edeceğimiz ve büyük bir ihtimalle kendileri ile beraber seyahat eyleyeceğimiz için görüşecek vaktimiz boldur.

Dedim, ve dönerek telgrafçı Ali ile meşgul olmaya başladım.

— Şimdi Ali sen şu Ankaranın kongresini bulacaksın.

— Başüstüne beyefendi.

— Ben orada hey'eti temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa ile görüşeceğim.

— Pek iyi beyefendi.

— Orasını bulduğun zaman diyeceksin ki Yunus Nadi Bey Mustafa Kemal Paşa hazretlerile makine başında görüşmek istiyor.

— Olur efendim.

— O halde haydi bakalım iş başına.

— Yalnız beyefendi, ben şimdi kongreyi aramaya başlayacağım amma orasını ha deyince buluveremem. Ben buralarda seyyar, yâni bugün burada ise yarın başka yerde bir merkezim. Havalar fırtınalı, yer yer teller bozuk. Çalışa çalışa bir taraftan ip ucu bulacağım da o uç ile kongreye kadar gideceğim. Tesadüf yardım eder de olur ki bunu yarım saatte temin ederim. Fakat bazan daha fazla sürdüğü de olur.

— Ali ben bir saate, iki saate de razıyım, haydi sen iş başına.

— Aleste beyefendi...

Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisinin telgraf ve telefon memuru olan pişkin Ali, çocuk âletlerini tıkırdatmaya, sağı solu yoklamaya, eline geçebilecek merkezleri söyletmek için çalışmaya başladı. Bir saat çalıştığı halde henüz bir ip ucu bulabilmiş değildi. Ara yerde bize yemek hazırlanmıştı.

— Beyefendi, dedi, siz buyurun da bulunca ben gelir, size haber veririm.

Yemek yiyeceğimiz ve yatacağımız yere gitmek için önde ev sahibi Süleyman ağa, arkada biz, kocaman evin geniş geniş sofalarında dolaşmaya başladık. Burası (Kuşçalı) köyü için hakikaten büyük bir şeydi. Telgrafçı Alinin işgal ettiği oda tarafı, evin bir nevi selâmlığı sayılabilirdi. Biz dolaşa dolaşa evin sanki harem kısmının alt katına iniyorduk ve indik. Ocakta güzel bir ateş parlıyor, iki tarafında yer minderleri bize bir istirahat kucağı açmış görünüyordu. Sırrı beyle ben birer köşeye kurulduk. İki günlük müthiş yorgunluktan sonra Süleyman ağanın bulgur çorbasındaki lezzeti bütün hayatım müddetince

hemen hiç bir yemekte bulmamış olduğumu bugün dahi hep ayni kuvvetle hatırlıyorum.

★

Yemek çoktan bitmiş, tatlı ve çok canlı bir surette millî bir zemin üzerinde musahabe ile vakit hayli geçmişti. Hâlâ Aliden haber yoktu. Onu arattım. Ali hâlâ aradığını bulamamıştı. Sabaha kadar bekleyemezdik. Binaenaleyh şayet bulursa vermesi için Aliye atideki ifadeyi yazarak bıraktım ve sonra istirahate yâni uykuya daldık. Ali'ye bıraktığım ifade şudur:

Mustafa Kemal Paşa hazretlerine

Ankara seyahatimin ikinci merhalesi olan Kuşçalıdan zatı devletlerini selâmlamakla mübahiyim. Makine başında konuşabilmek için akşam yaptığımız taharriyat netice vermedi. Sabahleyin yine devam edeceğiz. Şayet o zamana kadar muhabere temin edilirse makine başında doğrudan doğruya ve bizzat arzımalûmat eylemek benim için saadet olacaktır.

Yunus Nadi

Sabahleyin yukarıya çıktığım zaman bütün gece çalışmış olan Ali nihayet Ankaranın kongresini bulmuş bulunuyordu. (Hayati) imzasile henüz gelen bir telgraf (Yunus Nadi bey geldiğinde haber veriniz kendisile görüşecek) diyordu. Bu neticeyi almaya muvaffak olan Ali'nin meserretten gözleri parlıyordu.

★

336 Martının son haftasındayız. Sabah erkenden Kocaeli yarımadası içinde (Kuşçalı) köyü eşrafından Süleyman ağanın evinde, telgrafçı Ali efendinin odasındayız.

Bütün telgrafçılar gibi kendisi de fedakâr ve gayretli, hattâ fedai bir mahlûk olan Ali Ankaranın kongresini bulmak için bu gece şurada, işte şu iskemlenin üstünde sabahlamıştır. Şimdi daha geceliği üstünde, karmakarışık saçları ile kara şayak paltosuna bürünmüş, gülen gözleri ve gülen yüzü ile nihayet istihsal ettiği muvaffakiyeti anlatıyor :

— Hatlar bin yerinden kırılmış. Onu bıraktım, ötekini tuttum, onu geçtim, öbürünü yakaladım. Oğraş bire oğraş. Nihayet sabaha doğru kongreyi yakaladım ve hemen telgrafınızı yazdım. Bir de sonunda aldınız mı, söyleyin bana dedim. Aldık, şimdi vereceğiz, azıcık bekle dediler. Ben kendilerine yolların bozuk olduğunu ve bir kere buluşmuşken birbirimizi bir daha kaybetmeden arkasını çabuk getirmekliğimiz lâzım geldiğini anlattım. Pekiyi, azıcık bekle dediler. Nihayet makine başına Hayati bey isminde biri geldi. Yunus Nadi bey orada mı? diye başladı. (Yahu, Yunus Nadi bey burada amma, henüz uykudan kalkmadı, müsaade edin de gideyim kendisine haber vereyim) dedim. Geldiğinde kendisine söyle ki Mustafa Kemal paşa onunla konuşacak ve bize haber ver dedi. Ben de hemen koşarak size gelmeye hazırlanırken işte siz çıktınız, geldiniz beyefendi.

— Haydi öyleyse Ali, bir daha bul ve geldi diye haber ver.

Ali şayak paltosuna daha sıkı bürünerek makinelerini tekrar tıkırdatmaya başladı. Bu-meyanda (Kuşçalı) da diğer bir evde misafir bulundukları bize haber verilen mebus arkadaşlar da bizim bulunduğumuz yere geldiler. Bunlar dört kişi idiler: Erzurum mebusları Hüseyin Avni, Necati ve Zihni beylerle Necati beyin biraderi Necip beydi. Kendileri dört gün evvel İstanbuldan çıkmışlar, fakat biraz ağır yürüyerek dün akşam bu köye gelmişlerdi. Onlarla biz dereden tepeden konuşurken telgrafçı Ali, evvelâ

kongrenin cevap verdiğini ve müteakiben paşanın makine başına geldiğini haber verdi. Hep tepeden tırnağa kulak kesildik. O anda paşanın makine başına gelmesi hepimiz üzerinde sanki yanımıza gelmiş gibi bir tesir yapmıştı. Ali, paşanın sözlerini yazmaya başladı :

Kuşçalıda Yunus Nadi beyefendiye

«Telgrafınızı büyük bir meserretle okudum ve İstanbul berzahından muvaffakiyetle kurtuluşunuzdan hassaten memnun oldum .Kemali iştiyakla gözlerinizden öperim. Yalnız mısınız, yoksa yanınızda başka arkadaşlar da var mıdır? Varsa kimlerdir? Bizce icabına bakılacak her hangi bir ihtiyacınız varsa bildirilmesini rica ederim.»

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal paşa hazretlerine

Teyidi tazimat eylemekle müftehirim. Yalnız değilim. Buraya kadar İzmit mebusu Sırrı beyle beraber geldik. Burada Erzurum mebusları Necati, Zihni ve Hüseyin Avni beyi bulduk. Zatı devletlerinden ilk ve aşıl ricamız yolun bundan sonrasında takip edeceğimiz hattı hareket'tir. Ankaraya doğru en salim olarak hangi istikamette yürümekliğimiz lâzım geldiğini lûtfen emir ve işaret buyurursanız bize azamî muaveneti ifa buyurmuş olursunuz.

Mustafa Kemal paşa — Beraberinizde bulunan arkadaşların cümlesine selâm eder ve her birinin ayrı ayrı gözlerinden öperim. Necip bey kimdir, mebus mudur, nerenin mebusudur?

Ben: — Arkadaşlar bilmukabele arzı ihtiram ederek mübarek ellerinizden öpüyorlar. Necip bey, mebus değildir. Erzurum mebusu Necati beyin biraderidir. Biraderi ile Ankaraya geliyor. Yol hakkında irşadı devletlerine intizar ediyoruz.

Paşa: — İngilizler hâlâ bugün İzmit mıntakasında bulunuyorlar. Binaenaleyh yol bahsinde muayyen bir hattı hareket çizmektense prensip olarak mümkün olduğu kadar İzmitten uzak geçmek ve binaenaleyh mümkün olduğu kadar bu mevkiin şimalinden dolaşmak tarikını ihtiyar etmelidir. Celâleddin bey ve arkadaşları dün akşamı (Hendek) te geçirdiler. Ağlebi ihtimal siz de bu yolda yürüyeceksiniz. (Hendek) e geldiğinizde tekrar görüşürüz.

Ben: — Bendeniz ve arkadaşlarım irşadı devletlerine teşekkürler ediyoruz. Hayvanlar hazırlanmıştır. Hemen yola çıkacağız. Fakat beş altı gün sonra Ankarada rüberu konuşacak olmaklığımıza rağmen, haklarında o zamana kadar sabredemiyeceğim bir iki meseleye dair şimdiden tahsili emniyet etmek ihtiyacındayım. Müsaade buyurursanız onları arzedeyim.

Paşa: — Buyurun.

Ben: — 1: Girişdiğimiz cidalin azameti izah ve tafsilden müstağnidir. Bütün cihan bize hasımdır. Dört taraftan mahsuruz. Bir telsiz telgrafa şiddetle ihtiyacımız vardır. Bu ihtiyaç Ankarada şimdiye kadar derpiş edilmiş midir?

2: — Evvel ve ahar meselemiz Yunan cephesinde hülâsa olunacaktır, ve fiili hasım olarak karşımızda bu gün Yunanlılar vardır, yarın yine onlar olacağı gibi. Binaenaleyh bu cepheye karşı tedabiri lâzime alınmış mıdır, alınıyor mu?

3: — Yunan cephesini nazarı dikkate almanın belli başlı bir âmili silâh ve mühimmat tedariki şeklinde tecelli edebilir. Bunun için ne yaptık, ne yapıyoruz ve ne yapmayı düşünüyoruz? Bu noktalar hakkında tenvir buyurulmaklığımı istirham ederim.

Paşa: — Muhtelif meselelere temas eden endişei âlilerinin pek vatanperverane olduğunu takdir ile yadederim.

1: Erzurumdaki telsizimiz üç günden beri Alman telsizi tebliğatını almaya başlamıştır.

2: Yunan cephesi daima nazarı dikkat önünde bulundurulmaktadır.

3: Silâh ve mühimmatı ihmal etmiyoruz. Vaktı merhununda kâfi silâh ve mühimmatımız olacaktır.

Ben: — Teminatı devletleri huzur ve selâmettir. Bendeniz ve arkadaşlarım tekrar teşekkürler ederiz. Ve başkaca bir emri devletleri yoksa hemen yola çıkmak üzere arzı veda etmek istiyoruz.

Paşa: — Yakında ellerinizi sıkmak üzere tekrar cümlenizin gözlerinizden öper ve hepinize selâmetli bir seyahat temenni ederim...

Paşa ile muhaveremiz burada hitam bulmuştu. Makine başındaki muhavere her vechile memnuniyeti, ve emniyeti mucib idi. Hususile sorduğum suallerin cevapları beni fevkalâde tatmin etmişti. Öyle ya, Yunan cephesi nazarı dikkat önünde tutulmakta idi, üç gündenberi bir telsizimiz işlemeye başlamıştı. Esliha ve mühimmata gelince düşmanın kafasını kırmaya sırası geldiğinde ona kâfi derecede malik bulunacaktık. Daha ne isteyebilirdim? Halbuki daha ziyade vicdanî ve siyasî olan bu teminatın mahiyetini Ankaraya vardığımızda göreceğiz...

Şimdi artık çoğalmış, altı kişi olmuştuk. Beş altı da hayvan sahipleri ediyorlardı. Böylelikle oldukça kalabalık ufacık bir kafile halinde yola düzüldük. (Kandıra) kazasının (Ağaçlı) köyüne gidecek ve akşama kadar orasını tutacaktık. Yollar pek iyi bilinmediği cihetle ileride küçük bir karakoldan aldığımız bir jandarma süvarisi dahi bize bir müddet refakat etmişti.

Tehlikeler ve garabetlerle dolu bir yolculuk

336 Martının galiba yirmi beş veya 26 ncı günü (Kandıra) kazasının Ağaçlı köyünden (İzmit) istikametine

doğru, yani Şimalden Cenuba müteveccih bir seyahatle aşağıya doğru inmekteyiz. Buna neden ve nasıl karar vermiş olduğumuzu bu gün biraz hayretle hatırlıyorum. Hayli cüretkârane bir iştir. Fakat yine hatırlıyorum ki o zamanın ahval ve şartları içinde bu pek tabiî, hattâ aleiâde bir şeydi.

(Köseler) köyünden beri Ankaraya doğru takip edilecek yol hakkında bir taraftan malûmat almaya çalışmakta, diğer taraftan vaziyeti kendimiz bin bir kere evirip çevirerek tetkik ve mütalâa etmekteyiz. (Kuşçalı) da bizzat Mustafa Kemal paşa bize dedi ki:

«— İzmit mıntakasında hâlâ İngilizler vardır, bu mevkiin mümkün olduğu kadar şimalinden dolaşmak lâzımdır.» Bu maksatla Karadeniz kıyısındaki (Kandıra) kazasının (Ağaçlı) köyüne kadar yükseldik. Şimdi ne yapacaktık?.. Bendeki yegâne ve gelişigüzel haritayı önümüze koyarak vaziyeti sıkı bir mütalâaya tâbi tuttuğumuz zaman tavsiye mucibince mümkün olduğu kadar şimalden gitmenin bizi (Bolu) dağlarına atacağını gördük. Kat'î zaruret varsa bu yol ihtiyar olunmaz değildi. Fakat bu kat'î zaruret mutlaka var mı idi?.. Sonra benim en korktuğum şey bu hatta o zaman için (Bolu) dağlarına varıncaya kadar geçeceğimiz güzergâhtaki çerkes falan gibi meşkûk ve müşevveş unsurlardan görebileceğimiz fena muamele idi. Daha İstanbulda iken bu endişede idim. Yolda bu iş üstünde bu endişenin daha kuvvetle zebûnu idim. Bana bizim kendimizden olan bu unsurların tecavüzü ihtimali, İngilizlerin taarruzlarından şiddetli ve şeni görünüyordu. Nitekim sonradan, çok geçmeden, vukuat benim bu endişedeki isabetimi ispat etti.

Peki ne yapacaktık?.. Harita üzerinde Ankaraya isal eden muhtelif yolları tetkik ettik. En fenası, en çetini, en uzunu (Bolu) dağları üzerinden giden yoldu. Sonra şu yol vardı, sonra bu yol vardı. Ah bunların bir en iyisi var-

dı ama heyhat.. Harita üzerinde parmağım ikide bir hep Adapazarının üzerine gidiyor:

— Sırrı bey, işte yol budur, diyorum. Sırrı bey vaktile Adapazarında kaymakamlık etmişti. O adadan Ankaraya gidecek bir değil, müteaddit yollar gösteriyordu. Hat üzerinden gidilebilirdi, o elde birdi. Taraklı köyünün üzerinden gidilebilirdi. Burası - o zaman gözümüze gülistanlar arzeden mübalâğalı bir ifade ile - faytonun çok rahat yürüyeceği bir şose idi. İnsan isterse hattâ (İnegöl) den bile rahatça dolaşabilirdi. Nihayet kat'î kararımı verdim:

— Canım Sırrı bey, bu Ada yolunu neden bir kere tecrübe etmiyelim?..

— Nasıl olur be birader, gidelim de kendi ayağımızla İngilizlerin kucağına mı düşelim?..

— Hayır, İngilizlerin ne kucaklarına, ne de ellerine düşmiyelim. Dikkat et, ben sana diyorum ki şu Adapazarı yolunu bir kere tecrübe edelim. Buna karar verirsek tabiî selâmet ve masuniyetimize ait tedbirleri de alırız.

— Nadi bey!. Korkulu rüya görmektense uyanık durmak evlâdır. Biraz geç olsun, güç olmasın.

Nihayet o da kararını vermişti. Ada yolu bir kere tecrübeye değer bir seydi, ve bu tecrübe de nihayet tehlikesizce yapılabilirdi. Ertesi sabah diğer arkadaşların da müşkülâtsızca kabul ettikleri bu karara tevfikan (Armaşe) istikametinde yolda idik. (Ağaçlı) köyü bize biraz müşkülât ile hayvan bulmuş, onu da mevcudumuza nazaran bir eksik olarak tedarik etmiştik. Bundan dolayı gecikemezdik. Arkadaşlar arasında daima birimiz yaya kalmak ve değiş tokuş binilmek üzere hemen yola çıktık.

Nereye gideceğimizi bilmiyorduk. Muayyen bir hedefimiz yoktu. Her halde akşama kadar (Pirahmet) taraflarına kadar gidebilir, hattâ istenilirse (Armaşe) ye kadar bile inebilirdik. Fakat bunu yapamazdık, fakat bunu yapmamalı idik. Evvelâ mütareke üzerine (Armaşe) ye

tekrar Ermeniler gelmişlerdi. Saniyen İngilizler elbette hemen oralarda idiler. Onun için olsa olsa ancak (Pirahmet) taraflarına kadar inebilir ve vaziyeti oradan tarassut etmek üzere geceyi o civardaki Türk köylerinden birinde geçirebilirdik. Meselâ (Budaklar) köyünde, meselâ (Anbarcı) köyünde, meselâ (Sofular) köyünde. Hattâ (Pirahmet) de bile değil. Çünkü orada bile bir Ermeni müessesesi vardı. Henüz oraya Ermenilerin gelmemiş oldukları söyleniyordu ama ne olurdu, ne olmazdı..

Garabetlerle dolu bir sergüzeştle bu tecrübe muvaffak oldu. Bir gün sonra bizi Adapazarına isal eden bu safha başlı başına hikâyeye değer bir ehemmiyeti haizdir

Nahoş bir karşılanma

Adapazarı yollarını tarassut ve tahkik etmek üzere Kandıra kazasının Ağaçlı köyünden İzmitin Pirahmet nahiyesi taraflarına tevcih edilen seyahatimizde akşamdan bir saat kadar evvel Pirahmet'in karşısındaki Budaklar köyüne bir dağ tepesinden ve ağaçlar arasından yan gelişi ile şöyle inmekteyiz. Bizim köyü görmekliğimizle köyden bize doğru oldukça kesif bir kalabalığın hareketi bir oldu. Eğer evvelden malûmat ve talimat verilmiş olaydı bu kadar muntazam hareket ancak vaki olabilirdi. Biz köye doğru iniyoruz. Köyden gelenler bizim istikametimize doğru geliyorlar. Nihayet yaklaştık. Bunlar, üçü mavzer, sekiz onu tek, çift namlılı av tüfeklerile mücehhez, üst tarafı silâhsız yirmi otuz kişi idi. Hiç istifimizi bozmayarak:

— Selâmaleyküm.

Dedik. Heriflerin bu selâma mukabele edip etmediklerini bile belki belli belirsiz bir şey kalmasına rağmen biz şu hasmane vaziyeti bozmak ve daha iyi anlamış olmak için, onların müsellâh istikballeri gûya tabiî bir iş imiş gibi, ona hiç aldırmayarak, onu âdeta görmemezlikten ge-

lerek hem yolumuza devam ediyor, hem kendilerile konuşuyorduk:

— Bu köy Budaklar köyü değil mi?

— Evet, bu köy Budaklar köyü.

— Şu karşıki?..

— Orası Pirahmet...

— Tamam. O halde Armaşe buraya bir, bir buçuk saatlik bir mesafede olacak.

— Öyledir!

— Bu gidişle akşama Armaşeye varılabilir değil mi?..

— Varılır!

Herifler kısa kısa cevaplar vererek vaziyeti anlamaya çalışıyorlar, biz ise lâubali tavırlarımız ve serbest hareketlerimizle onların şüphe ve tereddüt silâhlarını her adımda biraz daha ellerinden alıyorduk. Böylelikle âdeta (alayı-valâ) halinde köye vardığımız zaman bizi kadın erkek, çoluk çocuk daha büyük bir kalabalığın beklediğini gördük. Köyde kadınlardan, ihtiyarlardan tutun da en küçük çocuklara varıncaya kadar hiç kimse kalmamış, hepsi çayırın karşısındaki güzergâh etrafına hıncahınç dolmuşlardı. Onları da selâmladıktan sonra çayırda hayvanlardan inerek biraz ârâm etmek istedik. Fakat yanımıza sokulanlarla mütemadiyen konuşuyorduk.

Bu konuşmaların hepsi köylüye emniyet vermek için idi. Onlar da gördüler ki nihayet bizler öyle korkulacak insanlar değildik. Armaşeye gidiyorduk. Binaenaleyh halimizde hiç bir fevkalâdelik yoktu... Vaziyet bu suretle vuzuh ve sarahat kesbettikten sonra kendisinden su istediğim bir silâhlıdan sordum:

— Yahu, ayıp olmasın ama şu köye gelirken silâhlı bir heyetle karşılanmaklığımız neden icap etti?

— Hiç beyefendi.. Mavzerli gördüğünüz bizler bu köyce korucu yapılmış insanlarız. Tabiî size göre değil, fakat ortalıkta ne olduğu belirsiz işler dönüyor. Onun için köy-

ce kulağımız kiriştedir, olur olmaz işin bu köye bulaşmaması için işte böyle dikkatli bulunuyoruz da ondan.

— Ne gibi işler?.

— Evvelâ eşkiya meşkiya gelebiliyor. Baskınlardan maskınlardan korkulabilir. Sonra İngilizler gelecek, gidecek diyorlar. Sonra Armaşe taraflarına Ermeniler gelebilir, sonra İstanbulda işler olmuş... Biz istiyoruz ki dünyada ne olursa olsun, fakat bu köye bulaşmasın.

— İstanbulda bir şeyler mi olmuş dedin?.. Üç beş gündür geziyoruz da haberimiz yok. Acaba ne gibi şeyler olmuş?..

— İngilizler İstanbulu zaptetmişler galiba. Pek iyi bilmiyorum ama buraya kadar işte bu çeşit haberler geldi...

Vaziyet tamamen aydınlaşmıştı. Köyün uyanık hareketi tahsisen bizim gibi İstanbul işgali işleri ile alâkadar olanlara karşı idi. Budaklar köyünü böyle karışık ve küçük işlerden alarga tutmak istiyorlardı. Bizlerin kimler olduklarımızı bilseler: Belki ellerimizi kollarımızı bağlayarak haklarımızda akıllarınca muvafık görecekleri her hangi bir muameleyi yapmaya kalkışırlardı... Şu haleti ruhiyeye nazaran burada zor durulurdu. Heriflere hiç renk vermedik ama vaziyetin bu mahiyeti anlaşıldıktan sonra orada kalmaya çalışmanın da hemen hemen imkânı yoktu...

Genç, ihtiyar, kadın ve çocuk herkes, bütün köy hâlâ çayırın karşısında yolun kenarında toplu duruyorlar, hâlâ tamamen tatmin olunmamış meraklı gözlerle bize bakıyorlardı. (Haydi kalkalım yürüyelim yolcu yolunda gerek) dedik. Bizi oraya kadar getiren hayvanların sahipleri daha ileri gitmek istemiyorlardı. Bir iki kısa lâf ile onları razı ettikten sonra hayvanlarımıza bindik ve sırrımızı faş edemiyerek tıpkı kurbanlık koyunlar gibi yolumuza devam etmeye koyulduk. Şimdi yine halkın önün-

den geçiyorduk. Onlar hâlâ anlamamış ve inanmamış gözlerle bize bakıyorlardı. Kendilerine selâm verdim:

— Bu kadarlıkmış, ne yapalım, hoşça kalın.

Dedim. Bütün bu koca kalabalık içinden yalnız bir ihtiyar dudaklarının içinden gülerek:

— Oğurlar olsun. Ama, vakıt da epey geç oldu, sanki bu gece burada da kalınabilirdi!

Dedi. Dedi mi, demedi mi, ben bu söz üzerine bir bal mumu yapıştırdım. Üç dakika sonra oradan ayrılmış, köyün dış kenarına çıkmıştık. Arkadaşlarımı hayvan üstünde bir ayak divanına davet ettim. Hep bir araya toplanmıştık.

— Arkadaşlar, ne olursa olsun gelin biz bu akşam Armaşeye gitmiyelim.

— Gitmiyelim de ne yapalım? Köyün halini görüyorsunuz...

— Dikkat ettiniz mi, ihtiyar herif bu akşam burada kalsanız da olur dedi.

Kısa bir müzakereden sonra Armaşe'ye yalnız Sırrı beyin azimeti teklif edildi. Sırrı bey buralarını iyi biliyordu. Armaşe müdürü de tanıdığı bir adamdı. Nihayet tek başına giderse - Armaşe denildiği gibi ermenilerle dolu bile olsa ve hatta orada İngilizler bile olsa - Sırrı bey için büyük ve kat'i bir tehlike tasavvur olunamazdı. Nihayet Sırrı bey bir memur vaziyeti ile Armaşe nahiyesi müdürünün nezdine misafir gitmiş olabilirdi. Bu teklif pek muvafık görüldü. Sırrı bey de kabul etti ve hemen kararın tatbikatına geçilerek Sırrı bey Armaşeye doğru yoluna devam etti, bizler de Budaklar köyüne döndük. Çayırın karşısındaki kalabalık dağılmış, orada tek tük insan kalmıştı :

— Demin şurada bir ihtiyar vardı ki bize gitmeseniz ve bu akşam burada kalsanız da olur demişti. Kimdir o, ve nereye gitti şimdi o?

— Acep hangi ihtiyar?..

— Canım mavi cepkenli, ağbani sarıklı, rumelili kıyafetli ihtiyar.

— Ha, ha... Ömer ağa olacak. O evine gitti galiba.

— Çağırın onu bana.

Hayvanlardan indik ve yine çayıra dağıldık. Ömer ağayı çağırdılar ve bularak geldiler.

— Ömer ağa, dedim, sözüne dayanamadım, bu akşam köyünüzde kalıyoruz...

Ömer ağa nezaket için söylemiş olduğu bu sözü dediğine diyeceğine bin pişman oldu ama ne çare ki emri vâki karşısında idi. Verilen talimat dahilinde bize yer yatak, yiyecek bulmak üzere köye daldı, Ömer ağa köyde bize melce verecek kimse bulamamış, nihayet kendi evi ile kardeşinin evine koymaktan başka çare görememişti. Arkadaşlar iki eve taksim olunduk. Ben Ömer ağanın evinde idim. Küçük, yaramaz, elleri ayakları pislik içinde, fakat insanın, yüzüne sıçrayacak kadar canlı bir kızı vardı. Bilhassa onunla şakalaşmakta konuşma vesileleri buluyordum.

Gece muhtar geldi, evinden kahve getirtti. Önümüzdeki ocakta pişireceklerdi. Anadoluda kahve öyle rast gelen her evde bulunuverir bir meta değildir. İşte o böyle muhtar gibi bir ağanın evinde bulunan ve işte böyle icap ederse lûtfen getirilen kıymetli bir cevherdir. Muhtar Ahmet ağa veya efendi hinoğlu hin bir şeydi. Onun bizim hakkımızdaki şüphesi hâlâ zail olmamıştı. Hâlâ dereden tepeden su getirerek vaziyeti anlamak istiyor, bazan da belki hususî maksatla aleyhimize çıkacak sözler söylüyordu: İstanbul işgali aleyhine çalışmak isteyen bazı sivri akıllılar varmış, hiç bu olur ve söker şey midir falan gibi...

Nihayet gece saat onbir raddelerinde bir jandarma süvarisi geldi ve bana bir mektup getirdi. Bu mektup Armaşe'den, Sırrı beydendi. Sırrı bey Armaşeye gitmiş, va-

ziyeti gördükten sonra kendisince malûm olan bizim vaziyetimize çaresiz olmak üzere alelacele şu satırları havi bir tezkere göndermişti:

Yunus Nadi beye;

Zatıâlilerine ve diğer arkadaşlara tebşir ederim: mübarek kuvayı milliyemiz İngilizleri tepelemiş ve İzmit'i istirdat eylemiştir. Düşman perişan ve muzmahildir. Vatan bizimdir. Artık onun üzerinde rahatça gezmekliğimize hiç bir mâni kalmamıştır. Burada zafer şenliği yapılıyor. Nahiye müdürü bey şerefinize mükellef bir ziyafet ihzarı ile meşguldür. Şimdi teşriflerinizi istirham ediyor. Gözlerimiz yollardadır, çabuk gelin kardeşlerim.

Sırrı

Mektubu cerhen okudum. Muhtarın gözleri dört açıldı. Ömer ağa bütün bu işlerin farkında olmayan koyun gözleri ile bakıyor, küçük kız onun kucağından ötekinin omuzuna atlayarak yaramazlıklar yapıyordu.

— Şimdi anladın mı muhtar efendi?

Dedim. Muhtar anlamış, çok sıkılmış ve pek şaşırmıştı. Sırrı beyin davetine mutlaka icabet lâzım değildi. Ertesi gün Adapazarına doğru seyâhatimizde kendisile birleşebileceğimiz yeri tayin ederek kendisine cevap yazdım ve mektubu ile cevabımı diğer bir evde bulunan Erzurum mebuslarına tebliğ ettim.

Sırrı beyle ertesi sabah Budaklı köyü ile Armaşenin Adaya doğru mutavassıt bir noktasında bulunan (Değirmenönü) nde birleşecektik...

Adapazarına doğru

Budaklar köyünün gecesi biraz zorlukla sabah oldu. O güne kadar hep nisbeten temiz yataklarda yatılmış ve kehlelenmemeye itina olunmuştu. O gece artık bu imkâ-

nın muhafaza edilememesi tehlikesi beni fevkalâde sınırlendirmişti. Köyde başka vasıta bulmak kabil olmadığından ertesi sabah Ömer ağa zarif yapılı, kenarları işlemeli, ince ve uzun, âdeta narin arabasına beyaz öküzlerini koştu. Tuhaf bir şey: köy köy arabaların şekli bile değişiyor. Buraların dağ köylerindeki Türkler ekseriyetle Rumeliden gelme muhacirlerdi. Galiba herkes kendi menşeinin âdetlerini ve ananelerini de beraber getirmişti.

Değirmenönü mevkiinde bulamadığımız Sırrı beyi biraz ilerde bir tepede bulunan Ahırlar köyünde bulduk. Armaşe nahiye müdürü de beraber gelmişti. Burası da bir Türk köyü idi. Bir kahve içecek kadar oturduktan sonra Ada istikametinde yolumuza devam ettik. Bu akşam Adapazarına girip girmemek şıkları bahis mevzuu oluyordu. Nahiye müdürü aceleye lüzum görmüyor, ilerideki bir çerkes köyüne kadar gidilebileceğini, orada kendisinin pek iyi tanıdığı bir zatın evinde bu akşam kalınabileceğini ve ertesi gün de ferah ferah, rahat rahat Adaya varılacağını söylüyordu. Artık emin bir vaziyete geçmiş idik, artık öyle de olabilirdi, böyle de olabilirdi.

Fakat emin dediğimiz vaziyet ne idi? Sırrı beyin dün akşam gönderdiği mektubun esrarı ne idi?.. Sırrı bey ve nahiye müdürü bu hususdaki malûmatı, Armaşe taraflarına aksettiği mübalâğalı eşkâl ile anlatıyorlardı. Mübarek kuvayı milliyemiz İngilizler üzerine hücum ederek onları Adadan beri kovalaya kovalaya, hatta İzmitte bile tutundurmamışlar ve oradan ileriye de atmışlar. Kuvayı milliye, İzmit... bunlar biribirlerini tutmuyorlardı ama işte de bir hakikat olmaması ihtimali yoktu. Çünkü vagonlarının üzerleri bile hınca hınç İngiliz askerleri ile dolu trenlerin kaçak vaziyetini sarahaten gösteren bir şekil ve surette İzmit istikametine geçmiş oldukları muhakkaktı. Bu meselenin mahiyet ve hakikatini ertesi günü inkidiyin

vasıl olduğumuz Geyvede bizzat kumandan Mahmut bey merhumdan dinlemek suretile öğrendik :

İstanbul işgalinden mukaddem dahi Anadoluda askeri tedbirler yok değildi. Ankara ile Eskişehir arasına ait ve içinde bir alây İngiliz askeri bulunan Eskişehiri de muhit olarak alınan tedbirleri idare etmekte olan Ali Fuat paşa, işgal üzerine İngilizlere karşı zevahiri çok ciddî ve çok hasmane görünebilen bir vaziyete geçmiş ve ultimatom üzerine ultimatom yağdırmaya başlamıştır. Nihayet bir gün cidden taarruz mukaddimesi addolunacak surette yaptırdığı büyük ve hareketli bir nümayiş önünde İngiliz kumandanı korku ve telâşa düşerek Eskişehiri terk edip gitmek esasında bir müzakere ve bir protokolu müteakip ve götüreceği trenleri derhal iade edeceğine namusu askerisi üzerine söz vererek palas pandıras tabirine uygun bir halde Eskişehirden gitmiştir. Bu İngilizlerin daha yukarılarda mevki alarak tutunmamaları için kendileri hafif süvari kuvvetleri ile her tarafta tarassut ve takip ettirilmişlerdir.

Ali Fuat paşanın o zamanki askeri de hakikaten (mübarek kuvayı milliyemiz) den başka bir şey değildi. Vatanını seven ve atına binen on beş yirmi yaşından tut da seksen yaşına kadar herkes. Ama İngilizlerin gözlerine dağ taş her yer asker gibi göründüğü halde bilmem ki o günlerdeki mikdarı şöyle ciddî bir sayı ile beş altı yüzü geçiyor muydu?.. İşte bir gün sonra bütün tafsilâtile öğrendiğimize göre Sırrı beye İzmitin zabt ve istirdadı besaretnamesini yazdıran hâdisenin menbaı Eskişehir ovalarında ve Geyve boğazlarında imiş.

Nahiye müdürünün gece kalabileceğimizi söylediği çerkes köyüne vardığımızda vakit öğleyi geçmişti. Fakat orada o kadar az durduk ve o kadar acele ve soğuk çıktık ki köyün ismini şimdi hatırlamadığım gibi belki o zaman sormaya lüzum bile görmemişimdir diye düşünüyorum.

Kendisi aslen gürcü olan nahiye müdürü bir çerkes aileden kız almış olmak hasebile - oralarda cari bir teamüle nazaran - kendisini her çerkesin akrabasından addediyor ve bizi evine götürdüğü adama da (bizim hısım) diye hitap ediyordu.

Fakat ev sahibi hısım değil, belki hasım idi. Bizi gördükten sonra vaziyeti hisseden herifin ağzını bıçak açmıyordu. Zahirde terbiyeli hareket ediyor, fakat hakikatte bizden hiç hoşlanmadığı ayan beyan görünüyordu. Buradan hemen ipi kırmak lâzım geldiğine karar vermekliğimiz için arkadaşlar arasında şöylece bir nazar teatisi kifayet etti. Yalnız bir vasıtaya, bir de Adaya doğru takip olunacak yol hakkında biraz malûmata ihtiyacımız vardı. Bu köyden Adaya kadar araba ile gidilemezdi. Bulunacak bir araba ile ova içinde su başına kadar gidilir, oradan kayıklarla (Çarh) a doğru inilirdi. (Çarh) denilen şey Sabanca ayağından Adapazarı kasabasına su sevkeden dolap tertibatına verilmiş addır.

Bizim hemen yola çıkmak kararımızdan en ziyade memnun olan biri şüphesiz ev sahibi idi. Beş on dakika içinde öküz arabası bulundu, biz de yalnız nahiye müdürünü kendi hısımına bırakarak ağaçlar içine gömülmüş sulu ovanın içine daldık.

Adapazarına gece yatsı zamanı geldik. Şehrin kenarında arabadan inerek bohçalar ve çantalar elde yürüdük. Evinde yok olduğu söylenilen kaymakamdan ümidi kestikten sonra (Sakarya) oteline geldik. Yer bol, temiz yataklar mebzul, vaktin geç olmasına rağmen nefis yemekler ihzarı mümkün... Dört beş günlük meşakkat ve sefaletten sonra şimdi odasında bol su ile yıkanarak tıraş olmuş ve kendisine çeki düzen vermiş her arkadaş elektrik ziyası ile aydınlanmış bembeyaz masanın etrafında toplanıyorlardı.

— 3 —

HAYRET : BİZİM ASKER...

Geyve boğazından itibaren artık millî kuvvetlerle karşılaşmış ve aralarına girmiş bulunuyorduk

Adapazarında daha kaymakamın evine giderken ve otele gelirken bize kulağı delik üç dört kişi iltihak etmişlerdi. Bunlar Sırrı beyin tanıdıkları sabık ittihatçılar, şimdi de müdafaai hukukçu ve kuvayı milliyeci idiler. Adapazarı karışık bir muhit olduğu cihetle bu arkadaşlar vaziyeti canlı canlı, fakat çok alçak bir sesle anlatıyorlardı. Onlar da söylüyorlardı ki İngilizler (Arifiye) den trenlerle İzmit istikametine geçmişler, kuvayı milliye Geyve istasyonuna kadar gelmişti. Bunun tesiri ile muhitte bir sükûn hasıl olmuştur. Otelde bir taraftan yemek yerken diğer taraftan Ada ile Geyve arasında telgraf muhaberesi bulunduğunu öğrendiğimizden Geyve kaymakamlığına çektiğimiz bir telgrafname ile Adapazarında bulunduğumuzu bildirdik. Yarın sabah Adadan Geyve boğazına hareket edecektik. Oradan ilerisi için vasıta rica ediyorduk. Ayni zamanda bizden evvel yola çıkan Celâleddin Arif bey ve arkadaşlarının bir takım olarak, Adnan bey ve Halide Edib hanımla arkadaşlarının diğer bir takım olarak Hendek ve Düzce yollarında bulunduklarını, Adapazarı - Geyve yolunu bilmediklerinden kendilerinin müşkül bir seyahate maruz bulunduklarını da ilâveten haber veriyorduk. Yanımızda bulunan Adapazarlı arkadaşlara bize alessabah araba tedarik etmelerini rica ederek rahat bir gece geçirdik.

Sabahleyin erkenden kaymakam Tahir bey de muntazam olduğu halde akşamki arkadaşlar otele gelmişlerdi. Üç beş kişi daha vardı. Geyve kaymakamı telgrafımıza cevap olarak Adapazarı kaymakamına telgraf çekmiş, Geyve boğazı methalinde (drezin) ler bulunduracağını bildiriyor, takriben hangi saatte oraya geleceğimizi soruyordu. Geyve kaymakamı ayni zamanda Celâleddin Arif bey takımı ile Halide Edib hanım takımını dahi takip edecekleri güzergâhta telgrafla arıyordu.

Pek de aceleye lüzum görmeyerek kuşluk vakti râkib olduğumuz yaylı arabalar dört, dört buçuk saat sonra bizi Geyve boğazı methaline isal ettiler. Hayret: bizim asker!.. Evet ta kendisi, bizim asker!.. Henüz oraya gelmişler. Bir taraftan telefonlar kuruluyor, diğer taraftan ateşler yakılıyor, diğer taraftan çadırlar kakılıyor ve bunların hepsi bardaktan boşanırcasına yağan bir yağmurun altında yapılıyordu. Karargâh mahiyetinde olarak içine ithal edildiğimiz evin ocağı yanmıştı. Telefonu işliyordu. Herkes şöyle bir tarafa oturduktan sonra çaylar ısmarlandı, kumandan :

— Geldiğinizi haber vereyim bari. Diye telefonu eline aldı. Oraya muvasalatımızın telefonla Geyveye haber verilmesi kendilerinden rica edilmişti. O yağmur ve bora içinde biraz zor konuşulan telefonla nihayet maksat temin edilebildi. Geyve, misafirlerin Geyve boğazına muvasalatlarından haberdar olmuş oldu.

Oradaki zabitlerin ve askerlerin binbir işleri vardı. Binaenaleyh kendileri ile uzun uzadıya konuşulabilecek gibi değildi. Fakat cümlesinin vaziyet ve tavırlarında memleketi düşmandan tathir etmek emniyeti ve bu emniyetin mukaddimei beşareti okunuyordu. Düşman Eskişehirden sürülmüş, şimdi vatanın işte burasına kadar her yeri, gıllügışsız bizim olmuştu. Onlar bu vaziyetin nigehbanları idiler.

Geyve kaymakamı Hamdi bey

Takriben iki saat sonra bir iki drezin ile Geyve kaymakamı Hamdi bey geldi. Kıyafetine bakılınca bu kaymakam değil, adeta dişlerine kadar silâhlı bir çeteci ferdi: ayakta dolaklar, külot pantalon, çaprastvari asılmış iki sıra fişeklik, bir mavzer filintası, yanından kabarıp taşan tabanca.. Demek Anadoluda herkes böyle çalışıyordu. Hamdi Namık beyin verdiği ilk his, hakikaten pek iyi idi. Hoşbeşten sonra bana :

— Beni tanımadınız galiba? dedi. Hakikaten tanıyamamıştım. Ömrümde bu kıyafette bir kaymakamı ilk defa görüyorum, nereden tanıyacaktım?

— Canım, dedi Menteşe tahrirat müdürlüğünden geldiğimde zatıâlilerini (Yeni Gün) matbaasında bir iki kere ziyaret etmemiş miydim?.. Hattâ birader beyden mektup getirerek...

Derhal hatırıma geldi, fakat o Hamdi bey başka, bu önümüzdeki Hamdi bey ise bambaşka idi. Şimdi Hamdi bey kuvayi milliyeci idi...

Yedi sekiz arkadaş köprünün öte tarafında üç drezine taksim olunarak hattın demirleri üzerinden kaymağa başladık. Şurada (Sakarya) bütün bulanıklığı ile çiyan renginde kocaman bir yılan gibi kıvrıla kıvrıla yuvarlanıyor, iki taraftan yükselen dağların tepeleri puslar içinde kayboluyordu. Manzara fevkalâde lâtif idi. İstanbuldan hareketimizin altıncı günü en güzel bir yol üzerinde ve artık kendî medenî vesaitimizle çok büyük bir emniyet ve inşirah içinde Geyveye doğru kayıyorduk. Drezinlerin makinelerini nöbet değiştirerek askerler çeviriyor, zaman zaman kendilerine nöbetle biz de yardım ediyorduk. Bu (drezin) arabaları ile seyahat hassaten keyifli bir şeydir. Birçok envai olan bu drezinler bir nevi çocuk oyuncağı kabilinden küçük ve açık şömendifer vagoncuklarıdır.

İkindi üzeri Geyve istasyonuna muvasalatımızda kumandan kaymakam Mahmut beyi levent boyu ve kahraman çehresile bizi bekliyor bulduk. Yağmur yine gökler yıkılıyor denilecek bir şiddet almıştı. Kendimizi yakınımızda bulunan ve içinde ateş yanan bir vagona dar attık.

Kuvayi milliye kumandanı Mahmut bey

Geyve istasyonunda insanı yağmurdan masun tutan yük vagonunun içine sandalyalar atılmıştı. Köşede yarım tenekeden yapılmış bir mangalın içinde ateş yanıyor, kenarında büyük bir çaydanlık buğular salarak kaynıyordu. Mert çehreli, halûk, kanı sıcak Mahmut bey :

— Çocuklar, çay sıcak ve güzel! Kumandasını verdikten sonra seyahatimiz hakkında malûmat almak istedi.

— Geç bu bir destandır.

Dedim, maamafih kısaca hikâye ettim. Mahmut beyle gıyabî muarefemiz vardı. Çoktanberi İskenderun, Antalya ve Halep taraflarında bulunan en büyük biraderim ile oradaki memuriyeti esnasında tanışmışlar ve pek ziyade sevişmişlerdi. Biraderim bir çok mektuplarında bu Mahmut beyin gıyaben bana muhabbetinden, faziletlerinden ve meziyetlerinden hararetle bahsederdi.

Mahmut bey :

— Lûtfetmiş olduğunuz kartvizitlerin şifahi teşekkürünü ifa etmek bak nerede nasip olacakmış!

Diye nazarını o eski hâtıralara irca etti. Filhakika o muhaberat esnasında İstanbuldan Mahmut beye kartvizit yaptırmış ve yollamıştım.

Geyve boğazından drezinlere bineceğimiz sırada Kaymakam Hamdi Namık bey, Yusuf Kemal bey ve arkadaşlarından mürekkep dört mebusun Geyvede olduklarını söylemişti. Mahmut beye bir aralık :

— Yahu, bizim mebus arkadaşlar burada imiş, nerede onlar, hiç sesleri sadaları çıktığı yok!

Dedim.

— Buradadırlar, otelde olacaklar.

Diye kaçamaklı bir cevap verdikten sonra bahsin mecrasını değiştirmeye hemen müsaraat etti :

— Yolda İngiliz mingiliz görmediniz mi?

— Yok... Yalnız işittik ki bir hayli İngiliz, hatta vagonların üzerlerine dahi dolarak trenle ve palas pandıras geçip gitmişler... Bu hâdise bir noktada işimize bile yaradı. Armaşe taraflarında - bundan galat galiba - kuvayi milliyenin İzmiti zabt ve istirdat etmiş olduğu kuvvet ve katiyetle şayi olmuştur...

Mahmut bey hiç yüzünden ayrılmıyan tebessümü ile tatlı tatlı gülüyordu. Bu işlerin nasıl olup bitmiş olduğunu anlamak çok meraklı bir şeydi. Dışarda yağmur olanca şiddetile devam ediyordu. Birinci çaylardan sonra kahve emreden Mahmut bey hâdiseyi hulâsa etti :

— Eskişehirde İngilizlerle çok garip bir mücadele geçirdik. Ali Fuat paşanın aldığı muhtelif tertibat içinde nihayet bir gün kat'i hareket etmek lâzım geldi. Bu tertibata Eskişehirin halkı ile beraber etrafta dolaştırılan kuvayı millîye müşterek idi. Vaziyetimizi çok kuvvetli ve İngilizlerin mevkiini çok müşkül göstermek bu tertibatın ruhunu teşkil ediyordu. Fakat işin zevahiri ve hakikati bu olmasına rağmen icabında vuruşmak da içtinabı gayri kabil bir zaruret olabilirdi. Nitekim o kat'î günde kıl farkı ile bu vaziyet hâsıl oldu. Talimat ve tertibat neticesi olarak Eskişehirde galeyan manzarası vardı. Etraftaki tertibatımız da İngilizlere fevkalâdelikler hissi veren meçhul harekât gibi görünüyordu.

Bu esnada İngiliz karargâhında ne kadar mekkâre katırı varsa bizimkiler tarafından yularları çözülerek salıverilmiş. Yüzlerce katır kıç atarak muhtelif istikametlerde koşuyorlardı. Manzara harp mukaddemesi gibi bir şeydi. Katî karar almak ve katî yürümek lâzımdı. Şimdi kar-

şıdaki tepeyi tutmaya müsaraat etmek lâzımdı. Onu biz tutmazsak belki İngilizler tutarlardı. Elime geçen beş on askerle tepeye koştum. Ne isabet olmuş. İngilizler de öbür taraftan oraya koşmuşlar. Tepeye biz çıktık, onlar çıktılar. Tüfekler yekdiğerimize tevcih olunmuş, karşı karşıya ve adeta kucak kucağa ,ne onlar ne de biz, nefes alamıyacak kadar müheyyiç bir an geçirdik. İşin şakaya gelen tarafı yoktu. Ne olacaksa olacaktı. Vaziyetin ciddiyetini gören İngilizler yavaş yavaş gerilediler ve tepe elimizde kaldı...

Fakat İngilizler karargâhında ve bütün İngiliz alayında dehşetli bir telâş hüküm sürmeye başladığı görülüyordu. Çok geçmeden İngiliz kumandanının görüşmek istediğinden haberdar edildik ve gittik görüştük. Telâş ve hiddetten herifin yüzü gözü karışmıştı:

— Bu harekette bize karşı hakaret var ve suikast var; demek istiyordu.

Biz vaziyetin bundan daha ciddî olduğunu anlattık. Daha ziyade telâş etti.

Nihayet alayı ile ve derhal Eskişehiri terkedip gideceğini söyledi ve bu hareketine karşı kendisinin hiç rahatsız edilmiyeceğine dair bizden söz istedi.

Bunu muhtasar bir protokola raptettik. Biz şömendüfer tren ve makinelerinin bu suretle elimizden çıkmasına asla razı olmak istemiyorduk, namusu üzerine söz verdi ki gider gitmez onları aynen ve tamamen iade edecektir.

Eskişehirden giden İngilizler yolda kendilerine göre daha emin addedecekleri bir yerde mevki almaya çalışmasınlar diye kendilerini hafif süvari kuvvetleri ile uzaktan takip ve tarassut ettirdik. Böylelikle defolup gittiler ama giderken en mühim köprüleri atmışlardır, yolda göreceksiniz...

Mahmut beyin naklettiği mühim ve müheyyiç macerayı açılmış gözlerle dinliyorduk. Sordum ki :

— Ya iş ciddi bir harbe müncer olsaydı?..

— Olabilirdi. An gelmişti ki artık ilerisini gerisini düşünemezdik. Harp ve iş olacağına varırdı.

— Ben bu dâvayı işte bu azim ve kararın halletmiş olduğunu görüyorum.

— Ona ne şüphe. Bundan sonrasını da hep onunla halledeceğiz. Görecekler Nadi bey!

Yağmur diner gibi olmuştu, hafif hafif çiseliyordu. Hele biraz vagondan çıkalım dedik ve çıktık.

— Nereye gideceğiz, dedim. Şu bizim heyeti nasıha mebuslarını bir görsek..

— Adam, görürüz, hele biraz da şu bizim daireye uğrayalım, bir kahve de orada içeriz.

Dedi. Şimdi kumandan kaymakam Mahmut beyin istasyon binasında kendisine karargâh ittihaz ettiği odada başbaşa idik.

Kumandanla başbaşa bir konuşma

Geyve istasyonundaki odasında kaymakam Mahmut beyle vaziyete dair konuştuk. Yapılan işler bir plânın mı mahsulü idi, yoksa gelişi güzel fedakârane bir maceraya mı atılıyorduk? Mahmut bey iyi ve mert bir asker olduğu kadar kalb ve vicdanı çok kuvvetli bir adamdı.

— Vallahi Nadi bey dedi, bu iş millet işidir. Tertibatımızın şimdiki derecesi yabancı bir askerin tetkikine arzolunsa belki handelerle karşılanır. Fakat bize göre öyle değil. Bu milletten olmayan herhangi bir mütefenninin asker addetmiyeceği edna neferim, benim nazarımda çok büyük kıymeti haizdir. Sonra milli varlık gibi haksız yere payimal edilmek istenilen çok kudsî bir hakkın muhafazası için harekete gelmişiz. Böyle bir dâvanın yürümemesi ihtimali olamaz. Hem zahirde tertibatımız yok gibi görünse de ortaya mükemmel ordular çıkaracak yüksek

başlarımız var. Başka hiç birinden bahsetmemek için işte Ankarada Mustafa Kemal paşa.

— Bütün bu hikâye ettiğiniz son harekâtta kendisinin de alâkası var mı?

— Nasıl yok. Bütün bu harekât esasen onun malûmat ve talimatı ile yapılıyor. Onun olur dediği şey behemehal olur. Çok büyük asker, çok büyük kumandan ve çok büyük insandır Nadi bey. Her gün kendisine rapor verir ve her gün kendisinden haber alırım. Cevaplarının her kelimesi bir ders ve bir kuvvettir.

— Yeniden ordu teşkilâtı için tertibat ve teşebbüsat başladı mı?..

— Orasını onlar bilirler. Fakat şurası muhakkaktır ki vatanın tahlisine ait tertibat ve teşkilât sür'atle suhuletle ve kuvvetle vücude gelecektir. Bunu yalnız başına Mustafa Kemal Paşanın şahsiyeti kefildir. Denilse hata olmaz. Halbuki bu işte ona müzaheret edecek kuvvetli anasırımız vardır. Meselâ son hâdiselerin başında çalışan Ali Fuat paşa da değerli kumandanlarımızdandır. Benim gibi naçizleri hesaba katmıyorum. Fakat büyük dâvada herkes, hattâ en nâçiz fert uhdesine düşen vazifeyi ifa edecektir.

— Ali Fuat paşa nerede?

— O Eskişehir macerasından sonra Ankaraya döndü.

— Şimdi Ankara heyeti temsiliyesinde paşa ile kimler çalışıyor?

— Oradaki arkadaşların hepsi. Fakat siz çabuk gidin de şu meclisi Ankarada kurun bakalım.

— Heyhat, Mahmut bey, İstanbul meclisi mebusanının büyük ekseriyeti cılık çıktı. Onlar gelmiyorlar. Biz gidenlerse çok ekalliyette kalacağız.

— Canım ne ekalliyeti? Mustafa Kemal paşa heyeti temsiliye namına bütün millete beyanname neşrederek İstanbuldan gelebileceklerle biliştirak fevkalâde bir mec-

lis teşkil edilmesini ve bunun için de yeniden intihabat yapılmasını emretti. Bu intihabat da şimdi her yerde yapılıyor. Bundan haberiniz yok mu?..

Bundan hakikaten haberim yoktu. Tafsilâtını biraz Mahmut beyden ve üst tarafını da akşama Geyve kaymakamı Hamdi beyden dinledim. İstanbul işgali resmî ve fiilisi üzerine paşanın ilk işi milletin talih ve mukadderatı üzerinde haizi tesir fevkalâde kararlar ittihaz etmek üzere fevkalâde bir meclis âzasının intihabı ile Ankaraya içtimaa sevkini talep olmuş. Bu yeni intihabata eski müntehibi sanilerden başka müdafaai hukuklarla belediyelerin de iştirakleri muvafık olacağını yazmış. Şimdi her tarafta bu yapılıyormuş.

Mahmut bey :

— İntihabat her tarafta alâka ve ehemmiyetle ve ve sür'atle yapılıyor. Bu gidişle bir aya varmaz Ankarada meclis toplanır. Ve o zaman artık siz efendilerimiz kararlar vererek bizim orduları teşkil ve tanzim edersiniz!..

Diyor ve gülerek :

— Bizimki ne olacak, derme çatma şeyler.

Diye ilâve ediyordu. Fakat çok sevdiği kuvvetlerine velevki şaka tarzında bir ehemmiyetsizlik izafe etmeye gönlü kail olmadı.

— Maamafih, dedi, öyle söylediğime bakma, mikdarlarını da sorma. Buradaki mevcuda yarın sabah sizin önünüzde bir geçit resmi yaptırayım da gör. Her birinin kalbinde bin arslan yatar vallahi...

(... Şimdi şu satırları yazarken Mahmut beyin çoktan dünyada olmayan hayali karşısında gözlerim yaşarıyor ve ellerim titriyor. Oradan kendisiyle ayrıldıktan takriben on beş yirmi gün kadar sonra Düzce taraflarında patlak veren isyanların bastırılmasına giden mert ve kahraman Mahmut bey âsilerin bir tuzağına düşürülerek gaddarca şehit edilmişti. Pek çok Düzceye bedel sayılabilecek olan

bu mert ve kahraman adamın şu suretle zıyaı o memleket için ilelebet bir leke teşkil etse yeridir. İstanbuldan beri benim en korktuğum işte o mıntakalardı. Bunları Mahmut beye söylemiş, Ada yolundaki çerkes köyünden aldığım hissiyatı ilâve etmiştim. O :

— Nadi bey böyle şey olamaz, olsa bile onları bertaraf etmeye tek başıma yalnız ben yeterim.

Diyordu. Zavallı bu itimat ile - ve kimbilir biraz kendisinin de çerkez olduğunu hesaba katarak - asilerin aldatıcı sözlerine kanmış, onların içine gitmiş, kahpece vurulmuştu. Zavallı Mahmut bey, zavallı Mahmut bey...)

İstasyon binasındaki kendi karargâhında Mahmut beyle epeyce uzun bir hasbıhal yapmıştık. İstasyon binasından çıkarak kahvelere doğru gittiğimizde bizim heyeti nasıha mebuslarını beni kucaklamak ister gibi bir vaziyette buldum.

Geyvede alıkonulan heyeti nasıha

Geyve istasyonundaki karargâhda kumandan kaymakam Mahmut beyin beni biraz fazla oyalamaktan başkaca bir maksat takip etmiş olduğunu sonra istidlâl ettim. Dışarıya çıkıp da kahvelere doğru giderek hey'eti nasıhayı teşkil eden Yusuf Kemal beyle arkadaşları Rıza Nur beyi, Abdullah Azmi ve hoca Vehbi (Konya) efendileri gördüğüm zaman hiç bir şeyin farkında olmadım. Yalnız bu arkadaşlar bizim oraya muvasalatımızdan pek ziyade memnun görünüyorlardı. Olabilir a, olmayacak yerde yekdiğere tesadüf böyle sürur ve memnuniyet hamleleri halinde tecelli edebilirdi.

Yusuf Kemal bey altı yedi gün evvel alessabah Çamlıcaya çıkan ve sür'atle geçen bir arabanın içinde beni sezer gibi olmuş olduğunu söyledi.

— Ben de seni ayni suretle inen bir arabada sezer gibi olmuştum.

Dedim.

Filhakika 336 Martının 21 inci günü Abdullah ağanın arabasile Çamlıcaya doğru çıkarken görünmesile geçmesi bir olan bir arabada Yusuf Kemal beyin hayalini seçer gibi olmuştum. Hattâ ne yalan söyleyim, içimden düşünmüştüm: Bu efendiler, heyeti nasıha ünvanı altında İngilizlerin dikkat ve itinasına mazhar bir vaziyetle tren kompartimanlarına kurulacaklar ve öylece Ankaraya gidecekler.. Biz ise, dağ tepe kimbilir nerelerde yuvarlanacak, ne meşakkatler çekecek ve belki de ne felâketler göreceğiz... ve bunu düşünürken zaten o zamanki İstanbul hükûmetinin âciz ve zilletinden başka bir mâna ifade etmeyen bu teşebbüse karşı bir kat daha kızmıştım. Adı o zamandanberi (hey'eti nasıha) kalmış olan bu hey'et Ankaraya gidecek, her şeyi kaybetmemek bahasına Mustafa Kemal paşaya itidal ve basiret tavsiye edecekti... ve bunun için İngilizlerin de malûmat ve teshilâtları ile Ankaraya azimetleri mümkün kılınacaktı. Ortalıkta İngilizlerin kuş uçup kervan geçmesine imkân bırakmak istemedikleri o zamanda bu hâdise işte böyle pek çok ciddî arkadaşlarca hiddetlerle karşılanan müstesna bir mahiyeti haizdi.

Filhakika öyle de olmuş. Bir kaç gün sonra İngilizler bu hey'eti nasıha erkânını hususî bir trene bindirerek evvelâ İzmite, sonra Adapazarına sevketmişler. Trende Hintli askerler varmış. Bilhassa bunların daha ileri gitmekten ödleri kopuyormuş. Tüfeklerin tetiği elde, gözler çanağından çıkmış bir halde korku ve helecanla etrafa bakıyorlarmış. Nihayet hey'eti nasıhayı esasen Lefke köprüsüne kadar götürecek iken tam Geyve boğazına kadar bile götüremiyerek Adliye köyü mü, Adile köyü mü şuna benzer isimli bir çerkez köyü yakınlarında tarlalar içine indirmişler ve kendileri gerisin geriye kaçmışlar. Çünkü Geyve, evvelâ İzmit mutasarrıflığına, müteakiben yolda İngiliz kumandanına tebliğ etmiş ki eğer Geyve boğazına

yaklaşırlarsa ateşle karşılaşacaklardır... Bu suretle yarı yolda sokağa bırakılıveren hey'eti nasiha erkânı ondan sonrası için hayli zahmet çekmiş, hattâ soyulmak tehlikesi bile geçirmiş. Böyle böyle bin müşkülâtla Geyveye gelebilen hey'eti nasiha belânın, hattâ tehlikelice bir belânın büyüğüne asıl orada tesadüf etmiş ki bunu sonradan öğreniyoruz. Akşam yemeğini istasyonun kahve ve lokantası olan bir yerde beraber yedik. Yemekte Yusuf Kemal bey benim yanımda idi. Bir aralık :

— Ömrümde bu kadar müteessir olduğumu hiç bilmiyorum.

Dedi. Ben mütehayyir, bu sözden bir şey anlamadığımı anlattım.

— Geçmiş olsun ne oldu? dedim. Bu defa mütehayyir olarak o anlattı :

— A, haberin yok mu? Ayol biz üç gündür burada adam akıllı mevkuf muamelesi görüyorduk.

Şimdi vaziyet daha ziyade tavazzuh ediyordu ve sonra daha ziyade etti. Hey'eti nasiha erkânı Geyveye muvasalatlarında bir kere çok soğuk karşılanmışlar. Onlara (Ankaranın nasihate filân ihtiyacı olacağını bilmiyoruz, hele durun bakalım) demişler. Ondan sonra bu muamele biraz daha şiddetli olmuş olacak ki Yusuf Kemal bey vaziyeti adamakıllı mevkufiyet ile tâbir ve ifade ediyordu.

Garabet onda ki ileri gitmeleri menedilen bu zevatın geriye dönmeleri de mümkün değildi.

Ben Yusuf Kemal beyin teessürünü tadil için kendisine şöyle mukabele ettim :

— Bu vaziyetten meyus değil, bilâkis çok memnun olmak lâzımdır. Demek ki Ankarada ve Anadoluda bu kadar teyakkuz ve asabiyet vardır. Bu ise çok hayırlı bir alâmettir..

Yemekten sonra, kendi arkadaşlarımız arasında, Geyve kaymakamının da huzurile yarın seyahatimizin devam

etmeyeceği bahis mevzuu oldu. Bu bizzarur bir veya iki gün geri kalacaktı. Telgrafla aranan Halide Edib hanım takımı galiba Düzcede bulunmuş ve kendilerine iyi yolun Ada - Geyve yolu olduğu söylenerek istikametlerini değiştirmeleri bildirilmişti. Şimdi onlar dahi Adaya dönerek Geyveye geleceklerdi. Sonra seyahatimiz Lefke köprüsünü takiben şömendüferle devam edecekti. Oraya getirilecek trenin her iki hey'eti birden alıp götürmesi muvafık olurdu. Bunların bu suretle cereyanı bahis mevzuu olurken hey'eti nasiha erkânının garip ve sıkıcı vaziyetlerinde dahi bir tebeddül husule geliyordu. Artık anlaşılıyordu ki onlar da bizlerle beraber Ankaraya gelebilirlerdi.

Ankarada intihabat yapılıyordu

Dün akşamdanberi İstanbulun işgalinden on bir gün ve kendimizin İstanbuldan hareketimizden altı gün sonra (Geyve) de, artık kendi selâmet ve emniyet muhitimiz içinde bulunuyoruz. Muhtelif manevralar ile temin ettiğimiz bu neticeden memnunuz ve artık yorgunluğumuzu dinlendirmeye hak kazanmış surette rahatız. Acelemiz olmadığı için bu sabah kalkmakta teahhur bile ettik. Zaten o günü ve eğer yetişemezlerse ertesi günü bile Geyvede geçirecektik.

Dünkü bol yağmurlara bedel bugün o kadar bol su ile yıkanmış ortalığı mebzul bir güneş parlatıyor ve ormanlarla dolu dağlar yeşil yeşil burada uzanıyorlar, şurada kıvrımlar yapıyorlar ve ortada semalara doğru, güneşe doğru yükseliyorlar.

Otelden indiğimiz zaman herkesin daha ziyade kahve dışarısına atılmış sandalyalarda bahar safası yapmakta olduğunu gördük. Kaza kaymakamı Hamdi Namık bey de dört beş kişi ile bir halka yapmış oturuyorlardı. Bizi görünce ayağa kalkarak buyurun mukaddimesile yanındaki arkadaşlarına takdim etti, onları da bize. Bunlar (Gey-

ve) nin ileri gelenleri idi. Geyve kasabası istasyondan bir saat içeridedir. Hamdi Namık bey gece kasabaya evine gitmiş ve sabahleyin bizleri görmek arzusunu izhar eden bu arkadaşları ile beraber tekrar istasyona gelmişti. Geyvenin ileri gelenleri denilen zevat kimi belediye âzası, kimi Müdafaai Hukuk erkânı olarak çok iyi, çok makul ve hatta çok azimli insanlardı. Kendileri ile son vaziyetler hakkında konuştuk. İstanbulun duçar olduğu vaziyeti ve buna nazaran memleketçe yapılacak vazifeyi bunlar pek âlâ ve hattâ bütün şümul ve vüs'ati ile anlamışlardı ve biliyorlardı. Hele içlerinden eğer hafızamda yanılmıyorsam Hafız Fuat ismini taşıyan biri fevkalâde nazarı dikkatimi celbetti. Bana :

— O, orada İngilizlerle yaşaya dursun, biz milletçe Ankarada yeni hükûmetimizi kuralım, o zaman görsün.

Diyordu. (O) dediği Padişah idi. Geyveli Hafızın şu ifadesindeki derin idrak mânasını bugün dahi hayret ve takdirle yadediyorum.

Mustafa Kemal paşanın hey'eti temsiliye namına millete tamimen tebliğ ve işaret ettiği yeni intihabata dair konuştuk. Hamdi Namık bey bu baptaki tebligatı gösterdi. Paşa bu telgrafnamelerinde İstanbulda vukua gelen hâdisei azime ile tahsisen meclisi mebusanın uğradığı âkıbetten bahsediyor ve İstanbuldan kurtulup gelebilecek mebusların da iştirakile toplanmak üzere milleti bir meclisi fevkalâde intihabına davet eyliyordu. Mütecakıp telgrafnameler hep bu esası teyit eden şeyler olup bazı taraflardan sorulmuş suallere tamimen verilmiş cevaplardı. Paşa bu meclisin mahiyetindeki fevkalâdeliği ve görmeye müekkil olacağı işlerin azametini derpiş ederek her livadan seviyen beş âza intihap olunması esasını vazetmiş ve bu intihabata mevcut müntehibi sanilerden başka Müdafaai Hukukların, meclisi idarelerin ve belediyelerin dahi iştirakini, temsil kudretinin ziyadeliği iti-

barile, muvafık bularak öyle yapılmasını emreylemekte bulunmuştu.

Bilâhare istidlâl ve istıtla kılınmış olduğu üzere gerek mebus adedi ve gerek müntehipler envaının bu suretle tezyidine yukarıki mülâhazalardan başka belki bazı yerlerde de müntehibi saniler intihabata iştirakten imtina ederler gibi mülâhazaların yeri olmuş bulunduğuna hükmedilmek dahi mümkündür. Bu takdirde dahi her halde memlekette yine intihabat yapılmış olacak ve her halde meclisi fevkalâde yine millet intihabı ile vücuda gelmiş bulunacaktı. Heyeti temsiliye bilhassa tamamile milli ve vatani bir teşkilât olan Müdafaai Hukuklara istinat ediyordu.

Eğer ilk tebliğattaki teşmilde bu son mülâhazat da yer bulmuşsa paşanın bu hususta da isabet etmiş olduğunu teslim etmek lâzımdır. Fiilhakika sonradan bazı yerlerde intihabat icrası maddeten mümkün olmadığı gibi diğer bazı yerlerin intihabat icrasında tereddüt ettikleri görülmüştür. Bir de toplanacak bu fevkalâde meclisin mana mahiyeti ne idi? Bazı yerlerde işe Müdafaai Hukukların da karışmasından istidlâlen bunun bir kongre olacağı zan ve zehabına düşenler olmuştur. Fakat ilk beyanname bu bapta hiç şek ve tereddüde mahal vermeyecek kat'î bir vuzuh ve sarahatı şamildi. Beyanname İstanbulda tecavüze uğramış olan meclisi mebusanın yok edildiğinden bahsediyor, istediği meclisi fevkalâdenin milletin mukadderatı hakkında hüküm vermek üzere onun yerine kaim olacağını ve belki ondan da mühim kararlar vermek hal ve mevkiinde bulunacağını pek açık söylüyordu.

Her halde Geyvede bu hakikat bütün lüzum ve kat'iyetile anlaşılmıştı. Buna rağmen Geyvenin merbut bulunduğu İzmit livası bu itibarla hercümerç halinde idi, ve zorla adam edilinceye kadar o günlerde gittikçe daha ziyade öyle olmuştu. Daha dün Adapazarında idik. Orada

intihabattan bahsedildiğini bile duymamıştık. Halbuki kaymakam tebliğatı almış, fakat halka vermek için tereddüt etmişti. Kaymakam Tahir bey, bu hususta hattâ bizlere bile kelime çıtlatmamıştı. Kendisi benden başka beraber bulunan diğer bütün arkadaşları tanıyordu. Vaktile Erzurum taraflarında kaymakamlık etmiş olduğu için Erzurum mebusları ile âdeta senli benli idi. Fakat şayanı dikkattir ki otelin salonunda bizimle beraber bulunduğu üç çeyrek saat zarfında bir iskemleye bile oturmıyarak hep alayla geçen muhaverelerini ayakta ve baston elinde bir aşağı iki yukarı dolaşarak yapmıştı. Anlaşılan bahsin ciddî bir esasa temasından korkuyordu. Bizim oradaki kuvayi milliyeci arkadaşların da çok ihtiyatla hareket etmekte olduklarını kaydetmiştim. Ada hakikaten karışık, yekdiğerine gayri emin anasırdan mürekkep bir muhit idi. Liva merkezi olan İzmit ise âdeta sağır olmuştu. Kandıra kazasının dünyadan haberi yoktu. Düzce ve Hendek şüpheli idi. Kimbilir diğer kazalar ne hal ve âlemde idiler?

Bu suretle ilk günlerde bütün İzmit livasında sağlam olarak elde bir Geyve kazası vardı. Yalnız o tepesinden tırnağına kadar sağlamdı, ve böyle zamanda böyle bir kaza bütün livaya bedel olabilirdi.

Gördün mü, beğendin mi?

Halide Edip hanım takımının Düzceden Adapazarına dönerek Geyveye gelmelerine intizaren ikinci gündür ki Geyvedeyiz, ve Geyvenin istasyonunda. Şimdiye kadar hep bir an evvel Ankaraya gitmeyi düşündüğümüz halde şimdi pek de acelemiz yoktur, burada âdeta Ankarada gibiyiz. Kaymakam Geyveye muvasalatımızı Ankaraya yazmış olduğu gibi ben de yazmıştım. Paşadan memnuniyetle dolu cevaplar gelmişti. Şimdi artık evimizde gibi idik. İstediğimiz zaman tıpkı karşıki oda kapısının tokmağını çevirir

gibi telgrafın manivelâsını kaldırır ve istediğimizle konuşabilirdik. Burada memleket işleri bütün canlılığı ile ele alınmış, memleketin bütün canlı evlâtları tepeden tırnağa kadar azim ve karar kesilerek ayaklanmış görünüyordu.

Geyve, daha çokcası Rum olmak üzere Hıristiyanı bol bir memleket olduğundan mütarekedenberi geçen günler zarfında onların burunları havaya kalkmış, burada aşağı yukarı epey hezeyan olmuş.. Şimdi memleketin bu kalkınması karşısında istasyondaki Rumlarda süt dökmüş bir kedi vaziyeti vardı. Fakat bizden hiç kimsenin hiç bir Hıristiyana gözün üstünde kaşın vardır dediği yoktu. Yalnız kaymakam Hamdi Namık bey istasyon memuru olan Ermeniyi çekmiş, orasını bir Türke tevdi eylemişti. Türklük içinde hayat bulan Rum ve Ermeni bu gayri müslimlerin bir felâket anımızda memleket ve yurt yoldaşları olan - hakikatte her cihetle ve ezcümle azim ekseriyetlerile memleket sahipleri bulunan - Türklere karşı kafa tutmaya kalkışmış, Yunana ve İngilize güvenerek muhakkirane eyza ve etvara ve hattâ taşkınlıklara cür'et etmiş ve şimdi de bundan dolayı nadimane düşünmeye koyulmuş olmaları ibretle temaşa olunacak levhalardandı.

Son günlerde vaziyeti bu hale sokan kuvvet ise milletin sadece başı boş ve gelişi güzel bir kıyam ve galeyanından ibaret değildi. Milletin azim ve kararı evvelâ Mustafa Kemal Paşa ibdaatından olan (Müdafaai hukuk) teşkilâtına, bilâhare de ondan doğan kuvayi milliyeye istinat ediyordu. Meselâ şu Geyvede bu teşkilâtın her ikisi de vardı. Birincisi diğer işler meyanında şimdi intihabatı ihzar ve icra ile, ikincisi ise emre âmade muayyen kuvvetleri kadrosuna ithal ile meşgul bulunuyordu.

Meselâ şu kumandan Mahmut beyin asker kuvvetleri kuvayı milliyeden ibaretti. Fakat bu kuvayı milliye denilen kuvayı mübareke nerede idi? Onlardan ortada gör-

düğümüz tek tük nümuneler hayvanını sulamaya giden bir süvari, üç beş kişi ile yem ve saman taşıyan bir iki silâhlı ve saire idi. Ortada bir ordu cüzü bulunduğunu ispat edecek belli başlı, derli toplu bir şey görüldüğü yoktu. Kendisine tesadüf ettiğim kumandan Mahmut beye bu hayret ve tecessüsümü izhar ettim.

— Yahu her ferdinin kalbinde aslan yatan kuvvetleriniz nerede? Ortalıkta askere dair çokluk bir şey görmüyorum, dedim.

— Evet öyledir, şimdi onlar göze görünmedikleri halde ha deyince meydana çıkıyorlar. Onlar adı üstünde kuvayı milliyedirler.

Dedi ve ilâve etti :

— Size dün resmi geçitten bahsetmiştim. Halbuki yarın alessabah buradaki mevcudumla ileri gitmeye karar verdim. Hareketimizde görürsünüz artık.

Filhakika Geyvede gördüğümüz, hattâ şimdiye kadar bütün seyahatimizde gördüğümüz en müheyyiç manzaralardan biri ertesi gün harekete hazırlık halinde, hareket halinde temaşa ettiğimiz bu kuvayı milliye oldu. Bir taraftan karşıki dağdan gün doğuyor, bir taraftan Geyve istasyonunun her sokağından kimisi yamçısına bürünmüş, kimisinin çepkenlerinin kolları havada uçan, ağbaniden yemeniye kadar her türlü sarıklı süvariler çıkıyordu. Sanki gökten ziya, yerden kuvvet fışkırıyordu. Mahmut bey kuvvetlerinin hepsi süvari idi. Bunların içinde hakikaten on sekiz yirmi yaşında gençler ve bilâ mübalâğa 60-70 yaşında ihtiyarlar vardı. Hele kır sakallı bir ihtiyarın at üzerinde dimdik duran vücudü bütün hayatımca bir noktası unutulmıyacak bir heykel gibi daima hatırımda yaşayacaktır. Kuyruklar bükülerek tokalanmış, kendilerine azamî çekidüzen verilmiş atlar yerlerinde duramıyorlar, kişneyerek, şuraya kıvranarak buraya dolanarak kaplarına sığmıyorlardı. Geyve istasyonunun ufa-

cık meydanından taşan bu kafile, insanın nazarına ilâhî bir kuvvet mahşeri arzediyordu. Atların eğerleri, ne süvarileri ne elbiseleri, hiç biri ayni çeşit değildi. Şurada güzel Osmanlı eğerlerinin parıltıları yanında kuru çerkez kaltakları görünüyor, öte tarafta başka başka başlıklar nazarı eğlendiriyordu. Süvarilerin kıyafetleri de öyle idi. Herkesin kendi memleketindeki kendi kıyafeti. Sanki gayb âleminden (Kalkın ey Türkler...) diye bir nida gelmiş, herkes olduğu gibi yatağından kalkmış, ahırdan çıkardığı atına binerek sokağa fırlamıştı. Yeknesak gibi görünen yalnız boyun ve kol çaprastile arkaya asılmış olan silâhlardı. Hattâ fişeklikler bile mütehalif idi... Nihayet demirkır atı üzerinde levent boyu ile Mahmut bey, maiyeti zabitleri ile istasyon binası tarafından gelerek kafilenin ortasına doğru ilerledi. Gözleri ile her tarafta beni arıyor:

— Nadi bey, Nadi bey, Nadi beyefendi nerede?.. diye bağırıyordu.

Otelin balkonunda beni görerek ve tatlı tatlı gülerek bir müddet baktı :

— Gördün mü, beğendin mi?..

Demek istiyordu. Heyecandan söz söylemeye mecal yoktu. Hakikaten görmüş hakikaten beğenmiştim. Atlar yerlerinde durmuyorlar, küçük meydan bin yerinden dalgalanan bir deniz gibi kaynıyordu. Kısa bir sükûtu müteakıp Mahmut bey :

— Ey... bize Allaha ısmarladık. Size de uğurlar olsun. Dedi. Etraftan bir gulgule halinde :

— Oğurlar olsun. Allah muininiz olsun.

Sesleri yükseldi. Deminki dalgalı deniz şimdi ilâhî bir işaret gibi yükselerek önde giden Mahmut beyin arkasına düşen bir sel olmuş, atların ayak şakırtıları mevzun bir nehir çağlayanı halini almış gidiyordu. Gittiler, gittiler ve gözden nihan oldular.

Halide Edib hanım ve arkadaşları

Mart 31, sene 920. Geyveye muvasalatımızın dördüncü günü ve üçüncü sabahıdır. Bugün Ankaraya doğru yolumuza devam edeceğiz, çünkü beklediğimiz Halide Edib hanım kafilesi dün akşam üstü Geyveye geldiler. Kendilerinin Adaya gelmiş olduklarından haberdar olmuştuk. Geyve boğazına drezinler gönderilmişti. Dünün öğleden sonrası bize nisbetle çok yeni olan - çünkü biz artık Geyvede eskimiştik - bu kafilenin vürudu tertibatı etrafında sözler ve işlerle geçmişti. En ziyade merak ettiğim bir cihet, o zamana kadar narin bir edibe olarak tanıdığımız - ben kendisini hattâ şahsen tanımamıştım - Halide Edib hanımı böyle meşakkatli bir macera içinde ne halde göreceğim noktasıydı. Takım İstanbuldan bizden evvel çıkmıştı. (Köseler) de Şükrü beyden malûmat almıştım. Yanlarında muhafız olarak arslan çetesi vardı. Ağaçlı köy imamının Kaymaz üzerinden kara bulut gibi geçtiğini söylediği kalabalık işte bu heyet idi. Ahval ve şeraitin de tesiri ile bir Türk kadının bu kadar ulvî bir feragatle bir maceraya atılmış olması nazarımda büyüdükçe büyüyor, başka şekiller, kıballer alıyor, öyle ki onun yanında (Jandark) bile bir efsane kadar küçülüyordu...

Dün akşam Geyve istasyonuna heyeti getiren drezinlerde ötekine hoş geldin berikine safa getirdin derken Halide Edib hanımın ancak bir hayalini görebildim. Kaymakam Hamdi Namık beyin refikası kasabadan istasyona gelmiş, Halide Edip hanımı alarak kasabadaki evlerinde misafir etmek üzere doğruca hazır olan arabaya götürmüştü...

Ankaraya doğru

Şimdi, sabah, kuşluk vakti drezinlere biniyorduk. Beş altı drezine taksim olunduk. Kafile epeyce kalabalıklaşmıştı. Ben ve arkadaşlarım Erzurum mebusları Hüseyin

Avni, Zihni, Necati beylerle İzmit mebusu Sırrı bey ve Necati beyin biraderi Neclp bey, sonra Geyvede bulduğumuz hey'eti nasiha erkânı Yusuf Kemal ve Riza Nur beylerle Abdullah Azmi ve Hoca Vehbi efendiler, sonra Halide Edib hanım takımı: Adnan bey, Hüsrev bey (sonradan Peşte sefirimiz, o zaman Trabzon mebusu), Cami bey, Ali Riza bey İstanbul mebusu) Hüsrev beyin biraderi Besalet bey, bilâhare İzmit mebusu olan Fuat bey..

Halide Edib hanım ile ancak Akhisar istasyonundaki bir mola esnasında ayak üstü biraz görüşebildim. Jandark hayalâtı filân abes şeylerdi. Halide Edib hanım sanki Kayış dağına bir tenezzühe çıkmış gibi seyahatten ve onun zahmetlerinden hiç şikâyet etmiyor, bilâkis daha ziyade işlerden bahsediyordu. Pratik bir Türk kadını. Kendisine Kuşçalı muhaberesinde paşaya sorduğum telsiz telgraf suali ile cevabını anlattım :

— Şimdi gider gitmez bütün dünyaya o tarik ile bağırırız, dedim.

— Çok güzel, dedi, daha iyisi gider gitmez bir ajans teşkilâtı kuralım, o vasıta ile dahile ve harice söyleriz.

— Birinci şart hanımefendi. Sonra tabiî bunun teferruatı gelir; meselâ ilk merhalede neşriyat ki başlı başına teşkilâta ihtiyaç gösterir. Sonra propağandanın envai...

— Tabiî sıra ile hepsi yapılır. Fakat benim fikrimce ilk iş ajans olmalıdır. Hattâ isterseniz adını burada koyuverelim: Meselâ Türk Ajansı, meselâ Ankara Ajansı, meselâ Anadolu Ajansı.. daha da bulunabilir.

— Bana (Anadolu Ajansı) en iyi bir isim gibi görünüyor.

— Bana da öyle. Değil mi, evvelâ kendini ve mümkünse bütün vatanı kurtaracak olan Anadoludur. O halde kararımızı vermiş olalım: Anadolu Ajansı...

— Evet Anadolu Ajansı hanımefendi...

İşte şimdi işlemekte olan Anadolu Ajansının mebadisi buradan başlar. O Geyve kazasının Akhisar nahiyesi istasyonunda doğmuştur. Şimdiye kadar çok iş gördü. Hâlâ yaşıyor, ve kimbilir günün birinde cihan şümul bir vüs'at ve ehemmiyet bile peyda edecektir.

Ben yolda Abdullah Azmi ve Hoca Vehbi efendilerin, üzerine seccade serilmiş, drezinlerindeyim. Kendilerine arkadaşlık ediyorum. Ve şakalaşıyoruz :

— Demek ki siz şimdi Ankaraya nasihat edeceksiniz ha!

Kapılara süngülü nefer dikilmiş mevkufiyet macerasından itibaren Hoca Vehbi efendi kararını çoktan vermiştir:

— Ne nasihati efendim, neme gerek efendim.. Ankaraya gider, Paşa hazretlerile görüşürüm. Sonra kendilerinden izin alarak bir müddet için Konyaya varırım vesselâm.

— Ya Abdullah Azmi efendi sen?

— Ben de, birader, İstanbuldan bu suretle çıkışı nimet, vesile addediyorum. Hem Eskişehirde biraz işlerim de var.

— Canım bir vazife deruhte ettiniz gidiyorsunuz, dönüp heriflere bir kere hesap vermek yok mu?

— Ne hesabı canım, işte gördük: Ay aydın hesap belli! Hem icap eder ve imkânı olursa o hesabı diğer arkadaşlar verirler.

Diğer arkadaşlar dedikleri Yusuf Kemal ve Riza Nur beylerdi. Dündenberi Ankaraya gidip İstanbula dönmek meselesi aramızda bir mükâleme eğlencesi teşkil ediyordu. Yusuf Kemal ve Riza Nur beyler Ankaraya gidip de İstanbula dönmemeyi havsalalarına sığdıramıyorlardı. İki Anadolulu hoca ise vaziyeti onlardan daha amelî ve daha hakiki bir surette kavramışlardı. Tutuma göre gitmek var, fakat dönmek yoktu...

Drezinler bazı maillerde sür'atle gidiyorlardı. Lefke köprüsüne kadar seyahatimiz yalnız Yusuf Kemal beyin drezininin bir kere hattan fırlayarak altı üstüne gelmesi suretinde - hamdolsun zararsız - bir kaza ile hitam buldu. İkindi üstü Lefke köprüsünün beri tarafında idik. Büyük köprü İngilizler tarafından tam ortasından dinamitlenerek yıkılmış, tam ortasından ikiye bölünen demir köprünün iki tarafı da suya düşmüştü. Nehri bucurgat denilen ve telle sahile bağlı olarak suyun akıntısından faydalanarak varagele halinde gidip gelen kocaman bir kayık içinde geçtik. Köprünün öbür tarafına gelmiş olan tren bizi bekliyordu. Mevcut için yemek hazırlatılmasını Bilecik istasyonuna telgrafla bildirterek trene bindik ve hareket ettik.

Gece yarısı Bilecikte yediğimiz yemeklerden sonra sabahleyin Eskişehirde bir iki saat kalacağımız karar veya haberi ile uykuya daldık.

— Açma, yanaşma... Düt.. Polis dikkat... Çıkma yok, hemen hareket...

Yüksek sesle bağırılan bu sözler arasında gözlerimi açtığım zaman- Sabah çok erken - Eskişehirde idik. Hayret! Mutasarrıf başta bizim treni orada durdurmuyorlar, kimseyi çıkartmıyorlar, kimsenin kimse ile temasına meydan vermiyorlardı... Çok geçmeden anlaşıldı ki Eskişehirin bu tedbiri trende hey'eti nasiha bulunmasından ileri geliyormuş. Eskişehir livasınca onlara karşı böyle fevkalâde bir tedbir ittihaz edilmişti. Bu suretle Eskişehirde tevakkufumuzla oradan hareketimiz hemen üç beş dakika meselesi oldu. Şimdi Ankara yolunda idik ve akşama erken erken oraya varacaktık.

Eskişehirden durdurulmadan geçiş!

— Yahu Fatin bey, Fatin bey!

— Fatin bey yahu!

1 Nisan 1920 sabahı, Eskişehir istasyonunda erkenden sağa sola koşan mutasarrıf Fatin bey trendeki bildiklerden kendisine tevcih edilen hitapları işitemiyecek halde ve pek büyük bir telâş içinde idi. Bir aşağı iki yukarı koşarak emir veriyor, trenin Eskişehirle temasına meydan kalmamasını ve onun bir an evvel hareketini istiyordu. Veba bulaşıklı bir tren ancak böyle bir muamele görürdü. Tren üç beş dakika zarfında kalkıp da Ankaraya yollandığı zaman Fatin bey maksadında muvaffak olmuş muzaffer bir kumandan gibi kollarını çaprastlayarak vaziyeti temaşa ediyordu. Eskişehir livasının bu tertip ve tedbirleri trende hey'eti nasiha bulunmasındandı. Kuvayı milliyetci mutasarrıf ne idüğü belirsiz olan böyle bir hey'etin Eskişehirle temasa gelmesine mâni olmayı lâzım addetmişti. Halbuki orada zaten oralı olan Abdullah Azmi efendi bize çay içirecekti. Ankaraya doğru yolun bir kısmının başlıca muhaverat ve mükâlematını bu son vaziyet münasebetile de hey'eti nasihayı sarakaya almak teşkil ediyordu. İkide bir canı sıkılan :

— Hişt, Allah encamını hayır etsin, bakın burada bile hey'eti nasihanın şerrine uğradık.

Ankaraya doğru istasyonlar tevali ettikçe hey'eti nasihanın vaziyetlerinde de tuhaflıklar seçilmiyor değildi. Vehbi efendi şimdi daha kat'i idi.

— Estağfurullah! Ne nasihatı efendim, neme gerek efendim. Ben Paşa hazretlerinden izin alıp Konyaya varacağım.

Abdullah Azmi efendi Eskişehire çıkamamış olmaktan biraz müteessirdi :

— Orası benim memleketim. Sanki çıksam ve hattâ kalsam ne olurdu?

Diyordu. Yusuf Kemal beyle Rıza Nur bey gittikçe ağırlaşan, mümkünse söz söylemeyi tercih eden birer

diplomat tavrı almışlardı. Ancak eloğlu insanı rahat bırakır mı?

— Fakat Yusuf Kemal bey Ankarada vazifenin ifasını müteakıp inşallah İstanbula döndükten sonra yine Ankaraya geleceksiniz ha!.. Değil mi, doğrusu bunun başka türlüsüne razı olamayız.

— Elbette. Ankaraya gidelim, İstanbula dönelim, orada söyliyeceğimizi söyliyelim, ondan sonra ilk işimiz tabii yine Ankaraya dönmek olacak.

— Tabii tabii... Fakat İngilizler avdetinize mümanaat ederlerse?

— Canım Yusuf Kemal bey, bırak bu malihülyaları Hazır gelmişken otur şunun surasında.

— Hayır o değil de söz verdik. Gideceğiz ve geleceğiz dedik.

— Ne, vazifeniz İstanbula dönmek efendim. Kendi ayağınızla İngiliz hapishanesine mi gideceksiniz?

— Birader ne olursa olsun verilen bir söz var arada.. Yoksa kimin umurunda olurdu?

İstasyonlar teâkup ediyor ve her geçen istasyon bizi Ankaraya daha ziyade yaklaştırmış oluyordu: Burası Polatlı!

— Daha kaç istasyon var?

— İki: Mallıköy ve Sincanköyü. Ondan sonra Ankaradayız..

Sincanköyünü de geçmiştik. Şimdi trenimiz küçük tepeciklerden müteşekkil yüksekliklerin eteklerinden kıvrıla kıvrıla ilerliyor, solumuzda küçük bir su aşağıya doğru çamurlarını sürüklüyordu. Biraz daha.. biraz daha... Nihayet Hüsrev bey bağırdı :

— Bağlar göründü.

— Sivasın bağları mı?

— Hayır, Ankaranın bağları.

Bağlar neresi canım? Bilenler göstermeye ve anlat-

maya çalışıyorlardı. Bilmiyenlere göre görülecek ve anlaşılacak şeyler değil.

Nihayet Ankara ve Mustafa Kemal Paşa

Tren dolandıkça sol taraftan binalar seçiliyordu: Şu tepedeki ziraat mektebi idi, paşa orada oturuyordu. Şu altındaki, ovadaki Sarıkışla idi. Nihayet Ankaranın ufukta dantellenen şekli teressüm etti. Bir tepe üzerinde mebni bir şehir. Karşıdan arkasındaki daha yüksek bir dağa yaslanmış gibi vaziyetinden çok emin ve karşıdan görünüşe göre hayli zarif bir şehir. Coğrafi zarafeti evlerin karalığı üzerine bile hâkim oluyor gibi idi.

Nihayet istasyondayız: orada da oldukça kesif bir kalabalık. Mustafa Kemal paşa mümtaz tavır ve simasile derhal nazarı kendine celbediyordu. Vagonlardan atladık ve ellerine sarıldık. Ali Fuat Paşa orada idi. Vilâyet orada idi ve memleket orada idi. İstanbulun ve memleketin büyük felâketinden çıkıp gelen kafile bir hacı vapuru gibi karşılanmıştı. Beş on dakika istasyonu dolduran o canlı kalabalık arasında (Hoş geldiniz, safa bulduk) gulgülesi dalgalandı. Sonra araba, otomobil, ele ne vasıta geçtiyse onunla herkes şehre taşındı.

Şimdi âdeta kâbuslu bir rüyadan sonra 920 Nisanının birinci günü Ankarada idik. Vakıt akşamdı. Gece, o zaman maliye müfettişi olan ve birinci Millet Meclisinde Çorum mebusu iken vefat eden Fuat bey merhumun evinde Hakkı, Behiç, Fuat, Çorum mebusu Ferit ve galiba Hüsrev ve Sami beylerle beraber olmuşa ve olacağa dair konuşuyorduk. Onlar benden hailenin tafsilâtı ile Avrupa ahvaline nazaran vaziyeti soruyorlardı, ben onlardan memleketçe yapılmakta olan tertibat ve teşebbüsatı öğrenmek istiyordum. Yatmak zamanı geldiğinde cümlemizin ittifak ettiğimiz nokta şu idi: Merkezi Ankara olacak yeni bir Türk teşekkülü cihana kafa tutabilir ve bütün bu müşkülâtı iktiham ve izaleye muktedir olur.

— 4 —

ANKARA'NIN İLK GÜNLERİ

Mustafa Kemal paşanın insana hayret veren çalışmaları ve kendisiyle muhtelif konuşmalarım

Nisanın ikinci günü Ankarada ziyaretlerle ve yerleşmekle geçti. Sabahtan itibaren arkadaşlar ikişer üçer ziraat mektebindeki karargâhında Mustafa Kemal Paşayı görmeye gidiyorlardı. Bir aralık ben de gittim. Mektebin üst katına çıkılınca karşıya gelen büyücek oda Paşanın kabul salonu, görüşme ve çalışma odası ittihaz edilmişti. Ankaraya varıncaya kadar deniz sathından dokuz yüz metre kadar yükselmiştik. Nisanın ikisi olmasına rağmen salonun kenarına konulmuş saç soba yanıyordu. Bir iki kanape, koltuk ile üç dört sandalye ve bir masa odanın pek basit olan - fakat ancak temiz - tefrişatını teşkil ediyordu. Fakat orada gerek bu basit odaya, gerek bütün binaya yalnız kendi şahsiyeti ile başka bir mahiyet verdiren, ona azamet ve heybet izafe eden biri vardı: Mustafa Kemal Paşa.

Malûm olduğu üzere resmî rütbesini çoktan, daha ilk Sivasta iken silkip atmış, daha doğrusu İngilizlerle müşterek yürüyen sarayın suratına fırlatmış olan Paşa Ankarada külot pantalonlu sade bir avcı elbisesini lâbis bulunuyordu. İlk ziyaretimdeki elbisesi bu çeşit bir ruba idi. İlk mülâkat bittabi umumiyet üzerinden geçiyordu. Meclisin uğradığı taarruz, mebusların Anadoluya intikal edebilmeleri keyfiyeti, İstanbul - Ankara seyahati, hey'eti

temsiliyece yeni bir meclisin daveti hakkında ittihaz ve takip olunan mukarrerat ve saire gibi... Maamafih bu umumiyet içinde şimdi dahi ehemmiyetli görülebilecek mükâleme parçaları yok değildir. Meselâ Paşa bana gülerek :

— Siz seyahatinizde âdeta bir erkânı harp plânı tatbik ettiniz ve pek iyi yaptınız.

Dedi. Bu meseleyi ben Geyveden muhtasaran yazmıştım. Paşa nasıl böyle karar verdiğimize ve onu nasıl tatbik ettiğimize çok alâka gösteriyordu. Ben biraz daha tafsilâtile anlattıkça :

— Güzel, çok güzel, diyordu, işte en yüksek askerlik de budur. Muhtelif ihtimalleri çok iyi hesap etmeli, en iyi görünenini cür'et ve kat'iyetle tatbik etmelidir.

Paşa bu kısa yolu ihtiyar edişimizin hikâyesindeki esbabı mucibeden yolda kendimizden olan bir takım insanların taarruzlarına uğramaklığımız ihtimali üzerine bir balmumu yapıştırmış olacak ki maceranın nakil ve mükâlemesi bittikten sonra oraya ric'at etti :

— Sizce bu tehlike o kadar mı varit görülüyor ki ona bu kadar ehemmiyet vermişsiniz?

— Efendim, bence bu tehlike şimdiki halde yalnız şahsım için düşündüğüm esasen hissî bir endişeden ibarettir. Ben ne Adapazarını, ne Düzce ve Hendek taraflarını bilmem. Fakat o havalinin muhtelif sekenesi hakkında çok işidilmiş olmak suretinde bilgilerim var. Öyle ki şimdiki ahval ve şerait içinde oralarını İstanbul ile mukayese edecek kimseler için hissen emin görmüyorum ve bu hissim çok kuvvetlidir. Nitekim Adaya gelirken bir çerkez köyünde ve hattâ binnefis Adapazarında bu hissimi teyit edecek deliller ve emareler görmekten hâli kalmadım.

— Demek ki sizce oralarda, maksadımız için mutlak bir tehlike vardır.

— Bu tehlikenin maksadımıza müessir olacak kadar şümullü ve ehemmiyetli olabileceğini asla düşünmedim. Hâlâ da düşünmem. Fakat bana öyle geliyor ki eğer dikkat olunmazsa günün birinde o taraflara ait olarak filân kafilenin filân yerde parçalandığı haberini almak hiç de müstebat değildir. Meselâ bizi bugün burada göreceğinize Hendek ile Düzce arasında eşkıya tarafından öldürüldüğümüz haberini alsaydınız elbet hoş olmazdı.

— Bu kadarı bile mühim. Demek daha fazla dikkat etmek lâzım. Fakat şahsen bu cür'etin bu kadar ileri götürülebileceğine ihtimal vermek istemiyorum. Maamafih tedbirde kusur etmemek vazifedir. Ezcümle siz işte pek âlâ yapmışsınız: Hiç olmazsa buraya çok erken gelmiş oldunuz.

Paşa, İstanbuldaki meclis âzasından daha kimlerin gelmeleri ihtimali olduğunu büyük bir alâka ile anlamak istiyordu. İbrahim Süreyya bey gibi bazı arkadaşlarla Celâleddin Arif beyin bir takım olarak yolda olduğunu kendisi biliyordu ve bilhassa Celâleddin Arif bey için:

— Onun gelişi pek iyi olmuştur. Meclisin reisi İstanbulu terketmekle pek iyi yapmıştır.

Diyordu. Üst tarafında kimlerin gelebileceklerini yakinen ben bilmiyordum ki hattâ Paşaya izahat verebileydim. Bunun yerine Meclisin nasıl basıldığını, Rauf ve Kara Vasıf beylerin nasıl götürüldüklerini, ondan sonra geri kalan bizlerin nasıl çil yavrusu gibi dağıldığımızı anlattım. Paşa bir aralık hiddetten bulutlanan gözleri ile bakarak :

— Yahu, dedi, ben Rauf beyi vaktinde bu hâdiseden haberdar etmiş ve tedbir almalarını tavsiye etmiştim.

Ondan haberdar olduğumu ve buna rağmen işlerin işte nasılsa böyle cereyan etmiş olduğunu söyledim.

Paşa meclisin basılmasile uğradığı âkıbet bahsinde şunları söyledi :

— İstanbuldaki kafasızları bir tarafa bırak, şu gözle görülecek ve elle tutulacak kadar aşikâr olan hakikati kendi arkadaşlarıma dahi anlatamadım. Meclis illâ İstanbulda mı toplanırmış, bundan mahzur mu çıkamazmış, İngilizler nihayet bir parlâmentoya taarruz mu etmezlermiş?.. Al işte bak, ederler mi imiş, etmezler mi imiş gör... O kadar söyledim, yahu bu şerait içinde kabil değil İstanbulda Meclis olmaz, memleket bizim değil mi, onu en emin gördüğümüz her hangi bir noktada kurmak hakkımız değil mi?.. Hayır, efendilerin gözleri İstanbula dikilmiş ve sanki beyinleri kurumuştur. Ne zannettiler, hiç Türk Meclisi İngilizlerin âleti olur mu?.. Olmazsa vazifesini ifa eden bir Türk Meclisi canımıza kasteden İngilizlerle kucak kucağa yaşar mı?.. Elbette yaşamaz, değil mi?.. Hayır, Meclis İstanbulda olur ve vazife görür dediler. Vazife görür mü?.. Gördük, gördüğü vazifeyi, gördük uğradığı âkıbeti... Geçti mi, geçebilir mi?.. İşte onu da gördük...

Bu meselelerde Paşanın derdi büyüktü. Onlar üzerinde ateşin ifadelerle söylendi durdu. Dikkat ettim. Paşanın gözleri parlayarak hiddetle söylediği zaman sanki şahsında âni bir tebeddül husule geliyor gibi oluyor. Hiç olmazsa insana sanki boyu biraz uzamış gibi, olduğu yerde dururken, hattâ otururken yavaş yavaş yükseliyor gibi görünüyor.

İntaç etmek için :

— Netice şu oldu ki, dedi, bizi yeni bir intihap külfetine daha maruz bırakmış oldular. Şimdi onu yapıyoruz. Haberiniz var tabii..

— Evet efendim, Geyvede öğrendim ve bütün tebligatınızı okudum.

— Tertibâtımızı nasıl buldunuz? Şimdiki vaziyete nazaran artık alelâde Meclisi Mebusandan farklı bir şey lâzım değil mi?..

— Öyledir. Tertibat iyidir. Eğer intihabat da her tarafta matlûp olan sûr'atle icra olunuyorsa?..

— Olunuyor, olunuyor. İyi ettiniz de çabuk geldiniz. Çalışacak arkadaşlara ihtiyacımız var. İşlerin nasıl gittiğini göreceksiniz.

«Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal»

920 Nisanının ilk haftası zarfında oraya henüz vâsıl olmuş olmanın ve memleketin de henüz yeni görülmekte bulunmasının ilk hayret anları geçtikten sonra Ankarada da büyük bir boşluk içinde bulunduğum hissine kapılmaktan kendimi alamamaya başladım. Bir kere Ankaranın kendinde ancak icabında uyanıp canlanmak suretile bertaraf olan bir uykuya dalmış hali var gibi idi. Baştan aşağı gezersin; yalnız uykuda değil, insana sanki ölü bir memleket hissini verirdi. O zaman orada Vali vekâleti yapan defterdar Yahya Galip - ki Büyük Millet Meclisinde Kırşehir mebusudur - kendi faaliyetlerile ortalığa biraz hayat dahi vermek istiyor gibi görünüyordu, ama bu canlı adamın canlı hareketlerinin de mahsus neticeler verdiği görülemiyor ve anlaşılamıyordu. Derhal çalışmaya koyulmak lâzımdı. Bu beyabân içinde işsiz ve güçsüz olarak tek gün geçirmek âdeta insana yarı ömrünü kaybettirecek bir melâl ve mihnet menbaı olabilirdi. Kırık dökük vilâyet matbaasında haftada iki veya üç gün çıkarılan Hâkimiyeti Milliye'ye o zaman Hakkı Behiç bey yazıyormuş. Daha ilk günden itibaren Hakkı Behiç bana:

— Birader para ile değil sıra ile. Artık sen al bakalım şu gazeteyi.

Demiş ve pek iyi etmişti. Evvelâ bu beni oyalayacak bir işti. Fakat kâfi değildi. Her gün Paşanın karargâhı olan ve şehirden yirmi dakika mesafede bulunan ziraat mektebine çıkıyordum. Paşa ile konuşuyorduk. İşlerin iç yüzüne daha ziyade nüfuz ettikçe hayretim artıyordu. İlk

günlerin bende bıraktığı intıba, büyük bir çöl ortasında çok küçük bir vaha hissi idi. (Hey'eti temsiliye namına Mustafa Kemal) imzasile bütün memlekete yayılan, ferde hitap eden, cemaate hitap eden, millete söyleyen, herkese cevap veren tebligatın menşei hemen hemen yalnız Mustafa Kemal Paşadan ibaretti. Ortada hey'eti temsiliye diye müteşekkil, icabında içtima eder ve karar verir bir hey'et yoktu. Esasen öyle bir cemiyet varmış ama şimdi âzası dağınıktı. Ankarada bulunan bir iki kişi de hattâ içtimaa bile lüzum görmüyorlar, her şey ziraat mektebinde Mustafa Kemal Paşa tarafından takdir ve tedvir olunup gidiyordu. Denebilir ki hey'eti temsiliye bizzat Mustafa Kemal Paşa idi. Zahirde onun namına imza ediyordu, hakikatte o dahi kendisinden başka bir şey değildi. Milleti muhît olan bütün müşkülâta nasıl galebe edileceğine gelince hani kaymakam Mahmut bey kumandasında olarak Geyve istasyonunda gördüğümüz kuvayı milliye süvarileri yok mu, işte bu günler için elimizde belli başlı kuvvet olarak ancak onlar vardı. Onlar da bittabi devamlı bir şey olamazlardı. Orada izah etmiş olduğumuz veçhile onlar ilânihaye disiplin altında yaşayacak kuvvet değillerdi. Onlar her hangi bir heyecan ve helecan ile yataklarından dışarıya uğramış mübarek kuvvetlerdi. Fakat ilk heyecan anları geçtikten sonra yataklarına avdet etmek ihtiyacından nefislerini menetmemeleri ihtimali galipti.

Peki hakiki kuvvet, peki hakiki tertibat.. Onlar nerede idi? Ortada bunlara dair hiç bir alâmet görmüyordum. Yirminci kolordu merkezi olan Ankarada 98 katırla - bunlar Eskişehirde İngilizlerden iğtinam olunan hayvanlardı - 150 kadar derme çatma, kör topal asker vardı. Kolordu kumandanı olan Ali Fuat Paşa bile İngilizlere karşı Eskişehir hareketini halk ile yapmıştı. Denilebilirdi ki o gün için ordu namına ortada fiilî hiç bir şey yoktu. Hattâ kadro olarak bile ordu ancak kâğıtlarda vardı. Hakikatte

zabit kadrosu bile yoktu. Memleketin her zaman istinat ettiği ordu o kadar yok olmuş, o kadar tuzla buz haline gelmişti.

Eğer Mustafa Kemal Paşanın mümtaz ve âli şahsiyeti olmasaydı, yalnız şu perişan ve muzmahil manzara insanı yeis ve nevmididen çıldırtmaya kâfi idi. O, ama yalnız o, karargâhı olan ziraat mektebinde bir nevi devlet hayatı yaşatıyordu. Bütün bu hakikatleri gördükten sonra oraya gidildiğinde vaziyetten hiç müteessir olmayan, gözleri istikbal içinde parlayan bu adamın huzurunda insan ümit ve kuvvet alıyordu. Dediğim gibi evvelâ hey'eti temsiliye falan diye müteşekkil ve müçtemi bir hey'et yoktu. Her şey o idi, her şey Mustafa Kemal Paşa idi. Hey'eti temsiliye namına gördüğüm mesai hey'eti o zaman için biri Hayati beyin idaresinde cephe muhaberatını idare eden, diğeri sonra Dahiliye Vekili olan Recep Peker beyin idaresinde her nevi ve muhtelif muhaberat ve muamelâta bakan iki kalemden ibaretti ve bu iki kalemin hâkim rub ve mânası da ancak Mustafa Kemal Paşa idi.

Mustafa Kemal Paşa karargâhı

İlk günlerin hayatından şöyle bir hulâsa çıkarılabilir:

Ziraat mektebindeki Mustafa Kemal Paşa karargâhında Paşaya uyularak geç, bazan gece yarısından iki saat sonraya kadar geç yatılırdı. Binaenaleyh ertesi gün de geç kalkılırdı. Bu geç yatılmanın sebebi bilhassa gece çalışıldığından ileri geliyordu. Paşa bir taraftan muhaberatı takip ederken diğer taraftan yanında bulunacak bir iki, üç beş, hulâsa kaç ise arkadaşlarla en zor ve ehemmiyetli meseleleri fikir halinde, hakikat halinde uzun uzun tetkik ve münakaşa ederdi.

Sabahleyin kalkılmış ve Paşa salona gelmişti. Şimdi Hayati bey, dosyası elinde görünür ve Paşanın:

— Gel çocuk, neler var, oku bakalım.

Davetile Paşanın karşısında durarak veya oturarak kâğıtlarını birer birer söylemeye başlardı :

— Ayıntaptan, Kılıç Ali beyden rapor.

— Yeni bir şey var mı?

— Amerikan mektebindeki Fransızları püskürtmüşler ama düşman faik kuvvetlerle avdet ederek şehri topa tutmuş ve epeyce tahribat yapmış.

— Yaz : Bu işin kısa ve müessir halli çaresi Urfa ile Ayıntabı birleştirmek olacaktır. Tedbirler alınmış ve talimat verilmiştir.

— Suruç kuvayı milliyesi Fransızları püskürtmüşler. Fakat mühimmatsızlıktan müştekiler. Mardin tarafındaki depolarda silâh ve mühimmat varmış, istiyorlar.

— Suruça ve Diyarbakıra: Bu mühimmattan kâfi mikdarı onlara verilmelidir.

— Urfa muhasarası kuvvetle devam ediyor.

— Daha ziyade teşdit olunmak lâzımdır. Tatbik etsin ve bildirsin.

— Adana kuvayi milliyesi sahile gelen bir Fransız zırhlısına ateş etmişler.

— Düşmanın mütemadi iz'acı orası için en iyi harp usulüdür. İyi yapıyorlar.

— Demirci Mehmet Efenin selâm ve ihtiram telgrafı.

— Yine biraderim Mustafa Kemal Paşa diyor mu?

— Öyle diyor efendim.

— Ona da kocaman bir aferin.

Eğer vakit varsa Recep bey de dün akşamdan kararlaşan meseleler için yazdıklarını getirirdi. Fakat ekseriya bunlara öğleden sonra bakılırdı. Vatanın dört tarafı ile muhabere ediliyordu. Öğleyin çalınan çan yemek zamanının geldiğini anlatıyordu. Orada çalışanlarla misafir bulunanlar, aşağıdaki yemek salonunda (tabldot) masası etrafında toplanırlardı. Buradaki basit yemekler, Paşa başta olarak, her defasında sanki bir ziyafette imiş gibi

usul ve erkân dairesinde yenilir, fakat her yemek bilhassa Paşanın idare ve teşvikile gayet lâtif muhaverat içinde geçerdi. Yemekten sonra âfâki musahabeleri müteakıp yine işe başlanır ve fevkalâde muazzam olmasına rağmen bu iş hiç kimseyi yormaksızın gece yarısına ve belki daha ilerisine kadar devam edip giderdi.

Artık vaziyeti ben de kavramıştım. Muhaberatın tanzim ve idaresinde Recep beye muavenet etmeye bile başlamıştım. Bütün Ankaradaki yokluğa bedel şu ziraat mektebinde müthiş bir varlık yaşıyordu. Paşanın şahsını görmek ve hele onunla konuşmak mutlaka insana huzur ve istirahat veriyordu.

Nisanın üçüncü veya dördüncü günü Paşanın ısrarı ile - görüşmek üzere - ilk defa olarak geceyi dahi ziraat mektebinde geçirdim. O geceki muhavere, vaziyeti bana olduğu gibi göstermiş, yapılacak işleri anlatmıştı. Bence çok muazzez bir hâtıra olan o geceyi toparlamaya çalışacağım.

Karargâhta hayat

Gündüz Paşa salonunda hem ziyaretçileri kabul etmiş, hem de bir taraftan onlarla konuşurken diğer taraftan muhaberat ve muamelâta ait olarak kendisine getirilen işleri çıkarmakta devam eylemişti. Ben, hem konuşulmak ve hem de çalışılmak hassasının yalnız biz gazetecilerde bulunduğunu farz ve tahayyül ederdim. Halbuki Paşada bunun mükemmeli ve âlâsı vardı. Zaten gizli ve kapaklı birşey yoktu. Herşey açıktı. Paşa, üzerinde muamele yapılan iş hakkında bir taraftan kararını yazdırırken, çok defa hazır olanlara izahat verir, o meseleyi bir de onlarla tetkik ve münakaşa etmiş olurdu. Fakat bu münakaşaların muamelâtında onun düşündüğünden başka bir neticeye sâik olabilmiş olduğunu hemen hiç görmedim. Çünkü kendisi meseleyi evvelce tamamen tetkik

ve muhakeme eylemiş, kat'i ve en doğru kararına zaten bağlamış bulunurdu.

İstanbul ile alâkası kesilmiş olan bütün memleket Ankarada kongre ile muhabere ediyordu. Ankarada kongre, işte Paşanın kendisine karargâh ittihaz etmiş olduğu bu ziraat mektebi binası idi. Orada bir telgrafhane tesis edilmişti. Her dakika memleketin her tarafı ile şifreli şifresiz görüşülür ve her muamele mutlaka gününde çıkarak cevabını ve neticesini almış bulunuyordu. (Hey'eti temsiliye namına Mustafa Kemal) imzası her müşkülü hallediyor, bütün memleketi muayyen bir istikamete doğru sevkeyleyip gidiyordu.

Bütün bu harikulâde faaliyetlerin mesai unsurlarını görelim: Ziraat mektebine girilince alt katta ve sağda sıra ile ve karşılıklı üç dört oda vardır. Bunun birisi Hayati Beyin kalem odası idi. Biri şifre odası idi. Biri yatak odası ve diğeri telgraf merkezi idi. Şifreli şifresiz her türlü muhabere muamelelerinde Hayati beye iki veyahut üç genç muavenet ediyordu, o kadar. Yukarıya çıktığımızda sağ taraf koridorlarında sıralanan odalardan birincisi Recep (Peker) beyin odası idi. Bu odada Recep beyin yatağı ile masası vardı. Bilâhare orada kendisine yatak arkadaşı olarak Hüsrev bey de inzimam etmişti. Fakat çalışan tek unsur Recep beydi. Hayret olunacak bir çalışma kabiliyeti ile mücehhez olan bu çok değerli arkadaş orada Paşanın belli başlı bir yardımcısı idi. Zaten çalışanlar da işte bunlardı. Sonradan Sıhhiye Vekili olan Doktor Refik bey de orada, ziraat mektebi karargâhında idi. Ancak çok halûk olan doktor daha ziyade kendi sahasında kalarak bütün bu mesaiye yalnız rey ve fikri ile ve arkadaşlara şetaret veren sözlerile iştirak ediyordu. Onun vazifesi de çok mühimdi: Kendisi bilhassa Paşanın sıhhati ile meşgul oluyor, onun harekât ve sekenatından yemeğine kadar her şeyine en ince bir dikkatle bakıyordu.

O gün, galiba 4 veya 5 Nisan akşamı yemekte fazla olarak benden başka hatırımda kalabilmişlerden Halide Edib hanım, Adnan ve Cami beyler de vardı. Bu arkadaşlar biraz aşağıda ziraat mektebinin çiftliği denilen binada yerleşmişlerdi. Henüz levazımları iyice düzelemediğinden ekseriya yemeğe yukarıya karargâha geliyorlardı.

«Anadolu Ajansı»

Yemekten sonra biraz her şeyden bahsedilmek suretile konuşuldu. Paşanın o günlerde merak ettiği şeylerden biri de Türkçülüktü. Bilhassa bunun üzerinde konuşuldu. Mesele daha iyi tavazzuh etsin diye o kendisini muteriz mevkiine koyuyor ve müsbet sahada yürüyenleri bin bir itirazı ile sıkıştırıyordu. Sonra Halide Edib hanımla Akhisar istasyonunda karar verdiğimiz Anadolu Ajansından bahsedildi. Eğer Paşa da muvafık görürse yarından tezi yok, hemen işe başlanabilirdi. Paşa fikri çok güzel buldu. Ancak Paşa memleket muhitine telgrafla verilmek üzere yazılacak olan haber ve yazıların ilk günlerdeki eşkâlini bir kere kendisi görmek istiyordu. Takip olunan siyaset ve zihniyete muhalif birşey olmasın diye.

— İlk günleri, diyordu, bu yazılarda gerek fikir, gerek tarzı tahrir itibarile belki bazı tashihat yapılmak lâzım gelebilir. Fakat üç beş gün geçtikten sonra zaten siz takip olunan siyaseti kavramış olacağınızdan artık belki buna da hacet kalmadan iş kendi kendine yürür gider.

Ajans bahsinde kararımız şu oldu: İlk günü Paşa Anadolu Ajansını bütün memlekete takdim edecekti. Yani şu ve şu maksatlarla Ankarada bir Anadolu Ajansı teşkil edildi. Memleketin her tarafını, şu müşkül anında, cereyan eden ahvalden haberdar edecektir. Bu ajans tebligatını şu ve şu suretlerde mümkünse ve mümkün olduğu kadar memleketin en ücra köşesine kadar yayacaksınız, diyecekti. Halide Edib hanımla ben de neşri o gün-

lerin işine yarayacak resmî, gayri resmî, yerli ve yabancı haberleri toplayarak günde en az iki servis yapmak üzere telgrafhaneye verecektik.

Sonra İstanbuldan gelebilecek, gelmelerinde fayda olabilecek adamlar bahis mevzuu oldu. Nerede ise Meclis toplanacak ve nihayet Ankarada usulüne muvafık bir hükûmet teşkili lâzım gelecekti. Buna âzâ ve erkân lâzımdı. Bazı isimler tesbit olundu ki hatırımda kalanlar şunlardır: Rauf Ahmet bey, o zaman İstanbul mebusu olan sonraki Kütahya mebusu Ferit bey, o zaman galiba Saruhan mebusu olan Muvaffak bey, şair Mehmet Akif bey.. Bunlara derhal tebligat icra edilmesi emri verildi. O zaman İstanbul ile alâkamız kesik ve Trakya ile bütün bütün ayrılmış vaziyette olmakla beraber gizli tellerle gerek orası ile, gerek burası ile muhabere ediyorduk. Trakyaya hatır ve hayale gelmeyecek bir yerden dolaşmak suretile haberler isal ediyor, İstanbul ile ise gece yarısından sonra o zaman (Zafer) parolasını taşıyan - hâlâ kim olduğunu bilmediğim - fedakâr bir telgrafçıdan haberler alıyor ve onun vasıtasile İstanbulda istediklerimize haberler veriyorduk.

Mustafa Kemal Paşa ile uzun ve tarihî bir hasbıhal

Gece yarısına doğru Halide Edib hanım ve arkadaşları gittiler. Demindenberi uyuklamakta olan doktor Refik bey de odasına çekildi. Recep bey acele çıkacak işler için biraz çalışmak ihtiyacında olduğundan bahsetti. Paşa ile yalnız kalmıştık :

— Çocuk, bize kahve getir.

Emrini verdikten sonra :

— Bak Nadi bey işler nerelere kadar sürüklendi geldi.

Dedi. Maamafih onun fikrince ortada telâş edecek büyük bir şey yoktu. Ne olsa vatan behemehal kurtarılırdı. Fakat bu işler böyle olmadan dahi, belki daha çok

evvel ve daha çok kolay olarak meseleyi halletmek kabildi. Dedi ki :

— (Pera Palasta) görüştüğümüz zamanı düşün. O zaman hükûmette ben bulunsaydım, muhakkak memleketin sürüklendiği bu muhataranın önüne daha orada iken geçerdim. Ahmet İzzet Paşa, teşkil edeceği kabinede bana Harbiye Nezaretini versin diye Adanadan telgraf çektim. Kendisi bunu mansıp hırsile tefsir etmiş. Halbuki ben adamlarımızı biliyordum. Orada memlekete yapılacak hizmeti en büyük salâhiyetle ancak ben yapabilirdim. Eğer ben o kabinede bulunsaydım işi daha İstanbulun eşiğinde iken hallederdim. Elbette karaya itilâf askerleri çıkartmamak için kat'i tedbirler alırdım. Ne olacaksa orada olurdu ve emin olabilirsin Nadi bey ki karaya itilâf askeri dahi pekâlâ çıkmayabilirdi. Eğer ben o kabinede bulunsaydım hükûmet Padişahın keyif ve iradesile ve yaptıkları gibi defolup gitmezdi. İcap ederse tahtını Padişahın başına geçirirdim, fakat hükûmet yerinde kalırdı: Budalalar!.. Bu kadar kritik bir zamanda hiç bir milletin talihi şunun keyfine, bunun zafına oyuncak olabilir miydi?.. Hiç bırakır mıydım ki o işler öyle olsun?..

Filhakika Halep dönüşünde Paşa bir müddet (Pera Palas) da kalmıştı. Orada vaziyet üzerinde uzun uzun görüşmüştük. Harbiye Nazırlığını istediği doğru idi. Bu talebin mansıp hırsı ile tefsir edildiği hakikatti. İzzet Paşanın hükûmetten firar ettiği bedahetti..

Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti istifa edip gittikten sonra Paşa ortada henüz bir Meclisi Mebusan bulunmasına istinaden yine hükûmete geçebilmeyi düşünmemiş değildi. O sıralarda İstanbulda ihtilâl ile hükûmeti ele almayı gayri caiz görüyor, çünkü o ahval ve şerait içinde bunu pek yürür bir iş saymıyordu. Fakat Meclis Tevfik paşa hükûmetine ademi itimat beyan ederse belki o hükûmetin de defolup gidebileceğini ve o halde hükûmete

kendisinin dahil olabileceğini bir an için tasavvur etmişti. Hükûmete gayet muslihane bir şekil ile girmek, fakat ondan sonra ne yapılmak lâzım gelirse orada yapmak istiyordu. Bunu tecrübe etmeye kalkıştı. Paşa Meclisin ademi itimatta sarih ve kat'î olmasına taraftardı. Evvelâ bunu yapmak kolay olmadı, saniyen ve buna rağmen Tevfik Paşa hükûmeti meclisi - berikinin intihabından asla bahsetmemek şartile - feshetti.

— Nadi bey, dedi, Tokatliyanın karşısında bulunan sokaktaki evde oturduğum zaman, biliyorsun ki, artık İstanbulda iş görmekten en ufak ümidi dahi kesmiş olmak mevkiinde idim. Sonra Şişlide bildiğin evde oturdum. Fakat bütün bu ikametler esnasında hep Anadoluya geçerek memleketi artık buradan kaldırılacak bir manivelâ ile kurtarmak zihniyetine salik olmuştum. İşte görüyorsun, şimdi Ankaradayız ve yine karşı karşıyayız. Arkadaşlarıma lâf anlatamamak neticesi olarak yeniden yeniye müşkülâta maruz kalmadık değilse de maksada doğru çok mesafe katettiğimiz de muhakkaktır.

★

Paşa :

— Abe çocuk, hani kahve?..

Dediği zaman saat gece yarısından sonra ikiye gelmişti. O zamana kadar çocuk üç defa kahve getirmişti. Paşa getirilen kahveleri hesaba katmıyor, bir kere verilmiş olacak kahve emir ve kumandasının mütemadiyen tatbik olunup gitmesini istiyordu. Şimdi vaziyeti mütalâa ediyorduk. Ben Kuşçalıdan çektiğim telgrafa aldığım cevabın Ankarada gördüklerimle tamamen itilâf edememesi şeklinde gizli bir ıztırabın zebunu idim. Paşaya saklamadım ki kendi huzuru azamî emniyet ve itminanı mucip idi. Fakat üst tarafı da insana bir boşluk, bir çöl hissi vermekte o kadar kuvvetli idi.

— Öyle görünür Nadi bey, dedi, öyle görünür. Zaten bu büyük işin zevki de işte buradadır. Bu çölden bir hayat çıkarmak, bu inhilâlden bir teşekkül yaratmak lâzımdır. Maamafih sen ortadaki boşluğa bakma. Boş görünen o saha doludur, çöl sanılan bu âlemde saklı ve kuvvetli hayat vardır. O millettir, o Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilâttır, işte şimdi onun üzerindeyiz...

Ben pratik olmayı iltizam ettiğim için doğrudan doğruya Yunan cephesine taarruz ettim. Mütehaşşit muntazam bir kuvvet vardı ve onun karşısında da bizim gayri muntazam kuvvetlerimiz... Bence cepheyi tutan oradaki kuvayı milliye değildi, belki (milen) hattı denilen siyasi vahime idi.

Paşanın gözleri parladı :

— Bunu bana Sivasa da yazdınızdı, o cephelerden de ayni mealde müracaatlar vâki oldu. İsteniliyordu ki Sivasta ve şurada burada oturarak vakit geçireceğime - sanki buralarda boş vakit geçiriyormuşum gibi - gideymişim de o cephelerin başına geçeymişim. Basit bir müşahede ve telâkki bu noktai nazara hak verdirebilir. Fakat benim oraya gitmekte hiç acelem yoktur. Ve o cephelerin hayır ve selâmeti için acelem yoktur. Mustafa Kemal Paşa Demirci Mehmet Efe olamaz Nadi bey. Bunu böyle söylemekle oradaki arkadaşların kıymetlerine halel vermek istemiyorum. Bilâkis onlar pek iyi adamlardır ve vatan için işte fedakârane çalışıp duruyorlar. Fakat hareketlerinin mecmu kıymeti vatanperverane bir tezahür mahiyetini tecavüz edemez. Bu da bir kıymettir. Fakat bu kıymet manevî bir kıymettir. Yunan orduları ise maddî bir teşekkül olduğundan yalnız böyle manevî bir kuvvetle durdurulamaz. Balıkesir, Manisa ve Aydın cephelerine karşı alâkasız değiliz. Fakat oradaki mevcutla, o havalinin mevcudu ile o işi halletmek imkânı olamaz. Onun için bunca talep ve müracaatlara rağmen ben oraya gitme-

dim. Yunan cephesi Aydın veyahut Manisa livalarının cephesi değildir. Yunan cephesi bütün memleket ve bütün vatan cephesidir. Ne zaman bütün memleket bu cephenin hakiki mânası bu olduğunu anlar ve öyle de benimserse işte bu cephe o zaman yıkılmış ve Yunanlılar da işte o zaman denize dökülmüş olur. İşte ben şimdi bu hakiki lüzum ve zaruretin tesisi peşindeyim. Hattâ halledeceğimiz şey yalnız bir Yunan cephesinden ibaret de değildir. Memleketin selâmeti ve milletin istiklâli bahis mevzuudur. Önümüzde (misakı millî) var ki bütün prensiplerimizi mütevaziane bir şekil ile ifade ediyor. Düsturu vazetmişizdir: Milletin istiklâlini vatanın son kaya parçası üzerinde müdafaa edeceğiz, kurtaracağız veya - eğer mukadderse - öleceğiz. Fakat eminiz ki ölmiyeceğiz ve kurtaracağız.

— Evet, hepimizin maksudumuz ve azmimiz bu. Oraya varmak için daha evvelden verilmiş kararlar ve halledilmiş meseleler olmak lâzımdır.

— Benim itikadıma göre bu türlü büyük vaziyetlerde kararları zaman verir, meseleleri de o halletmiş bulunur. Bu itibarla ben zannediyorum ki kararlar kendi kendine verilmiş ve meseleler de kendi kendine hallolmuştur. Olunmayanları varsa onlar da olunur giderler.

— Meclisin ne vakıt toplanabileceğini tahmin ediyoruz? Bir de her kerameti meclisten beklemek niyetinde miyiz?.. Açık söylemek için ben bu niyet ve kanaatte değilim. Zaten ıztırabım da ondandır.

— Bu ıztırap beyhude ve bu kanaat hiç olmazsa eşkâli zahiriyesi ile eşkâli hakikiyesi arasında galattır. Ben bilâkis her kerameti meclisten bekleyenlerdenim. Naci bey, bir devre yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak millî kararlara istinat etmekle, milletin temayülâtı umumiyesine tercüman olmakla hasıldır. Milletimiz çok büyüktür. Hiç korkmayalım. O

esaret ve zilleti kabul etmez. Fakat onu bir araya toplamak ve kendisine: (Ey millet! Sen esaret ve zilleti kabul eder misin?) diye sormak lâzımdır. Ben milletin vereceği çevabı biliyorum. Ben milletin büyüklüğünü biliyor ve bu sual karşısında onun o suali soran çocuklarını hırzıcan edecek gibi seveceğini ve alınlarından öpeceğini biliyorum. Ben biliyorum ki bu millet kendisine bu suali soran çocuklarının hep o esasa müstenit tedabir ve tertibatını canla, başla kabul edecektir. Onun için işte ben şimdi bu yoldayım, onun çok sağlam bir yol olduğuna kani olarak...

— Fakat İstanbulda düşmanlarla birleşmiş bir saray olduğunu bilmek ve hiç olmazsa bu teferruat üzerinde bazı kararlar almış olmak lâzım değil mi?

— Onların hepsi malûmdur. Fakat bizim bildiğimiz hakikatlar milletçe de tamamen malûm olunca, onun mukarrerat bahsinde dahi, bizim gibi düşüneceği neden kabul edilmemelidir? Ben bilâkis milletin bu hususta daha salim, daha kat'i kararlar vereceğine kaniim. Hülâsa millet bu halâs cidalinde ve bütün vaziyeti bütün vuzuh ve sarahati ile gördükten sonra aledderecat en salim, en makul, ve en yüksek kararları verecek ve bence muhakkaktır ki o bahislerdeki kararlarında hattâ seni ve beni çok geçecektir. Ben bundan emin olarak işlerimize bakalım derim.

— Canım paşam, nazariyat çok güzelse de, vaziyetin hakikatlerinden çıkan icaplar da isticali amirdir. Meselâ Ankarada beni bihuzur eden en büyük şey ordunun yokluğudur. Hakikat odur ki eğer elimizde istinad edecek bir ordu bulunmazsa bütün bu güzel nazariyat suya düşüp gidebilir.

— İşte aramızdaki fark bilhassa burada göze çarpıyor. Bence meclis nazariye değil, hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür. Evvelâ meclis, sonra ordu Nadi bey. Orduyu yapacak olan millet ve ona niyabeten meclistir. Çünkü

ordu demek yüz binlerce insan, milyonlarca ve milyonlarca servet ve sâman demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulü meydana çıkarabilir, ve bir kere bu hale geldikten sonra milletin hayat ve mevcudiyetine zıd olan mezalim ve tazyikatın kâffesini bertaraf etmeye muktedir olmak salâhiyetini yalnız nazariye olarak değil, filen de kazanmış oluruz.

Paşa ile bu vadide muhtelif meseleleri mütalea eden muhâveremiz gecenin saat üç buçuğuna kadar devam etti. Odalarımıza çekildiğimiz zaman Ankaranın boşluğu gözümden silinmiş, bütün vatan nazarımda canlı insanlarla dolu bir istihkâm ve abütabı ile nazarları eğlendiren bir gülistan olmuştu. İlk defa olarak, vicdanen de pür huzur, çok rahat bir uyku uyudum.

Büyük Millet Meclisine doğru!..

Ankaraya muvasalatımızın vaziyeti kavramağa ait ilk günleri geçmiştir. Şimdi artık adamakıllı iş başındayız, ve hepimiz çalışıyoruz. İstanbuldan çıkıp gelebilecek mebuslar ile Anadoludan intihap olunarak gelecek mebuslara ikametgâh olarak Darülmuallimin binası tahsis edilmiştir. İlk gelen arkadaşlarla bu bina koğuşlarının ilk misafirlerini teşkil edenlerdeniz. Her gün bir iki, üç beş arkadaşın daha inzimamile kışla hayatımız büyümektedir. Çok vakit geçirmeksizin orada derhal bir (tabldot) teşkilâtı yaptık. Sabah kahvaltısından akşam yemeğine kadar bütün o günlerin meşrubat ve mekülâtı tarafımızdan müntehap ve kendi arkadaşlarımızdan müteşekkil bir idare hey'eti tarafından temin ediliyor ve adam başına günde ancak 48 - 55 kuruşa mal oluyor. Hesaplı hareket etmeğe mecburuz. Mektebin bütün takımları mesuliyetimiz altında olarak emrimize tevdi olunmuştur. Muayyen saatlerde cemaatle kahvaltıya inmek ve yemekler yemek arkadaşlara bir nevi mektep hayatı yaşatıyor. Bundan memnun

olanlar çoktur. Büyük adamların bazan ne çocuk şeyler olduğunu Darülmuallimin yemekhanesindeki cemaatın şakraklığında keyif ve zevkle temaşa ederdim.

Ben (Hâkimiyeti Milliye) yi çıkarıyor ve ona yeni bir ruh, yeni bir şekil ve kıyafet vermeğe çalışıyordum. Ayni zamanda Halide Edip hanımla Anadolu ajansının servislerini yapmağa başladık. O sene Ankaranın kırk ikindi yağmurları kesretle yağıyor ve âdeta bazan kış manzarası verdiği günler oluyordu. Ajans için paşanın karargâhı olan Ziraat Mektebinde bir oda alarak merkez ittihaz ettik. Her gün oraya çıkıyorum, ve Halide hanımla çalışıyoruz. Bu işte çok geçmeden İstanbul mebusu Ali Rıza bey de bize iltihak etti. Havadislere propağanda mahiyeti vermekteki istidat ve kabiliyeti nazarı dikkati caliptir.

İstanbuldan Avrupa matbuatının getirtilmesini temin edecek esbaba tevessül etmişizdir. Her gün karargâhın muamelât ve muhaberatından bizce istifade olunacak bir hayli malzeme çıkıyor. O zaman bilhassa cenup cepheleri muharebatı büyük faaliyetle devam ediyor. (Suruç) dan Anamura kadar, Ayıntapta, Urfada, Maraşta, Adanada ve hattâ Mersinde her gün vurusuluyor. Bu küçük muharebelerin vekayii içinde esatir destanlarını gölgede bırakacak hadiseler ve harikalar vardır. Zaten çok geçmeden havadise garkolacağız. Çünkü intihabat ilerledikçe İstanbulda bir homurtu başlamıştır.

Nerede ise isyanların eli kulağındadır, Anzavur, mahsusan kendisine paşalık unvanının da tevcihi suretile ve emrine tevdi olunan bir harp sefinesile Balıkesir taraflarına gönderilecektir. Vazifesi oradaki millet cephesini arkadan vurmak, ve müteakiben Balıkesirden başlayarak Bursaya doğru, kimbilir belki daha ilerisine doğru önüne gelecek her yeri saray emrine ve İngilizlerle Yunanlılar nam ve hesabına zabt ve teshir etmektir. Bir kere o bu muvaffakiyetleri temin ededursun İstanbulda mümkünse

bütün Anadolunun tav'an ve kerhen biz Ankara âsilerine karşı kıyam etmesi için tertibat alınmış ve teşebbüsata geçilmiştir. Cepheden alınan kuvvetlerle (Gönen) taraflarında teşkil ve Karabigaya kadar takip olunan ve ancak orada kendisini bekleyen bir gemiye can atmak suretile kaçabilen Anzavurdan sonra Hendek, Düzce, Bolu ve havalisi isyan edecek, isyan his ve galeyanı Ankaranın yanıbaşındaki Ayaşa kadar yürüyecek, belki Ankaranın bile bu hesaba kazanılmak istenildiği sezilecek, sonra Ankaranın üzerinden atlayarak Yozgatta ve daha ilerilerde patlak verecektir. Bizi bütün gündüz işgali kâfi değilmiş gibi bazan gece yarılarından çok sonralara kadar uğraştıran müthiş, elîm, hazin ve feci hadiseler.

İsmet paşanın Ankaraya gelişi

Bu şerait içinde intihabatın tesrii lâzımdır. O yapılıyor. İntihabatı yapabilen yerlerin mebusları sür'atle Ankaraya gönderiliyorlar. Onlar hergün üç beş gelmektedirler. Bu günlerin mühim bir hadisesi İsmet paşanın (o zaman İsmet bey) Ankaraya muvasalatı oldu. Benim kendisinin Celâleddin Arif bey takımında olduğundan dahi haberim yoktu. Malûm olduğu üzere Beykozda izini kaybettiğim İbrahim Süreyya beyin de dahil olduğu bu takım Hendek ve Düzce üzerinden Bolu tarafına gitmiş ve Ankaraya bu tarikle ancak uzun ve müşkül bir seyahat neticesinde gelmiştir. Geyve kaymakamı kendilerini aradığı zaman bu hey'et artık Ada tarikile gelmek için geriye dönemiyecek kadar ilerlemiş bulunuyordu. İsmet beyin bu hey'etle nerede birleşmiş olduğunu hâlâ bilmiyorum. Fakat onu bir sabah Ankara civarında istikbal ettiğimiz hey'et arasında görmekten çok mütehayyir ve çok memnun olmuştum.

Kendisini ilk defa Balkan muharebesinin Türk - Bulgar sulh müzakereleri esnasında Babıâlide görmüştüm.

O zaman rütbesi ihtimal ki yüzbaşı, yahut pek pek binbaşı olmalı idi. Bulgarlar namına General Savofun bulunduğu o müzakerede İsmet bey Türk askeri murahhası idi. Kulağı biraz ağır işiden bu adamın vaziyeti idrak ve ifadedeki müstesna kabiliyetine dikkat etmiştim. Ondan sonra İsmet bey benim için her fırsatta görülmesinden zevk alınacak bir şahsiyet olmuştu.

Fakat hadiseler adamları o kadar seyyar ve serseri kılmıştı ki kendisini ancak bir iki defa görmek nasip ve müyessed olmuştu. Bu telâkkilerin biri Süleymaniye civarındaki evinde vuku bulmuştu. Galiba mütarekenin hercümerç zamanlarında idi. Ne yapılacak diye herkesin her ümit ettiği arkadaşla başbaşa vermek üzere konuştuğu o zamanlarda idi. Kendisini ziyarete gelmiş olan yalnız ben değildim, ve herkes benim gibi ondan birşeyler ümit ederek oraya gelmişti. Hatırımdadır, İsmet bey orada bir karar ifade etmemiş, fakat behemehal birşey yapılması lüzumunda çok serbest ve çok sarih olmuştu. Tavrında hiç tevahhuş ve tereddüt yoktu. Hattâ tevazuu bile hatırına getiremiyordu. Vaziyeti hâkim bir tavırla muhakeme ediyor, açık söylüyordu.

Celâleddin Arif bey takımının o gün, 9 Nisan 920 öğleden evvel Ankaraya muvasalat edeceğinden haberdardık. Kimbilir, muvasalatın böyle adamakıllı istikbale müsait bir zamana tesadüf etmesi belki bizce matlup ve mültezim ve ihtimal ki bu itibarla şu saatta muvasalat belki biraz müretteptı bile. Gelen hey'etin içinde yabancı askerlerin, düşman askerlerin harimi ismetine tecavüz etmiş oldukları bir millet meclisinin düşman elinden kaçıp kurtulmuş reisi vardı. Bu hey'eti mutantan bir surette istikbal ederek düşmanlardan ve onlarla birleşen padişahtan intikam almak, onlara karşı meydan okuyan bir nümayiş göstermek istiyorduk. Elimizde gazete vardı, elimizde ajans vardı. Bu nümayişi yapar ve onu kâinatın dört

köşesine de pekâlâ yayabilirdik. Zaten işe daha evvel başlamış, Ankarayı istikbale hazırlamış, bu hazırlıktan vatan muhitini lâyık ve lâzım lisanı ile haberdar etmiştik.

Filhakika o gün Ankara mühim günlerinden birini daha yaşadı. Şimdi Ankarada geçen o müthiş, müheyyiç, fevkalâde ve harikulâde günler bir anda gözümün önünde sıralanıyor da... ne mes'ut ve mübarek memlekettir bu diye yüreğim titriyor. İşte o gün de onlardan biri olarak sayılabilir. O gün bütün Ankara sokaklara dökülmüştü denilebilir. Memlekette en külüstürüne varıncaya kadar bütün arabalar meydana çıkmış, herbirine üçer dörder arkadaş binmek suretile büyük bir kafile Ayaş yolundaki taş köprüyü geçmiş ve daha ilerlemişti. Yayaların hesabı yoktu. Hele yolun iki tarafındaki tarlalarda koşturulan atlar manzaraya hususî bir mahiyet ve âdeta bir mehabet veriyordu.

Nihayet gelen ve istikbaline gidilen heyetle telâki olundu. İki tarafça herkes atlarından, arabalarından, otomobillerinden inmiş, sanki asırların hasretini telâfi etmek istermişcesine bir musafahadır başlamıştı; eller sıkılıyor, deraguşlar tevali ediyordu. Bütün bu gürültü içinde Mustafa Kemal paşanın sesi yükseliyordu:

— Canım İsmet bey nerede?.. Canım hani İsmet?..

Paşa sabırsızlıkla arıyordu. Ona iltihak ettik. Çok geçmeden İsmet bulundu. Gürültüye karışmak istemeyen mütevazi ve ufak tefek bir emirber neferi gibi - elbisesi hemen hemen bir nefer elbisesine benziyordu - kenara çekilmiş, dudaklarında tatlı bir tebessümle bekliyordu. Paşa sür'atle yürüyerek ellerini yakaladı:

— Hoşgeldin İsmet!

İsmet o gün hiç lâf söylemiyor gibi, yalnız hiç eksilmeyen tebessümü ile konuşuyor gibiydi. O daima tebessüm ediyor, paşa muttasıl söyleniyordu:

— Bugün çok memnunum İsmet. Ama ne iyi ettin de geldin, ama ne iyi ettin de çabuk geldin!..

Şimdi kafile şehre doğru dönüyor ve çoluğuna çocuğuna ve kadınlarına varıncaya kadar sokaklardan taşan ve hattâ duvarların üstlerini dolduran halkın alkışları arasından geçiyordu.

Konyadan gelen nahoş haberler

O günlerde, yâni bilhassa Nisanın ilk yarısında her tarafta intihabat ile iştigal edilmekte idi. Buna ait muamelât merkezden sıkı bir kontrol ile ve ehemmiyetle takip olunuyordu. Bu sırada Konyanın bir türlü nihayet bulmayan bir tereddüt devresi geçirmekte olması nazarı dikkati celbetmekten hâli kalmıyordu. Konyanın ilk vaziyeti biraz acele etmiyen, ne vakıt olursa yapılır diyen bir ayak sürüme manzarası arzettiği halde bilâhare orada bazı kimselerin:

— İstanbulda bir meclis vardı. O şimdi ne oldu, hiç bir mahiyeti kalmadı mı? Buna nazaran acaba şimdi yeniden bir intihap yapmak doğru mu?..

Dedikleri ve hattâ diğer bazılarının:

— Bu hususta bir kere de İstanbul ile muhabere edilse, Babıâliye sorulsa, saraya ve padişaha sorulsa?. Yolunda mütalealar yürüttükleri işitildiği zaman Ankarada Konya hesabına hayli ciddi bir vaziyet önünde bulunulduğuna derhal hükmedilmiştir. İstanbulda değil saraya ve padişaha, hattâ Babıâliye sorulsa elbette bu intihabatın gayri muvafık ve kimbilir belki de gayri meşru olduğu cevabı alınacağı yüzde yüz nisbetinde muhakkak bir keyfiyet idi. İstanbulun hattâ en makul zannolunan ricali bile Anadolunun milli zihniyetinden, millî azim ve karardan, hülâsa millet idare ve iradesinden ibaret olan hattı hareketini son günlere kadar, kendileri yıkılıp gidinceye

kadar anlayamamışlar, anlamamakta ısrar edip durmuşlardır.

Hele o ilk intihap günlerinde sarayla İngilizlerin Ankaraya karşı hatır ve hayale gelebilecek her gûna ifsad teşebbüsatına kalkışmak üzere bulundukları kuvvetle his edilmekte olduğundan Konyanın tereddüdündeki ehemmiyet hassaten calibi dikkat görülmeli idi. Konya Anadolunun mühim merkezlerinden biri idi. Orada iltizam olunacak yanlış bir hareket, sui tesiratı itibarile fena neticelere gidebilirdi. Binaenaleyh daha tereddüt devresinden ibaret bir mebdede iken Konyayı tenvir ve ıslah etmek lâzımdı. Bu vazife o zaman Aydın tarafında Demirci efe cephesinde bulunan Refet beye (Refet paşa) havale olundu. Tabii kendisine muhtelif ihtimallere karşı talimat ta verilmiş olacaktı. Meselenin ehemmiyeti kadar emrin icrasındaki hususiyet de görülmeğe şayandır. Şöyle ki:

İki üç gün sonra bir sabah kumandan Refet bey bir tren Konyalı ile Ankaraya çıkagelmez mi?.. Bu bir tren Konyalı, Konyanın ulema ve eşrafından mürekkep olup Vali ve kumandan da beraberlerinde idi. Hadisenin şöyle cereyan etmiş olduğunu tafsilâtile sonradan öğrendik:

Refet bey beraberine kâfi miktar zeybek suvari alarak seyri seri ile Konyaya hareket etmiş ve fakat yolda tasavvur ve tasmim ettiği bir plân ile bu tenvir ve ıslah keyfiyetinin Ankarada icrası daha muvafık olacağı esasını düşünerek, işe, bu neticeyi temin edecek bir mukaddime ile, başlamağı kurmuştur. Bu maksatla seyahatını Konyaya kadar temdit etmiyerek zeybeklerile beraber (Sarayönü) istasyonunda tevakkuf eylemiş ve orada validen başlayarak muhtelif zevat ile makine başında konuşmustur. Refet bey evvelce Sivastan Konyaya gelmiş ve orada bir müddet kalmış olduğundan kendisi Konya muhitince meçhul değildi. Makine başında konuştuğu kimselere demiş ki:

— İntihabat işleri ve saire gibi bazı mesailden dolayı Konyaya gitmek emrini aldım, ancak Konya hesabına bu meselelerin halli için fevkalâde tedbirlere ihtiyaç olacağını zan ve tahmin etmiyorum. Binaenaleyh kuvvetlerimle Konyaya geleceğime ben daha ziyade şayanı tercih görüyorum ki vali ve kumandan beyler de beraber oldukları halde Konyanın eşraf ve ulemasından kâfi miktar zevat tren ile derhal (Sarayönü) istasyonuna gelsinler, ve kendileri ile burada konuşalım.

Konyada bu noktai nazara iştirak edilmek için hiç müşkülât olmamış. Dediğimiz zevat bir tren alarak üç dört saatlik bir seyahat için (Sarayönü) istasyonuna gelmişler. Fakat tren gelir gelmez bir taraftan Refet paşa zeybekleri ikişer üçer vagonlara çıkmışlar, diğer taraftan iki tren hemen yekdiğerine raptolunarak ileri hareket emrini almış ve Afyon - Eskişehir istikametinde ilerlemeye başlamış. Refet bey misafirlerine ancak trenin hareketinden sonra izahat vererek yolda görüşülebileceğini ve daha iyisi, en iyisi Ankarada görüşülmek olacağını söylemiş. İşte bu tertip ve tedbirlerin neticesi olarak da bir sabah Ankara istasyonuna böyle bir kafileyi hamil bir Konya treni gelmiştir.

Hemen ertesi sabalı hükûmet konağının büyük salonunda Mustafa Kemal paşa Konyadan gelen bu zevat ile çok müessir bir hasbıhal yaptı. İçtimaa o zamana kadar İstanbuldan gelmiş olan mebuslar da iştirak etmişti. Paşanın oradaki hasbıhali hakikatte en mühim irticalî hitabelerinden biri idi. Memleketin içine düştüğü vartayı, milletin bu belâdan kurtulmak için tuttuğu yolu anlatıyordu. Çok ciddî, çok vakur, fakat ayni zamanda çok kahir söylüyordu. Sanki bütün millet onun lisan ve şahsında temessül etmiş, haykırıyordu. Hazır olanlar behtü hayretten donakalmışlardı. Kimsede söz söylemeğe mecal ve iktidar yoktu. Nihayet ulemadan Sivaslı Ali efendi olduğu-

nu bilâhare öğrendiğim ak sakallı bir zat ağlar gibi bir lisanla:

— Doğrusu biz vaziyetin ta bu derece vahim olduğundan gaflet üzere imişiz. Sizleri gördük ve hakikatleri öğrendik. Konyanın bu yolda milletten zerre kadar bile ayrılmayacağından emin olmanızı rica ederiz. Tuttuğunuz mübarek yolda Allah sizlere ve cümleye nusrat ve muvaffakiyet ihsan buyursun. Allah bu Türk milletini ve bu islâm diyarını şu âfetten de korusun ve kurtarsın.

Dedi. Bereket versin hoca söylemişti. Şimdi herkes geniş bir nefes almış, bütün o salondakiler hocanın tercüman olduğu netice etrafında toplanmışlardı. Biraz değil de pek çok ağır bir hava ile başlayan bu içtima bütün ruhlara hafiflik veren şu tatlı neticede karar kılmış oldu. Konya ulema ve eşrafı ilk trenle memleketlerine döndüler. Orada da intihabat sür'at ve selâmetle icra kılındı.

Şu fıkrayı bitirirken hüzün ve esefle kaydetmeliyim ki salonda o sözleri söyleyen ve hattâ avdetlerinde trenin kalkacağı esnalarda dualar ve senalar eden çok hamiyetli ve çok temiz kalpli hoca Sivaslı Ali efendi, bilâhare Konyada Delibaş isminde bir serserinin ika ettiği isyan esnasında parçalanmak suretile rahmeti rahmana kavuşmuştur. İstiklâl cidali kolay ve bedava olup bitmemiştir. Uğrunda verilen kurbanlar yüz binlerle sayılacak kadar çoktur. İşte onların içinde nuranî simasile bu mübarek ve muhterem hoca da vardır.

Celâleddin Arif beyin vaziyeti!

Ankaraya muvasalat eden Celâleddin Arif beyin tecavüze uğramış bir meclisi mebusan reisi olarak yapacağı vazifeler vardı. Ferdası sabahı kısa bir müzakereden sonra şekiller tespit olunarak yazılacak şeyler yazıldı. Bunlar biri vaziyeti hikâye sadedinde millete hitap eden bir beyanname, diğeri Avrupa ve Amerika memleketlerine ve

hususile Avrupa ve Amerika millet meclislerine hitap eden bir protestoname idi. Protestonamenin fransızca metnini Zonguldak tarikile İstanbula ve buradan da harice göndermek tarikini ihtiyar ettik, ve her iki vesikayı Anadolu Ajansı ile memlekete verdik.

Bu vesikaların tahrir ve irsaline kısa bir müzakere kifayet etmiş olmakla beraber yine o kısa müzakere esnasında vaziyeti Celâleddin Arif beyin anlayışı ile bizim anlayışımız arasında tuhaf bir ihtilâfı nazarın teressüm ettiği de fark olunur gibi olmuştu. Celâleddin Arif bey kendisini, uğradığı âkıbete rağmen hâlâ meclisi mebusanın reisi addetmek ve bilhassa bunun bir içtima devresince devamı tabii olduğunu anlatmak istiyordu. Zihniyetin öyle veya başka türlü oluşuna göre vaziyetin ifade ve idamesinde farklar olacaktı. Bizim anlayışımıza göre İstanbulda cereyan eden hadisattan ve solda sıfır derekesinden de aşağı indirilen Babıâli ile sarayın bu hadiselere miskinane mutavaatlarından sonra Anadolu Türkünün ve bütün vatan muhitinin yaratacağı yeni teşekkül hakikaten yepyeni birşey olmak lâzım gelirdi. O ancak böyleliklerdir ki halâs ve istiklâl gayelerine doğru fedakârane ve azimkârane yürüyebilirdi. Halbuki Ankarada vücuda gelecek yeni teşekkül, İstanbulun bir mâbadı gibi telâkki olunarak o zihniyetle teşkil ve o zihniyetle tedvir olunacak olursa daha başlamadan bu yeni teşekkül çürütülmüş olurdu.

Bu münasebetle Mustafa Kemal paşanın bana söylemiş olduğu bazı sözlerle onların leduniyatından bahsetmek muvafık olabilir. Şu ihtilâfı nazara bakarak paşa bana:

— Vaktile meclisi mebusan riyasetine benim intihabım münasip olur dediğim zaman elbette ben hep ileride önümüze çıkabilecek ihtimali düşündüm. Çok kuvvetle varittı ki İstanbulda toplanacak bir meclis böyle veya bu-

na benzer bir âkıbete uğrayabilsin. O zaman tereddüt etmiyecek bir el, meclis reisi olmanın dahi verdiği selâhiyet ve kuvvetle millete icap eden işareti hemen verebilmeli idi. Celâleddin Arif bey on sekiz gündür yollardadır, Ankaraya doğru Anadolu içinden seyahat ediyor. Bir kere aklına gelip te vaziyeti izah etmeyi lüzumlu bulmuyor. Kaldı ki işte hakikatı görüşü dahi yanlıştır. Ben arkadaşlara demiştim ki benim İstanbula gelmekliğim doğru değildir. Fakat buna rağmen siz mecliste yine beni reis yapabilirsiniz. Meclisi reis vekilleri idare ederler. Bende olacak riyaset atiyen işimize yarayacak bir mesnet olmak üzere mahfuz bulunur. Halbuki onlar gittiler, hernedense bunu yapmadılar. İşte neticeleri.»

Filhakika meclisi mebusan açılmazdan mukaddem bir çok arkadaşlar Ankarada paşaya mülâki olup gelmişlerdi. Ben mektup yazmış ve cevap almıştım. Cevabında formülü gönderilen (Misakı millî) ye atfolunacak ehemmiyete işaret ediyordu. Meclisin küşadında paşanın riyaseti meselesi bahis mevzuu olmadı değil. Fakat kayıp bir reisin muvafık olmıyacağı yolunda söylenilen sözler galebe çaldı, ve daha doğrusu bu sözlere karşı vaziyeti daha yakından bilmek lâzım gelenlerin kuvvetli müdafaaları görülmedi. Böylelikle meclisi mebusan riyasetine evvelâ hakikaten çok değerli bir zat olan ve çok geçmeden irtihali memleket için azîm zayiattan bulunan Reşat Hikmet bey merhum ve ondan sonra Celâleddin Arif bey intihap olunmuşlardır.

İnsanlar hakikaten çok kere çok gafildirler, herhangi bir muhitin hususî vaziyeti ile alâyişi onlar üzerinde müessir olarak hakikatten kolayca tebaütlerine sebep olabilir. İstanbulda mı toplansın, Anadoluda mı içtima etsin diye etrafında o kadar gürültü olmuş olan son meclisi mebusan, Fındıklı sarayında meclis olarak vücut bulduğu zaman ona iştirak edenler nefislerini bir aralık sanki her

tehlikeden masun bir istihkâma girmiş oldukları hayaline tevdi etmişlerdi... Halbuki bu tehlike vardı ve muhakkaktı. Binaenaleyh alınacak tertip ve tedbirler hep ona göre alınmış olacaktı.

Celâleddin Arif beyin zihniyeti ortaya yeni meclisin mahiyeti meselesini çıkarmış oldu. Filhakika o günden itibaren meclisin mahiyeti, hukuk ve vazifeleri üzerinde görüşülmeğe başlandı. Bunlar çok çetin bahisler olarak bir günde beş günde halledilememiştir. Bu bahislerin geçirdiği safhalar üzerinde ihtimal ki müteaddit defalar tevakkuf etmek fırsat ve zaruretleriyle karşılaşacağız. Fakat o gün için meselenin başlangıcı Celâleddin Arif beyin Osmanlı meclisi mebusanı riyaseti olup kendi itikad ve telakkisine göre o bu nam ve unvanı ile yeni açılacak meclisin dahi pek tabii bir reisi olmak lâzım geliyordu. Nitekim meclis küşad olunup riyaset intihabatı yapıldıktan sonra dahi kendisi bir müddet daha diğer riyasetin hiç olmazsa kendisinde mevcut olacağını hulya etmiş durmuştu.

Ziraat mektebi karargâhında meclisin hazırlığına doğru daha ciddi faaliyetler tevali ediyordu. Meclisin içinde içtima edeceği binaya daha evvel karar verilmişti. Muhtelif binalar gezildikten sonra bu karar İttihat ve Terakki kulübü olmak üzere yapılmış natemam binaya taalûk etmişti. Ona verilecek şekiller tespit edilmiş, ona göre tadil ve ikmali mimara havale edilmişti. Orada hummalı bir faaliyet devam ediyor ve arasıra oraya gidilerek görülen işler gözden geçiriliyordu. Ziraat mektebi karargâhında ise meclisin manevi kısmının, yani hukuk ve vezaifinin tahzar ve tespitine ait mesai devam ediyordu.

Çok geçmeden isyanlar gelip çatacaktır. Bütün bu müşkülât içinde o günlerde görülen işler böyle sakin zamanlarda kolay kolay havsalaya sığacak şeylerden değildir. Bir taraftan Anzavurun izalesi için tertibat alınarak,

diğer taraftan onu orada bırakıp teşkilâtı esasiye esasatının mesnet teşkil edecek meselelerin müzakeresine avdet etmenin bu günlerde söylenmesi ancak dile kolay gelecek şeylerden olduğunu şimdi bizzat kendim görüp kendim takdir etmekteyim. Onbeş yirmi gün gibi kısa bir zamana sıkışabilen bütün bu karışık tufanın en bariz noktalarını toparlamağa çalışacağım.

Meclis, nasıl bir meclis olacaktı?

— Bu meclis, nasıl bir meclis olacaktır?

Hususî bir müzakerede, paşanın, toplanacak meclise ait olarak arzettiği ilk sual budur. İşte bu meseledir ki müzakeresi günlerle sürmüş, fakat esaslı surette halli senelerce devam etmiştir. Zemin ve zamanın, hakikat ve zaruretin emrettiği ve belki gayri meş'ur surette ve bütün milletin istediği çok büyük bir inkilâp işte bu sualde ve o meselede mündemiçti. İlk günleri bu hakikatı kavrayanların anlamayanlardan, kendilerinde anlamak cüretini bulamıyanlardan pek az olduklarını buraya kaydetmek mecburiyetindeyim. Alışılmış bazı eşkâl, bazı kimselere hakikatleri unutturuyor, vaziyetin vahâmetini unutturuyor, tarihin dönüm yerindeki emir ve iradelerini unutturuyor, hülâsa onları milletin felâket ve fecaatleri içinde kuklaya benzeyen âciz mahlûklar halinde bıraktırabiliyordu. Paşa:

— Bu meclis, nasıl bir meclis olacaktır?

Sualini vazettiği zaman, kendisi ve bazı arkadaşları bu suale çoktan cevap vermiş bulunuyorlardı. Hattâ meclisin küşadına takaddüm edecek nutkun projesi ve müsveddesi bile hazırlanmıştı. Orada paşa memleketin içine düştüğü müthiş felâketi izah ediyor ve böylelikle meclisin vaz'ı ve vazifesi âdeta kendi kendine taayyün etmiş görünüyordu. Hattâ bu mebhaste nutkun sarih ifadeleri de vardı: «Vatanın maruz kaldığı izmihlâl tehlikesi önünde

millet en müthiş inhilâl vartasından kurtulmak için işte kendi mukadderatını kendi eline almış bulunuyor!»

Sekiz on gün zarfında daha ziyade şekle ait sekiz on türlü takallüp gören bu nutuk müzakereye mevzu değildi. Hattâ müzakereye iştirak edenlerce iptidaları böyle bir nutkun hazırlanmış veya hazırlanmakta bulunduğu dahi meçhul idi. Galiba paşa meclisin mahiyetine ait muhtelif meseleleri şimdiden bahis mevzuu etmekle bir taraftan fikirlerin teşekkül ve telakkilerini görmek ve öğrenmek, diğer taraftan bu fikirleri yeni ve zarurî cereyana alıştırmak maksadını takip ediyordu. Müzakerelere muhtelif zatlar iştirak ediyor veya ettiriliyorlardı.

Artık İstanbula dönmekten sarfı nazar eden Yusuf Kemal beyin dahi bir hukuk âlimi veya mütehassısı sıfatile zaman zaman bunlar meyanında bulundurulduğu görülüyordu. Darülfununda hukuku esasiye müderrisi ve baro reisi Celâleddin Arif bey ekseriya orada idi; uzun süren müzakereler esnasında çok defa uyuklasa ve hattâ uyusa dahi kendisini meselenin en salâhiyetli ulemasından addediyordu. Fakat bahis mevzuu olan ilim, kitabın ilmî olmaktan daha yüksek bir şeydi. Bahis mevzuu olan ilim, hadisenin ilmi idi. Ve işte o müzakerelere iştirak edenler arasında bir çoklarının pek farkına varmadıkları ilim, işte bu ilimdi. Meselâ Celâleddin Arif beye göre:

— Bu meclis, İstanbulda çil yavrusu gibi dağıtılan meclisi mebusanın devamından başka bir şey değildir. Orada içtimalarına devam imkânını bulamayan meclis milletçe müntehap yeni âzalarının dahi iştirakile Ankarada devam edecektir.

Arada bir zihniyet mücadelesi vardı ki o zaman onda hiç kimse sarih olmayı pek iltizam etmiyor veya etmek istemiyordu. Bu zihniyet bir taraftan saraya ve Babıâliye temas eden ve temas ederken ürkerek yılan ve kaçan ve bir idrak tarzı ile diğer taraftan sarayı ve Babıâliyi tarih

önünde sukut etmiş gören bir idrak tarzı arasındaki farkta tecelli ve temerküz ediyordu.

— Bu meclis, nasıl bir meclis olacaktır?..

İçinde yüzülen vaziyete göre mesele kendiliğinden ve pek açık surette münhaldi. Kendi işine bakan hiç bir makam ve kuvvet kalmamış ve mevcudiyetinin ecnebi kahır ve zulmü altında in'idama mahkûm olduğunu dehşet ve fecaatla görmüş olan millet, bu emsalsiz suikast önünde bütün varlığı ile irkilerek kendi mukadderatını kendi eline alıyordu. O halde millete izafetle memleketin en büyük ve yeğâne hâkim kuvveti ondan daha büyüğü ve daha başkası asla düşünülmemek şartile işte bu meclis olmalı idi. Bu meclis o kadar hâkim kadir olmalı idi ki harekât ve sekenatında onu durdurabilecek hiç bir kuvvet değil, hatta edna mülâhaza dahi olmamalı idi, olamamalı idi.

— Acaba olmamalı ve olamamalı mıydı?..

— Evet olmamalı ve olamamalı idi.

İşte bu tesadüm esnasında bazı zihinler bazı düşüncelerin zebunu olarak galiba harita ve pusulayı şaşırıyorlardı. Dediğimiz vecihle kimsenin sarih birşey söylediği yoktu. Mesele yalnız meclise ait olarak, sanki çok ehemmiyetsiz bir iş imiş gibi akademik tarzda münakaşa edilip gidiyordu. Bazan saatlarca süren mübahasenin bayağılığına hayret etmemek elde olmazdı. Paşa çok sabırlı olmağı bilen bir zat olduğu için ne kadar aykırı olursa olsun her fikri sanki ayni hakikat imiş gibi hiç telâş ve asabiyet göstermeksizin hüsnü telâkki ediyor görünüyor, ve ortaya başka bir safhasını koymak suretile yine bahsi devam ettiriyordu.

Bir gün salona girdiğim zaman yine bu bahis üzerinde konuşuyorlardı. Paşa:

— Bu meselede Nadi bey fikrini söylemedi. Onu da dinleyelim, ne dersiniz?

Mukaddimesile suali bana sordu. Odada yedi sekiz kişi vardı. Ben cevabımda kat'î oldum, dedim ki:

— Yoksa açılacak meclis ile, merkezi Anadoluda olacak yeni bir Türk devleti kurulmakta olduğunda arkadaşların ihtilâfı mı var? Bence hiç bir şüphe ve tereddüde mahal kalmaksızın açık bilmek lâzımdır ki üzerine gittiğimiz mesele, bütün eşkâl ve şeraiti ile yeni bir devlet kurmaktan başka bir şey değildir. Eğer bunu böyle anlamazsak meseleyi ve vaziyeti anlamamış oluruz...

Türk devleti mi?.. Yeni bir devlet mi?.. Merkezi Anadoluda olacak bir Türk devleti mi?.. Peki saray?.. Peki Babıâli?.. Peki İstanbul?.. Bir anda bütün bu suallerin kafalara gizli hücumile kabaran kulaklar ve dört açılan gözler bana baktı. Bu da nasıl idrak ve ifade idi sanki?.. Böyle sözün de sırası mıydı sanki?.. Manzara hayretimi mucip oldu. Fakat ayni şeye dikkat eden paşa bahsin anlaşılmayan bir zemin üzerinde zehirlenmesine meydan vermeyerek hemen müdahale etti:

— Canım bırakın şu devlet mevlet işini. Şimdi konuştuğumuz şey toplanacak meclisin, nasıl bir meclis olacağı meselesidir. Siz yalnız o hususiaki fikrinizi söyleyin.

— Milletin talihine hâkim olacak bir meclis...

Hazırlardan bir zat tehalükle ileriye sürdüğü şu fikirde meseleyi halletmiş olduğu kanaatine sahip idi:

— Paşam bu meclis, (Meclisi kebiri milli) olsun.

Sanki bu da ne demekti? Bunu söyleyen zat galiba bu tevcih ile Ankarada toplanacak meclis ile meclisi mebusan arasında bir fark yapmış olmak ve böylelikle meseleyi halletmiş bulunmak zihniyetinde idi.

— Meclisi kebiri millî... Fena değil. Bunu da kaydettim. Biz intihabat tebligatımızda meclisi fevkalâde demiştik... Şimdi başka fikir...

Paşa bu son sözleri söylerken Hayati bey kapıdan görünüyor ve elinde telgraflarla ilerliyordu.

— Ne var, çocuğum?..

— Anzavur Mihaliç üzerine ilerliyormuş...

... Şimdi artık meclis meselesi kalıyor, telgraflar okunuyor, haritalar açılıyor, vaziyetin epeyce ciddi olduğu görülüyordu. Paşa Hayati beye:

— Sen bu telgrafları İsmet beye (Paşa) ver, vaziyeti mütalea etsin, şimdi gelip kendisile görüşeceğim. Diyordu.

Milletle saray arasında dehşetli bir musaraa başlamıştı

16 Mart 336 tarihindeki İstanbul işgalini takiben Mustafa Kemal Paşanın hey'eti temsiliye namına bütün memlekete tamim ettiği yeni intihabat tebliğnamesi her gün her tarafta takip ediliyor, intihabatın mümkün olduğu kadar çabuk yapılması ve intihap olunan âzanın Ankaraya çabuk gönderilmesi iltizam ediliyordu. Mütemadiyen intihap işleri hakkında her taraftan malûmat ve icap eden yerler için de tertibat alınarak tebligat icra kılınıyordu. İntihabat mevcut müntehibi sanilerle, Müdafaai Hukukların, belediyelerin ve meclisi idarelerin de iştirakile yapılmakta olduğundan az bir zaman zarfında icra ve ikmal de olunabilirdi. İntihabatın nerelerde icra ve ikmal edildiği, nerelerde hangi derecelerde bulunduğu, kimlerin mebus intihap olundukları, ne zaman yola çıktıkları, şimdi nerede bulundukları, Ankarada ne vakit bulunacakları hakkında pek sıkı bir takip yapılmakta idi.

Anzavur tahrikât ve harekâtı ve isyanların (Hendek) - (Düzce) istikametlerinden yürüyerek Anadolunun bu kısmına dahi yayılmağa başlamış olması üzerine bir taraftan tenkil tedbirlerine bütün bir ciddiyet ve ihtimam ile müracaat edilmekle beraber diğer taraftan da meclisin taciline ait faaliyetler çoğaltılmış bulunuyordu. Milletle saray arasında dehşetli bir musaraa başlamıştı. Erkânıharbiyesi İngilizler ve Yunanlılar olan saray, Anka-

rayı doğmadan boğmağa çalışıyor gibiydi. Masum millet namına hareket eden Ankara ise boğulmamak için bütün azim ve celâdeti ile çarpışıyordu.

Fetvaları, fermanları takiben İstanbulda galiba Damat Feridin harbiye nazırlığile (kuvayı inzibatiye) diye bir askeri teşkilât vücuda getirilmeğe başlanıldığını dahi günü gününe haber alıyorduk. O zaman bu haberi Ankaraya veren İstanbulun fedakâr muhabiri bu maksatla İngilizlerin saray emrine birkaç milyon lira da vermiş olduğunu bildiriyordu. Bilâhare öğrendiğimize göre bu haber yalan değil, yanlıştı. Şöyle ki, bu parayı bizzat İngilizler vermemişler, fakat İngilizler düyunu umumiyeden, ancak yukarda söylediğimiz maksada sarfolunması şartile, avans şeklinde ikraz ettirilmesine delâlet buyurmuşlar. Tabiî mukabilinde diğer milyonların çalınması da caba olmak şartile.

Hilâfet ordusu!

Millet aleyhine silâh çekecek olan kuvayı inzibatiyenin diğer bir adı da (Hilâfet ordusu) idi. Zaten bu (Hilâfet ordusu) unvanından azamî istifade edilebileceği ümidi ile İngilizler saraya ve Babıâliye onun dairei şümulünü genişlettirmişlerdi. Ankara aleyhine silâh çekecek herkes ve herşey Hilâfet ordusu eczasındandı. Böylelikle giderek Ankaraya karşı hareket etmekte olduğu için Yunan ordularına dahi Hilâfet orduları denildi.

O zaman İstanbulda yalnız bir saray, yalnız bir sultan ve halife ile yalnız onun bir Babıâlisi hain değildi. Bu hiyanet ve şenaat şebekesi hayli genişti: Padişahın fermanlarını ve beyannamelerini ve şeyhislâmın fetvalarını, (Tealii İslâm Cemiyeti) unvanını taşıyan bir hocalar cemiyetinin beyannameleri ve risaleleri takip ediyordu. Bilhassa bu beyanname ve risalelerde Yunan ordusunun Hilâfet ordusu addedilmek lâzımgeleceği, Yunan ordusunun

hiç te zararlı bir hey'et olmadığı, asıl memlekette kafaları koparılacak mahlûkatın Ankarada bulunduğunu bütün vuzuh ve sarahatiyle söylüyordu. Bu beyanname ve risalelerin yüzbinlerce nüshası Eskişehir muhitine kadar Yunan tayyareleri tarafından atılıyordu. Gene İstanbuldan mevsuk surette öğreniyorduk ki fetvaların, fermanların ve bu (Tealii İslâm Cemiyeti) beyannamelerinin milyonlarca nüshasını İngilizler Hindistana gönderiyorlardı; belki Bağdat tarikile arkamıza, şark vilâyetlerine de yollayacaklardı.

Kuvayı inzibatiye veya Hilâfet ordusu kumandanlığına tayin olunan Süleyman Şefik Paşa ismindeki herif İzmite gelerek orada bağlı bulunan (Yavuz) zırhlısında karargâh tutmuştu. Kendisi bir kısım askeri ile evvel gelmişti. Mütebaki kuvvetleri peyderpey teşkil edildikçe İstanbuldan gelecekti.. Bize belki biraz mübalâğalı olarak bildiriyorlardı ki bu hilâfet ordusunda Rumlar vardır, Ermeniler vardır, Yunanlılar vardır, İngilizler vardır. Bunlar gayri mümkün şeyler olmamakla beraber zahirî hal işin bu kadar ciddî olduğuna bile ihtimal verdirmiyordu.

Süleyman Şefik'in İzmitte keyif çatmak ve ezcümle poker oynamakla vakit geçirmekte olduğundan haberdar oluyorduk. Herifler ele bir iki milyon lira geçirmişler, akıllarınca yaşıyorlardı. Zaten kendilerinin başka türlü davranmalarına ihtimal ve hacet te yoktu. Çünkü kuvvetli ve faal müttefikleri vardı: Onlar İngilizlerdi ve Yunanlılardı.

920 Nisanının on veya onbirlerine kadar Ankarada, İstanbuldan gelen ve memleketten çıkan 50-60 kadar mebus toplanmıştı. Bunların içinde, ezcümle Bursa mebusları Mustafa Fehmi ve şeyh Servet efendiler gibi, hakiki milliyetperver ve seciyeli ulema da vardı. Bunlar İstanbulun çıkardığı fetvalara mukabil ve hakikî hainlerin, hakikî

katli vaciplerin kimler olduğunu mübeyyin fetvalar yazdılar. Bunların mazmunu bütün vatan muhitindeki müftülere ihlâğ olunarak can ve vicdanla verilmiş rizaları ve imzaları alındı, ve Anadolu Ajansı marifetiyle memleketin her tarafına neşredildiği gibi İstanbula dahi binlerce nüshası gönderilerek el altından neşir ve tamimi temin edildi.

İstanbul ile Anadolu arasında açılan bu şedit musaraa iğfal olunan zavallı halkın galeyan ve kıyamlariyle çok çetin safhalar arzetmeğe müstait görünüyordu. Dünya yerinden oynamış gibi idi. Bütün bu fevkalâde ahval içinde her günün hattâ, her saatin tedbirlerini almağa itina eden Mustafa Kemal Paşa bilhassa meclisin bir an evvel açılmasında en büyük selâmet istinadgâhı buluyordu. Onun fikri şu idi:

— Karşımızdaki husumet ve mel'anet cihanına karşı millet hitab etmeli ve millet cevap vermelidir. Milletin en selâhiyetli ağzı ancak meclis olabilir. Bir kere meclis açılsın, farzı muhal olarak sevki hadisatla Ankarayı terketmek mecburiyetinde bile kalsak nakli mekân edeceğimiz her yerden daha büyük bir selâhiyet ve kuvvetle bağırabiliriz. Milletimizin halâs ve istiklâlini vatanımızın son kaya parçası üzerinde dahi müdafaa edeceğiz, ve behemehal muvaffak olacağız.

Bu suretle intihabatın tesrii emirleri tekiden tamim olunuyor ve meclisin evvelâ 22 Nisan 336 Perşembe günü açılmasına karar veriliyor ve muahharan bu karar 23 Nisan Cuma gününe naklolunuyordu.

★

Bütün bu hadisat muvacehesinde Ankarada Mustafa Kemal Paşa karargâhı olan ziraat mektebinde ekseriya makine başında sabahlandığı olmakla beraber yine işler büyük bir itidal ve sükûn ile takip olunuyordu. İsyan ha-

rekâtına karşı alınan tedbirlerin erkânı harpliğini yapan İsmet Paşanın o günlerdeki mesaisi en mühim harplerin istilzam ettiği faaliyetten az değil, hattâ fazla idi. Yokluk içinde bir varlık çıkarılmak, toplanabilecek kuvvetlerle orduvari harekât yaptırılmak isteniyordu.

Bir taraftan bu mesai takip olunadursun, diğer taraftan meclis açılacaktır. Hayrete şayan olan cihet şurasıdır ki bütün bu fevkalâde buhran günleri içinde meclise ait müzakerelere de muntazaman devam edilmiş ve onun tacilen açılmasiyle müterafık olan işler dahi kendi saatlerinde, sanki memlekette hiç birşey yokmuş gibi konuşulmuş, kararlaştırılmış ve yapılmıştır.

Son kararda meclisin adı (Türkiye Büyük Millet Meclisi) olacaktır. Şimdilik üzerinde itilâf olunan formül şudur: Milletin mukadderatına vaz'iyed edecek olan meclis, vatanı düşman istilâsından kurtaracak ve esarette bulunan İstanbulu dahi tahlis edecektir.

İstanbul işgali karşısında Ankaranın aldığı tedbirler

Meclisin açılmasını hikâye etmeden evvel, 16 Mart İstanbul işgali üzerine Ankaraca ittihaz edilmiş olan bazı tedabirin vesikalarını dercetmeyi dahi faydalı addediyorum. İstanbul işgalini, Ankara, telgraf üzerinde takip etmiştir. İşgal başladığı dakikadan itibaren fedakâr telgrafçılarımızın toplayarak peyderpey getirmekte oldukları malûmat bir noktadan mütemadiyen Ankaraya gelmiş, bu suretle harbiye, bahriye nezaretlerinin işgali, Şehzadebaşı karakolu faciası, harp gemilerinin harekât ve tehdidatı, bazı tevkifat hep sırasiyle bildirilmiştir. Telgrafçının verebildiği en son malûmat şu olmuştur:

«Şimdi benim odama da vaz'iyed etmeğe geliyorlar. Onlar gelince muhabereye devam kabil olmayacaktır. Buradan çıktıktan sonra - eğer çıkabilirsek - başka bir mu-

habere tariki aramağa çalışacağım... İşte büyük gürültü ile geliyorlar, kapıdalar.. İşte geldiler, kesiyorum...»

16 Mart İstanbul işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa hemen o günden itibaren gerek memlekete vaziyeti bildiren, tedabir tavsiye eden ve gerek harice tecavüzü protesto eden bir takım beyannameleri ve selâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankarada toplanmasını temin edecek intihabatın icrasını telgrafla tamim etmiştir.(*) Meclisin küşadına tekaddüm eden bu vesaikten başka yerlerde çıkmamış bulunan bazıları şunlardır:

Umum vilâyetlere ve kumandanlıklara tamim:

Ankara: 16 Mart 336

1 — Meclisi Meb'usan dahi dahil olduğu halde Babıâli ve bilcümle devairi hükûmetle beraber İstanbul İngilizler tarafından cebren ve resmen işgal edilmiştir. Telgrafhaneler dahi işgal altında bulunduğundan dolayı makamatı resmiyeye maruzatta bulunmak imkânı kalmamıştır. Bu şeraite nazaran Anadolu Derseadetle ve makamatı resmiye ile muhabereden mahrum kalmıştır. Muhabere teşebbüsü doğrudan doğruya düşmanları karşımıza çıkarmakta olduğundan dolayı da gayri caizdir.

2 — Vaziyeti hazıranın icabatına ve tahaddüs edecek ahval ve vekayie göre de milletçe müttehiden ittihazı zarurî olan tedabirin temini için bilumum vilâyatı Osmaniyede rüesayi memurini mülkiye ve askeriyenin hey'eti temsiliye ile muhafazai irtibat buyurmaları ricasını bir vazifei vataniye, addederiz. Hey'eti merkeziyelerimizde bittabi memurini mülkiye ve askeriye ile teşriki mesai

---

(*) Beyanname, protesto ve intihabat hakkındaki tamim aynen Nutuk'ta bulunduğu cihetle buraya yeniden dercedilmemiştir.

ederek vazifei milliye ve vicdaniyelerini ifaya müsareat edeceklerdir.

3 — İstanbuldaki hali fevkalâde Anadoluda kavanini Osmaniyenin mer'iyetini haleldar edemiyeceğinden ve her ne şekilde olursa olsun ittihaz olunacak tedabirde milleti Osmaniyenin kabiliyeti medeniyesi bilhassa şayanı dikkat bulunduğundan kanun haricinde hiç bir muamele icra olunmaması ve bilumum vezaifi mahalliyede esasatı kanuniyeye her zamandan ziyade itinakâr davranılması menafi-i hayatiyemiz iktizasındandır.

Hey'eti temsiliye namına
Mustafa Kemal

★

Asayiş hakkında tamim

Ankara: 16 Mart 336

Bugünkü vaziyete nazaran milletimiz cihan medeniyetinin hissiyatı insaniyetkârane ile mütehassis vicdanlarından ve bütün âlemi islâmın müşareketi ruhiyesinden emin olmakla beraber bir müddet için dost olsun düşman olsun bütün resmî âlemi harici ile muvakkaten temas edemiyecektir. Bu günler zarfında vatanımızda yaşıyan Hristiyan ahali hakkında göstereceğimiz muamelei insaniyetkâranenin kıymeti pek büyük olduğu gibi hiçbir hükûmeti ecnebiyenin fiilî veya zahirî himayesini görmeyen hıristiyan ehalinin kemali huzur ve sükûnetle imrarı hayat eylemeleri ırkımızın fıtraten mütehalli olduğu kabiliyeti medniyeye en kat'î bir burhan teşkil edecektir. Menafii vataniyeye mugayir faaliyetleri meşhud olanlar ve huzur ve asayişi memleketi ihlâl eyleyenler hakkında din ve millet mensubiyetine bakılmayarak ahkâmı kanuniyenin seyyanen ve şiddetle tatbikini ve hükûmeti mahalliye ita-

at ve vezaifi tabiiyeti ifada kusur etmiyenler hakkında dahi refet ve şefkatle muamele edilmesini ehemmiyeti mahsusa ile arz ve bu hususatın tekmil alâkadarlara sür'atle tebliğini ve bütün efradı millete vesaiti münasebe ile tamimini rica ederiz.

Hey'eti temsiliye namına
Mustafa Kemal

★

Tamim

Esaret altında bulunan Salih Paşa hükûmeti milletin menafii hayatiyesi aleyhinde ittihazı mukarrerat için düveli itilâfiye tarafından vukubulan mütemadi tazyikata daha fazla mümaşaat edemiyerek istifaya mecbur kalmış ve yerine Damat Ferit Paşa tayin ettirilmiştir. Sulh mukarreratı arifesinde düşmanlarımızın en çok muvaffakiyet ümit ettikleri cihet milletimizin hiçbir fırka ve cemiyet farkı gözetmeksizin bilittifak istiklâli milli için izhar ettiği vahdet aşkı ile bütün anasırı vatana seyyanen şamil olan asayiş ve himayet, nifak tarikinde milletin müsteidi iğfal olmadığını izhar etmiştir. Damat Ferit paşanın tayin ettirilmesi gösteriyor ki ilkayı nifakla istihsali maksat mümkün olduğunu düveli itilâfiyeye zannettirenler henüz mevcuttur.

Tahattur olunur ki Damat Ferit Paşanın evvelki memuriyeti zamanında Aydın vilâyeti Yunanistana teslim olunmuş, kasden ve emirle katliama maruz bırakılan müslüman ehali müdafaai nefis hakkından mahrum ve en mühim vesaiti müdafaadan tecrit edilmiş ve Damat Ferit Paşadan itimadını nezetmekle beraber celâdeti milliyenin bütün safahatını haeye âzim olduğunu izhar ederek Damat Ferit Paşa ile rüfekasını iskat eylemişti. Da-

mat Ferit Paşanın yeni bir vazifesi müslümanları birbirine düşürerek memleketi dahilen parçalamak ve bu suretle kolayca ve yeniden Yunanlılara ve Ermenilere çiğnetmek olacaktır. Fakat milletimiz bu sefer daha büyük azmü celâdet ve bahusus esaslı tecrübelerle mücehhez bulunuyor. Bu hususta efkârı âmmeyi tatmin ile beraber istiklâli milliyi temin için bahusus dahili teşebbüsatı nifakcuyaneye karşı kat'i karar ve kat'i tedabir ittihaz edilmiş olduğunu ve hiyaneti vataniyesi sabit olan ve düşman süngüsü ile tavzif edilen Damat Ferit Paşa hey'etinin hiç bir suretle tanınmayacağını tamim eyleriz.

Hey'eti temsiliye namına
Mustafa Kemal

Hakikatte 16 Mart işgalini müteakip Anadolu ile İstanbulun alâkası maddeten kesilmiş bulunuyordu. Bu inkıtaı İstanbul kadar Anadolu dahi ve hattâ bilhassa Anadolunun İstanbul ile ve İstanbulun Anadolu ile telgraf muhaberesi bile tarafımızdan kesilmişti. Damat Feridin iktidar mevkiine getirilmesi ve bu alâka ve irtibatın manen ve bilkülliye dahi inkıtaına sebep olmuştu.

Yunus Nadi Beyin hatıralarından (19 Mayıs) ta çıkacak ikinci eser :

MUSTAFA KEMAL PAŞA SAMSUN'DA...

ATATÜRK KÜTÜPHANESİ

Bu kütüphaneyi Atatürk'e, Millî Mücadeleye ve inkılâplarımıza ait eserleri, hâtıraları, vesikaları fıkra ve anekdotları, hulâsa herşeyi, — doğruluğunu tevsik ederek — bir arada toplamak gayesi ile kuruyoruz.

Atatürk'ün hayatını bütün tafsilât ve teferruatı ile toplıyarak, O'nun her cephesini bütün incelikleri ile tetkik ve tasvir edecek, eserleri üzerinde muhakeme ve mukayeseler yapacak bir (Atatürk Tarihi) nin yazılması gelecek nesillerin işi, fakat gelecek nesillere malzeme vermek, Atatürk'e ve O'nun devrine yetişmiş olanların vazifesidir.

Bu vazife henüz inkılâplarımızın şahitleri ve Atatürk'ün mesai ve mücadele arkadaşları hayatta iken yapılmazsa yarının tarihçisi hem yanılır, hem de pek çok aldanır. Bugün bile, vaktiyle Hadis uyduranlar olduğu gibi, hâtıra uydurucular türemiş ve işin şaşılacak tarafı, bu cür'et, Atatürk'ün bir çok yakınları hayatta ve tekzip edecek vaziyette iken yapılmakta bulunmuştur.

Atatürk Kütüphanesi, Atatürk'e malediecek hâtıraları, emin olmadan veya yakınlarının ve mesai arkadaşlarının sıkı süzgecinden geçirmeden neşretmiyecektir. Atatürk'e ait yazılmış ve yazılacak ciddî hâtıra ve eserleri bu kütüphanede toplamak başlıca gayemizdir.